

П. А. ВАЖНЬОВА

СЦЕНІЧНА МОВА

ДИКЦІЯ ТА ОРФОЕПІЯ

Міністерство освіти і науки України

Харківський державний університет мистецтв
імені І. П. Котляревського

Л. А. Важньова

СЦЕНІЧНА МОВА

ДИКЦІЯ ТА ОРФОЕПІЯ

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Харків
Колегіум
2010

УДК 792.028.3 (075.8)
В 12
ББК 85.334я7

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист МОНУ № 1.4/18-Г-3023.1 від 31.12.2008 р.)*

Рецензенти:

Золотухіна С. Т., доктор педагогічних наук, професор
Харківського національного педагогічного університету
ім. Г. С. Сковороди.

Бей Л. Б., кандидат педагогічних наук, доцент Харківського
національного університету ім. В. Н. Каразіна.

Головін Ю. А., народний артист України, актор
Харківського академічного українського драматичного театру
ім. Т. Г. Шевченка.

Важньова Л. А.

В 12 Сценічна мова. Дикція та орфоепія: навч. посібник. –
Харків: Колегіум, 2010. – 204 с.
ISBN 978-966-8604-29-6

Посібник є теоретичним і практичним порадником з питань
техніки мови – дикції та літературної вимови. У посібнику
систематизовані типові помилки, що зустрічаються в сучасному
мовленні, пропонуються практичні шляхи їх самостійного
подолання.

Пропонується студентам мистецьких закладів, де
вивчається сценічна мова.

Ознайомлення з матеріалами посібника буде корисним
акторам, викладачам, теле- й радіоведучим – усім, чия діяльність
пов'язана з мовленням.

ББК 85.334я7

ISBN 978-966-8604-29-6

© Важньова Л. А., 2010
© Харківський державний
університет мистецтв, 2010

ВСТУП

Мета посібника – дати студентам знання з методики
роботи над дикцією та літературною вимовою,
допомогти самостійно виправляти дикційні та
орфоепічні недоліки, удосконалювати свою вимову.

Посібник складається з двох розділів. У першому –
даються методичні вказівки для самостійної роботи над
дикцією, докладно розповідається про правильну
артикуляцію кожного звуку, а також про дикційні вади і
різноманітні засоби їх усунення, наведені дикційні
правила, що допомагають закріпити правильну вимову
шуків.

У другому розділі, окрім основних правил
українського літературного мовлення, пропонуються
завдання для подолання орфоепічних помилок.

Основною формою сценічної мови є діалог.
Опанування навичками діалогічної мови відбувається на
всіх етапах навчання, починаючи з мовного тренінгу:
дикційного та орфоепічного.

У посібнику враховано рівень сучасного викладання
предмету «Сценічна мова». Автор намагався
використати все найбільш ефективно зі своєї
педагогічної практики та досвіду колег вітчизняної та
закордонних театральних шкіл.

Ознайомлення з матеріалами посібника буде
корисним студентам мистецьких вузів, акторам,
викладачам, теле- й радіоведучим – усім, чия діяльність
пов'язана з мовленням.

* У посібнику використано мінімум умовних позначок, тому у розділі
«Дикція» літери і звуки позначені однаковим шрифтом.

РОЗДІЛ 1. ДИКЦІЯ

ДИКЦІЯ – один із розділів навчальної дисципліни «Сценічна мова». Слово «дикція» в точному перекладі означає «вимова» (лат. – *dictio*). Під час вивчення цього розділу ставиться мета навчитися чітко і ясно вимовляти кожен звук окремо, а також слова і фрази в цілому.

Дикція – необхідна складова акторської техніки. Навіть якщо актор не має дикційних вад, йому необхідно удосконалювати свою вимову, адже сцена потребує не побутової мови, а мови більш чіткої та виразної.

1.1. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО РОБОТУ МОВНОГО АПАРАТУ

Для того, щоб мати чітку дикцію, потрібна кропітка підготовча робота, яка складається з виправлення недоліків у вимові голосних та приголосних звуків, а також удосконалення роботи всього мовного апарату.

Перш ніж розпочати тренування мовного апарату, необхідно ознайомитися з його будовою.

1.1.1. Будова і робота мовного апарату*

Мовний апарат складається з двох відділів: центрального (головний та спинний мозок) і периферійного.

Периферійний відділ має три системи:

- **дихальну** систему (легені з системою дихальних м'язів і дихальні шляхи – бронхи, трахея, діафрагма, черевний прес), яка подає струмінь повітря, потрібний для утворення голосу і звуків мови;

* Будова і робота мовного апарату з посібника: Прокопенко Т. М. Дикція: навч. посібник / Харк. держ. акад. культури; Т. М. Прокопенко. – Х.: ХДАК, 2006.

- **голосоутворюючу** систему (гортань із голосовими зв'язками), яка утворює голос;

- **артикуляційну або звукоутворюючу** систему (порожнина рота, носа і глотки, м'яке і тверде піднебіння, язик, губи, щелепи, зуби), яка виконує подвійну функцію: вона є резонатором, який посилює голос, і вона формує звуки мови.

Процес утворення звуків мови пов'язаний зі складною діяльністю трьох систем – дихальної, голосоутворюючої, звукоутворюючої – під контролем головного мозку. Вся робота координується нервовим центром, що знаходиться у корі лівої півкулі головного мозку.

Ми не будемо докладно розглядати усі механізми мови. Зупинимося лише на головних моментах творення звуків. Повітря, що йде з легень під час дихання, проходить бронхи, трахею, гортань. Саме в гортані, де знаходяться голосові зв'язки, виникає звук. Голосові зв'язки вібрують під впливом імпульсів від кори головного мозку – виникає звук, але він слабкий і не сформований. Під впливом тиску повітря, який виникає під голосовими зв'язками, голос посилюється і забарвлюється у резонуючих порожнинах глотки, рота, носа, носових та лобних пазухах. Язик, губи, нижня щелепа (артикуляційні органи), рухаючись, формують різні звуки. Під час мовлення звуки ллються невинним потоком, і органи артикуляційного апарату швидко змінюють своє положення.

Слід наголосити на **важливій ролі дихання** під час утворення звуків. Від уміння користуватися диханням залежить якість вимови, енергія звука. Якщо дихання переривчасте, неповне, звуки утворюються «слабкі» або

зовсім зникають. Для того, щоб мова була чіткою і виразною, необхідно навчитися володіти мовним диханням, виробляти потрібний повітряний струмінь для утворення звука, виробляти непомітний і короткий вдих та повільний і довгий видих.

Таким чином, для чіткої вимови (звуків, слів, фраз) необхідно виробити мовне дихання, а всі органи артикуляційного апарату (нижня щелепа, губи, язик), зробити достатньо рухомими, їхню роботу – скоординованою.

1.1.2. Виявлення індивідуальних дикційних недоліків

Недоліки дикції можуть бути пов'язані з вадами у будові мовного апарату (укорочена вуздечка, неправильний прикус, занадто рідкі або криві зуби, великий язик, викривлене піднебіння тощо). Це так звані органічні порушення. Такі випадки досить поодинокі, і їх необхідно виправляти за допомогою стоматологів - ортодонтів.

Велика кількість дикційних недоліків – це функціональні порушення. Вони пов'язані з недостатньою рухливістю або неточною роботою артикуляційного апарату – нижньої щелепи, язика, губів. Функціональні порушення піддаються виправленню в результаті систематичної тренувальної роботи.

Людина завжди відчуває дискомфорт, якщо в її мові є дикційні недоліки, що проявляються перш за все у вимові голосних та приголосних звуків.

Типові дикційні недоліки і хибі в роботі мовного апарату, що їх породжують.

1. «Ковтання» звуків на початку слова (сі – усі, собливий – особливий, сесвіт – всесвіт), у середині слова (наказвати – наказувати, собода – свобода, сятковий – святковий), у звукосполуках (надинці – наодинці, неважний – неуважний, подинокий – поодинокий), або наприкінці слова (присту – приступ). *Причина – слабе дихання, відсутність опори дихання і, внаслідок цього, недостатність енергії видиху для звукоутворення.*

2. Нечіткі голосні звуки. *Причина – затиснута нижня щелепа. Рот погано відкривається. Малорухливі губи.*

3. Нечітка вимова приголосних звуків П, Б, В, Ф. *Причина – в'яла артикуляція губів.*

4. Проблеми з вимовою приголосних звуків Р, Л. *Причина – кінчик язика – інертний. Слабе дихання.*

5. Проблеми з вимовою приголосних звуків Т, Д, С, З, Ц. *Причина – губи, середня частина та кінчик язика – інертні.*

6. Проблеми з вимовою звуків Ш, Ж, Ч, Щ. *Причина – Губи, середня частина язика – інертні.*

Завдання. Запишіть на диктофон запропоновані прислів'я, чистомовки та віршики.

1. Брехень багато, а правда одна.
2. Яка воля, така й доля.
3. Розумний розсудить, а дурень осудить.
4. Був собі журавель
Та журавочка.

Накосили сінця

Повні ясельця.

5. Вайлуватому воліві не до фіолетових фіалок.

6. Тітка та дядько бавили дитятко.

7. Самостійний сом.

8. Загубила зозуля зозуленя.

9. Кицькинi цяцьки.

10. Жук дзижчить. Дощ періще.

11. Тишком-нишком вийшла мишка.

12. Хто діло робить, а хто гави ловить.

13. Удалося, як тій Солосі.

14. Розумний розсудить, а дурень осудить.

15. Ніч заплакала сльозами,

Позбирав ті сльози ранок

І розсипав між квітками

Для безжурних городянок.

Уважно прослухайте запис і зробіть аналіз своєї вимови. Визначте, які дикційні недоліки зустрічаються у вашому мовленні.

Подоланню цих недоліків допоможе опанування фонетичним диханням та засвоєння точної артикуляції звуків.

1.1.3. Формування правильної звуковимови

Вироблення правильної вимови окремого звука охоплює три етапи: підготовчий; постановка звука; закріплення (автоматизація) звука в складі, слові, реченні, введення звуку в повсякденне мовлення.

Розглянемо кожний з етапів.

Головні завдання **підготовчого етапу** – навчитися робити точні рухи «неслухняними» органами мови (щелепою, губами, язиком) та правильно спрямовувати повітряний струмінь для утворення необхідного звуку.

Допоможуть у цьому артикуляційно-резонаторний тренінг та спеціально підібрані вправи, «що перенавчають» неправильно працюючі органи – язик, губи, щелепу. Щоб навчитися правильно вимовляти «хворий» звук, інколи може бути достатньо регулярно робити ці вправи.

Етап **постановки звука** – етап освоєння правильної артикуляції потрібного звуку. Постановка звука з фізіологічної точки зору являє собою створення нового умовного рефлексу.

Перед дзеркалом людина з «хворим» звуком, користуючись слухом, зором, вібраційними і м'язовими відчуттями, свідомо відтворює правильну артикуляцію звука.

Виробивши правильну артикуляцію, закріпивши місце і засіб утворення звука, навчившись невимушено вимовляти поставлений звук, переходять до наступного, третього етапу.

Закріплення звука або автоматизація звука у вимові з погляду вищої нервової діяльності – це гальмування й усунення неправильних динамічних стереотипів і вироблення нових. Поставлений звук послідовно вводиться в склад, слово, речення і в повсякденне мовлення людини. Важливо частіше вживати звук, що закріплюється у повсякденній мові. Необхідно контролювати свою вимову, виправляти неправильно вимовлене слово. Поступово звук цілком автоматизується і увійде до повсякденного вжитку.

1.1.4. Артикуляційно-резонаторний тренінг *

Артикуляційно-резонаторний тренінг – комплекс вправ, що допомагають звільнити нижню щелепу, губи, язик від затисків, зробити їх достатньо рухливими, навчитися відчувати звук у резонаторах (порожнинах, які підсилюють звук). Це **підготовчий етап** у роботі над дикцією.

Вправи необхідно робити кожного дня. Спочатку перед дзеркалом, контролювати зором точність рухів, стежити, щоб не напружувались м'язи шиї, носа, брів.

Всі вправи треба виконувати 4–6 разів повільно, не поспішаючи.

Вправи для нижньої щелепи

Нижня щелепа, що опускається та підіймається, змінює об'єм ротової порожнини. Це дуже важливо для утворення звуків, особливо голосних. Затиск щелепи – один з головних дикційних недоліків, який часто зустрічається і який потрібно подолати в першу чергу. Саме затиск нижньої щелепи породжує «мову крізь зуби», нечітку вимову голосних, невиразну артикуляцію приголосних. Позбутись цього недоліку можна навчившись вільно і широко відкривати рота. Найбільше рот відкривається під час вимови літери **А**, тому і у вправах, і в текстах для перевірки роботи щелепи бажано, щоб була ця літера. Розкривати рота слід у **вертикальному** напрямку.

* Більшість вправ підібрано з праць: Э. М. Чарели «Подготовка речевого аппарата к работе над дикцией» в книзі Козьяниновой И. П. «Произношение и дикция». – М., 1977. «Сценическая речь»: Учебник // Под ред. И. П. Козьяниновой и И. Ю. Промитовой. 3-е изд. М.: ГИТИС, 2002. – 511 с.

Вправа 1. «Рухлива щелепа». Розкривати і закривати рота, опускаючи нижню щелепу на два пальці, але без напруження, м'яко. Язик у роті лежить плоско, торкається кінчиком передніх зубів. М'яке піднебіння підійняти.

Вправа 2. «Тиск». Покласти лікті на стіл, підборіддям спертися на кисті рук, опускаючи нижню щелепу, намагаючись подолати перешкоду.

Вправа 3. «Киваюча голова». Промовляти сполучення **ПАААЙ, БАААЙ, МАААЙ, ГАААЙ, ДАААЙ, ТАААЙ**, повільно відхиляючи голову назад при кожному звукосполученні і в той же час підборіддям утримувати в прямому положенні, фіксуючи його пальцями біля передньої частини шиї. На кінцевому **Й** руці «вдається» повернути голову в пряме положення.

Перевірити, як працює щелепа: Весна раз красна.

Вправи для губів

Губи, рухаючись – округлюючись, висовуючись уперед, змикаючись – допомагають утворити потрібний нам звук. Нерухливість верхньої або нижньої губи заважає правильній артикуляції, веде до викривлення звука. Подолати цей недолік допоможуть запропоновані нижче вправи.

Вправа 1. «Перекус». Верхніми зубами «кусати» нижню губу, потім нижніми – верхню.

Вправа 2. «Шторки». Чергувати рухи верхньої губи та нижньої:

- верхню губу підійняти й відкрити верхні зуби;
- нижню губу опустити й відкрити нижні зуби;
- верхню губу опустити й закрити верхні зуби;
- нижню губу підійняти й закрити нижні зуби.

Вправа 3. «Трубочка». Губи витягнуті вперед щільною трубочкою. Робити ними кругові рухи праворуч, потім ліворуч. Нижня щелепа при цьому нерухома.

Вправа 4. «Верхня губа». Промовляти сполучення приголосних ГЛЛЛ, ГННН, ВННН, КЛЛЛ, РЛЛЛ, ШЛЛЛ, ДЛЛЛ, ТННН, ДННН, підіймаючи верхню губу. Звуки Л, Н, В тягнути.

Вправа 5. «Нижня губа». Промовляти звукосполучення КССС, ГЗЗЗ, БЗЗЗ, відтягуючи донизу нижню губу. Звуки С, З тягнути.

Перевірити, як працюють губи: Гном Гнат, Гнат гном, Ксанф, ксерокс.

Вправи для языка

Язык – найрухливіший мовний орган. Від роботи языка, особливо його кінчика та бокових сторін, залежить якість звуків. «Млявість» языка породжує чимало «хибних» звуків. Тренувальні вправи зроблять язык більш рухливим.

Вправа 1. «Прогулянка языка». Широко розкрити рота. Язык плаский. Кінчик языка злегка торкається нижніх передніх зубів, потім переміщується до верхніх передніх зубів і від них – до піднебіння. Нижня щелепа не рухається.

Вправа 2. «Лопатка». Розслабити м'язи языка, висунути його вперед (на нижню губу), як «лопату», і промовляти (язык залишається на губах) голосні І, Е.

Вправа 3. «Гачок». Підійняти кінчик языка до твердого піднебіння, надати йому форму «гачка», потім промовляти голосні О, У, не змінюючи положення языка.

Вправа 4. «Рухливий язык». «Тягнути» звук М, проводячи кінчиком языка по верхніх та нижніх яснах. Рот закритий. «Тягнути» приголосний М, погладжуючи языком піднебіння, губи, внутрішню сторону щік.

Перевірити, як працює язык: Цокотить цокотуха.

Тренування м'язів м'якого піднебіння і глотки

М'яке піднебіння, опускаючись і підіймаючись, допомагає утворенню різних звуків. В опущеному стані утворюються носові звуки М, Н, бо повітря, яке видихається, йде через ніс. У підійнятому стані – утворюються всі інші звуки (ротіві), бо закривається прохід у носову порожнину. **Порожнина глотки** є одним із резонаторів. Вільна не затиснута глотка забезпечує не тільки правильну вимову звуків, але й вільне звучання голосу. Зняти затиски глотки, розвинути рухливість м'якого піднебіння допоможуть вправи.

Вправа 1. «Теплий подих». Відкрити рота. Вдихнути через ніс. Не затуляючи рота, видихати ротом так, щоб відчувати рукою гарячий струмінь повітря.

Вправа 2. «Позіх». Відкрити рота. Перед дзеркалом підійняти і певний час тримати в такому положенні маленький язичок, тренуючи стан позіхання. Те ж саме – з закритим ротом.

Вправа 3. «Балакучий зів». Вимовляти повільно, беззвучно А, Е, О, намагаючись ширше розтуляти зів, а не рота. Вимовляти повільно 3-4 рази підряд приголосні К і Г, потім повільно, беззвучно, майже не відкриваючи рота, але добре розтуляючи зів, вимовляти 3-4 рази підряд голосні А, Е, О. Перевірити, як працюють глотка і м'яке піднебіння:

БАААЛ, ТЕАААТР, РАААМПА (Тягнути голосний А, перевіряючи, чи вільна глотка).

Вібраційний масаж

Резонатори підсилюють і забарвлюють звук. Вібраційний масаж надає можливість відчутти звук у резонаторах.

Вправа 1. Легко і швидко постукувати кінчиками пальців:

- від середини лоба до вух, вимовляючи разом сполучення «**мі-мі-мі**»;
- під очима, вимовляючи разом «**ні-ні-ні**»;
- під носом, вимовляючи разом «**в-в-в**»;
- під нижньою губою, вимовляючи разом «**з-з-з**»;
- грудну клітину, вимовляючи разом «**жс-жс-жс**».

Вправа 2. Проробити те ж саме зі звуком «**м-м-м**».

Перевірити роботу резонаторів: покласти долоню однієї руки на обличчя біля носа, другої – на груди під шиєю, протягнути звук «**м-м-м**» і відчутти долонями легку вібрацію.

1.2. АРТИКУЛЯЦІЯ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Голосні звуки утворюють мелодику українського мовлення. Під час їх виникнення видихуване повітря не зустрічає на своєму шляху ніяких перешкод і летить вільно. Голосні утворюються тільки голосом, в них нема «шуму». Зникнення або неточна вимова голосного звука руйнує слово: його мелодику і зміст. Саме тому необхідно бути дуже уважними до вимови голосних.

1.2.1. Голосні звуки

Кожному голосному звуку притаманне «своє» положення язика, губів, щелепи, м'якого піднебіння.

Голосних звуків шість. Зупинимося на кожному з них.

І: Губи трохи розтягнені в сторони. Між зубами можна вставити кінчик мізинця. Кінчик язика – за нижніми зубами.

И: Губи нейтральні. Між зубами можна вставити кінчик мізинця. Кінчик язика не торкається нижніх зубів.

Е: Дуже відкритий голосний. Нижня щелепа опущена більше, ніж при вимові **І**. Кінчик язика відтягнений від нижніх зубів. В українській мові, на відміну від російської, відсутня напруженість артикуляційного апарату.

А: Нижня щелепа опущена вниз найбільше в порівнянні з усіма іншими голосними, між зубами можна поставити два пальці, покладені один на одного. Язик трішки відсувається назад.

О: Губи витягнуті вперед, між ними утворюється округлий отвір. Кінчик язика відтягнений назад від нижніх зубів сильніше, ніж під час вимови **А**.

У: Губи дуже витягуються вперед. Кінчик язика відтягнений назад більше, ніж під час вимови інших голосних заднього ряду.

Йотовані звуки утворюються зі сполучення м'якого приголосного звука **Й** та наступного за ним голосного.

Й: При артикуляції середньоязикового щілинного приголосного середня спинка язика підіймається до твердого піднебіння й утворює щілину. Кінчик язика опущений униз до нижніх зубів.

Йотовані звуки: **Ї=Й+І**, **Є=Й+Е**, **Я=Й+А**, **Ю=Й+У**

Артикуляційна класифікація голосних звуків

		Ряди		
		Передній	Середній	Задній
Підняття язика	Високе	І		(У)
	Високо- середнє	И		
	Середнє	Е		(О)
	Низьке			А

Користуючись артикуляційною класифікацією голосних звуків в українській мові, ми можемо скласти такі таблиці для тренування.

Голосні звуки

У-О-А-Е-И-І

І-И-Е-А-О-У

Йотовані звуки

Ю-Я-Є-Ї

Ї-Є-Я-Ю

На початковому етапі таблицю артикують беззвучно, на одному диханні – перевіряють точне положення щелепи, губ, язика. Потім повторюють уголос.

1.2.2. Тренінг голосних звуків

Робота над дикцією починається із зняття напруження м'язів мовного апарату.

Перш ніж розпочати роботу над тренуванням голосних звуків слід навчитися вільно відкривати рот. Тим, у кого є затиск нижньої щелепи, потрібно робити багато вправ, які дозволяють зняти затиск. Після артикуляційних вправ корисно промовляти багато текстів з літерою **А**, перевіряючи свободу руху нижньої щелепи.

Тренуючи голосні, слід **стежити, щоб голос не форсувався, звучання повинно бути вільним**. Звук завжди повинен бути повний, об'ємний.

Працюючи над чіткою вимовою голосних, необхідно стежити за тим, щоб звуки:

- вимовлялись на **опертому диханні** ;
- вимовлялись легко, без напруги ;
- спрямовувались у резонатори (до кістяка обличчя, до передніх зубів тощо).

При цьому рот повинен розтулятися вертикально, щоб було видно зуби.

Довго на тренуванні звуків і складів не затримуватись, а переходити до вимови голосних з приголосними в словах, фразах. Промовляти слова і фрази з певним дійовим завданням. Контролювати правильність артикуляції, дихання, орфоспії.

Вправа 1. «Знайомство». Вимовляти голосні, чітко артикулювати кожний звук.

У-О-А-Е-И-І

Вимовляти по черзі кожний голосний з усіма голосними зі звукоряду. Порівняти вимову голосних за

116689

місцем творення (передній чи задній ряд) за підняттям язика, за участю губ.

У	О	А
У-О-А-Е-И-І	У-О-А-Е-И-І	У-О-А-Е-И-І
Е	И	І
У-О-А-Е-И-І	У-О-А-Е-И-І	У-О-А-Е-И-І

Мур-мор-мара-мер-мир-міра Бук-борт-бал-без-бик-бік

Вправа 2. «Зігріти» від холоду руки. Вимовляти голосні зі звуком **Х** на «теплому видиху» беззвучно, потім уголос. Сполучення нібито «тягнуться». Перед вимовою кожного сполучення потрібно взяти короткий вдих носом розчехненими ніздрями. Теплий струмінь видиху повільний, він зігріває долоню, і долоня, наче квітка, від тепла розкривається.

ХУУУ, ХООО, ХААА, ХЕЕЕ, ХИИИ, ХІІІ

Вправа 3. Вимовляти голосні звуки на одному видиху, як фразу з крапкою на кінці. Промовляючи, рукою описувати велике коло. Наприкінці «фрази» змахом руки «послати» її партнеру.

У-О-А-Е-И-І; І-И-Е-А-О-У; Ю-Я-Є-Ї; Ї-Є-Я-Ю

Вправа 4. Вимовляти перед кожним звуком голосний **А**, потім **У**. Стежити, щоб вільно опускалася нижня щелепа. Промовляти і змахом руки «посилати» звукосполучення партнеру.

АУ, АО, АА, АЕ, АИ, АІ

УУ, УО, УА, УЕ, УИ, УІ

У Олі і Алі – азалії. У Осі і Али – кали.

Вправа 5. Парні етюди. Вести діалог, користуючись голосними.

О! – похвалити, «молодець, добре зробив!»

І-І-І! – відмахнутися, «вийшло не так, як хотів!»

Вправа 6. Перевірити звучання голосних у словах. Для тренування голосних дібрати слова зі словників. Утну, око, араб, ефект, сини, іній. Усуну, олово, ананас, елемент, мирити, ініціал. Ну, ото, на, це, ми, ні.

1.2.3. Недоліки вимови голосних звуків та засоби їх подолання

1. «Крізьзубість» у вимові голосних

Всі голосні вимовляються стисло, тому зникає об'єм звучання кожної голосної. Причина цього недоліку у затиснутій нижній щелепі. Необхідно зняти затиск нижньої щелепи.

Вправи.

1. «Позіхати».

2. Всі вправи для відкриття щелепи з артикуляційного тренінгу.

3. «Їсти» уявне велике яблуко.

4. Відкрити рота (*вертикально*), потім сказати слово, яке починається з букви **А** – «Аза», і знову відкрити вертикально рота – сказати друге слово – «арфа» і т.д.

5. Підбирати для тренінгу віршики, приказки та скоромовки, де багато літер **А**.

Арфа арфіста

Награвала чисто
Галка галас підняла:
– Всій галявині ганьба!

2. Вимова огублених У, О без огублення.

Причина – нерухомі губи. При нерухомих губах завжди порушується вимова огублених У, О. Необхідно активізувати роботу губ.

Вправи.

1. **«Шторки».** Підняти верхню губу вгору, неначе шторка піднялася і відкрила верхні зуби. Опустити верхню губу.
Опускати нижню губу вниз, неначе шторка опустилася і відкрила нижні зуби. Підійняти нижню губу.
2. **«Гудок».** Витягувати губи уперед та імітувати гудок пароплава: УУУУУ... Слідкувати, щоб під час вимови У щелепи були розімкнені.
3. **«Кільце».** Витягувати губи уперед та імітувати кільце: ООООО... Слідкувати, щоб під час вимови О щелепи були розімкнені.
4. Всі вправи для губ з артикуляційного тренінгу.
5. Підбирати слова, віршики, приказками, скоромовки, де багато літер У та О.
Усуну, упуцу, укус.
Олово, око, оборона.
У Олі і Улі – кулі.

При вимові голосних У, О, А більше резонує ротова порожнина; під час вимови И Е, І – порожнина глотки.

3. Гунява вимова голосних звуків зумовлена анатомічними змінами периферичного мовного апарату (аденоїди, викривлення носової перегородки тощо).

Необхідно навчитись:

- розрізняти гуняву і правильну вимову голосних на слух (порівняти мову студента, записану на магнітофон, і мову викладача або студента без цього недоліку);
- відчувати зайве резонування носової порожнини, поклавши руку на щок;
- чергувати шепітну та гучну вимову голосних, що допомагає відчутти проходження струменя повітря через ротову порожнину.

Вправи.

1. Затиснути вказівним та великим пальцями носа і вимовляти чистомовку з сонорними М, Л, посилюючи гунявість. Наприклад: млин малий. Потім розтиснути носа і відразу ж повільно промовити чистомовку. Гунявість зникне.
2. Виконувати різноманітні вправи, які сприятимуть правильному видиханню повітря через ротову порожнину і резонуванню ротової порожнини.

4. Висока (фальцетна) вимова пов'язана з передньою вимовою голосних.

Усунути цей недолік допомагає засвоєння точної артикуляції звуків.

Вправи:

1. Тримати позіх.
2. Довго вимовляти голосні: ААААА, ООООО, УУУУУ.

3. Вимовляти сполучення: ХАА, ОХО, УХУ, ХА, ХО, ХУ.

У поєднанні А з Х артикуляція голосних стає більш задньою, і це допомагає збільшити резонування ротової порожнини.

Усі вправи виконувати перед дзеркалом. Стежити, щоб кінчик язика (під час правильної вимови) відтягувався від нижніх зубів.

1.3. АРТИКУЛЯЦІЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

1.3.1. Артикуляція звуків Б – П, В, Ъ, Ф

Б – П: губно-губні, зімкнені. Під час видиху повітря проривають щільно зімкнені губи, виникає неначе вибух, нижня щелепа трохи опускається. **Б** – дзвінкий, **П** – глухий.

П, Б: не мають м'яких відповідників. Перед **І** вони лише пом'якшуються. Ступінь пом'якшення їх незначний.

В: має два варіанти вимови:

а) губно-зубний, щілинний [в] утворюється під час зближення нижньої губи з верхніми зубами. Повітря проходить крізь щілину між верхніми зубами та нижньою губою. Губно-зубний [в] вимовляється перед голосними **І, И, Е;**

б) губно-губний, щілинний [ў] утворюється, коли нижня губа зближується з верхньою губою, але не змикається з нею, залишається вузька щілина, через яку й виходить струмінь видихуваного повітря. Нескладовий [ў] вимовляється на початку, в середині та в кінці слова і перед голосними **А, О, У.**

Ф: губно-зубний, щілинний. Повітря проходить крізь щілину між верхніми зубами та нижньою губою. Верхня губа трішки піднята.

В: сонорний, **Ф** – глухий. **В, Ф** перед **І** пом'якшуються. Ступінь пом'якшення їх незначний.

Недоліки при вимові

Найпоширеніший недолік під час вимови **Б – П, В, Ъ, Ф** – нечітка артикуляція. Чому виникає «бубоніння»:

– в'ялі щоки та губи погано формують необхідну артикуляцію звука;

– попадання видихуваного повітря за щоки, а не на губи.

Підготовчий етап

1. Вправи для зміцнення щік і губів

«Надути кульку». Максимально втягти щоки в порожнину рота, немов всмоктати їх, а потім максимально надути.

2. Вправи для розвитку рухливості губів

«Шторки». Чергувати рухи верхньої та нижньої губів: підіймати та опускати, відкриваючи та закриваючи верхні та нижні зуби.

Верхня губа. Промовляти сполучення приголосних **ВЛЛЛ, ВННН, ФЛЛЛ, ФННН**, підіймаючи верхню губу.

Звуки **Л, Н** тягнути. Перевірити, як працюють губи: Влад, Віра, Флора, Ксанф, внук, вночі, фавн.

Нижня губа. Промовляти звукосполучення **ПССС, БЗЗЗ**, відтягуючи донизу нижню губу. Звуки **С, З** тягнути.

Перевірити, як працюють губи: мопс, Психея, дуб звичайний.

3. Вправи для спрямування видихуваного повітря вперед – на губи

«Вітер». Дмухати на олівець, який лежить на столі, так, щоб він покотився.

«Пушинка». Витягнутими вперед губами утворити кругле «віконце». Піднести до рота на долоні ватяну кульку або паперову сніжинку, здувати її через «віконце», не надуюючи щік.

Постановка звуків Б – П, В, Ў, Ф

1. Постановка звуків по імітації.

Налаштувати мовний апарат на чітку артикуляцію кожного з цих звуків і при видиху їх вимовляти. Слідкувати, щоб видихуване повітря спрямовувалось на губи.

Закріплення звуків Б – П

Вправа 1.

БУ-БО-БА-БЕ-БИ БЮ-БЯ-БЄ-БІ
ПУ-ПО-ПА-ПЕ-ПИ ПЮ-ПЯ-ПЄ-ПІ
Б'Ю-Б'Я-Б'Є-Б'І
П'Ю-П'Я-П'Є-П'І

Б: брат, бунт, Бог, блиск
б'є, об'ява, б'ють, об'їзд

П: пуск, порт, птах, прес, плеск
п'ять, п'єс, П'єро, п'ю,

Б': брід, бір, бій, біль

П': піч, пік, пліт, піп, піст

Вправа 2.

БУБ-БОБ-БАБ-БЕБ-БИБ -БІБ
ПУП-ПОП-ПАП-ПЕП-ПИП -ПІП
БУБУБУББ-БОБОБОББ-БАБАБАББ-
БЕБЕБЕББ...
ПУПУПУПП-ПОПОПОПП-ПАПАПАПП-
ПЕПЕПЕПП...

Біб, дуб, зруб. Степ, стовп, серп.

Губ – гуп, гриб-грип, груб-груп, куб-куп.

Вправа 3.

БУ-ББУ, БО-ББО, БА-ББА, БЕ-ББЕ, БИ-ББИ,
БІ-ББІ
ПУ-ППУ, ПО-ППО, ПА-ППА, ПЕ-ППЕ, ПИ-ППИ,
ПІ-ППІ
голуб білий, раб битий, хлібороб бадьорий,
Пилип прийшов, арап Петра, етап перший.

Вправа 4.

ПУ-БУ- ПО-БО- ПА-БА- ПЕ-БЕ- ПИ-БИ- ПІ-БІ
Пісня-біля, перед-берег, пас-бас,
політ-боліти, путь-будь, пити-бити.

Вправа 5.

БИ-БО-БУ- БИ-БО-БУ- БИ-БО-БУ...
Аби болото, а жаби будуть.
БАБ-БІБ-БУД-БОР-БАБ-БІБ-БУД-БОР...
Бабин біб розцвів у дощ, буде бабі біб на борщ.
ПІК-КІП-РТОПЛ-ПРОК...
Пік біля кіп картоплю Прокоп.

Закріплення звуків В, У, Ф.

Вправа 1.

**ВУ-ВО-ВА-ВЕ-ВИ-ВІ ВЬО-ВЯ В'Ю-В'Я-В'І
ФУ-ФО-ФА-ФЕ-ФИ-ФІ ФЬО-ФЮ**

В: Верба, варто, возик, вулик, вишня.

Ф: Федір, фарба, форма, футбол, шафи.

В: В'яз, в'юн, в'їхати.

Вік, віти, вінок, нові, свято, цвяхнути.

Ф: Фіранка, фіалка, філософ, фініш, фюзеляж.

Вправа 2.

Перевірити вимову [y] нескладового:

**ВУВ-ВОВ-ВАВ-ВЕВ-ВИВ-ВІВ
ФУФ-ФОФ-ФАФ-ФЕФ-ФИФ-ФІФ
ВУВУВУВВ-ВОВОВОВВ-ВАВАВАВВ-ВЕВЕВЕВВ...
ФУФУФУФФ-ФОФОФОФФ-ФАФАФАФФ...**

Лев, був, лив, спів, любов, взув.

Апостроф, епіграф, триумф, барельєф.

Вкрай, влада, вбїгти, вдень, вмити, вгорі, все.

Вовк, вовна, вовчий, повзати, повчати, повстати.

Вплав, став, знов, кохав, співав, грав, літав.

Вправа 4.

**ВУ-ВВУ, ВО-ВВО, ВА-ВВА, ВЕ-ВВЕ, ВИ-ВВИ,
ВІ-ВВІ
ФУ-ФФУ, ФО-ФФО, ФА-ФФА, ФЕ-ФФЕ, ФИ-
ФФИ, ФІ-ФФІ**

Ввечері, ввєрх, ввєдєння, ввїбрати, ввїчливий,
водити – ввєдити, вєрх – ввєрх, вєсти – ввєсти,

спївав вголос, зустрїв велєтня, був вдячний.

Тріумф Фєофана, шарф Фоми, жираф фарфоровий.

Вправа 5.

1. ВОР-ПРОВ-ЛАВ-ДІВ-ВНИК-ВАВС...

Ворона проворонила вороненя.

Наш садівник розсадівникувався.

2. ФЕД-ФЛО-ФІА-ФАВ-ФАР-ФЕД-ФЛО-ФІА- ФАВ-ФАР...

Масти Федя медом, а Федь усе Федем!

Фараонів фаворит на сапфір зміняв нефрит.

1.3.2. Артикуляція звуків Д – Т

Д – Т: виникають у результаті зімкнення кінчика язика з верхніми зубами. Щелепи розімкнені. Струмінь видихуваного повітря розриває зімкнення язика та зубів.

Д – дзвінкий, голосові зв'язки вібрують. **Т** – глухий, вимовляється без участі голосу.

Тверді приголосні **Т, Д** мають м'які відповідники **Т'(ТЬ), Д'(ДЬ)**. При їх утворенні кінчик язика підіймається вгору і разом із передньою спинкою утворює зімкнення за зубами на альвеолах.

Недоліки при вимові

М'які приголосні **Т'(ТЬ), Д'(ДЬ)** завдяки більш складній артикуляції, часто вимовляються з порушеннями, так званими, «цяканням» та «дзяканням»: цямити (тямити), дзіло (діло).

Це відбувається, коли під час вимови **Т'(ТЬ), Д'(ДЬ)** спинка язика не підіймається до твердого піднебіння і не утворює з ним зімкнення.

Підготовчий етап

1. Вправи для тренування язика.

«Гойдалки». Розкрити рота. Притиснути спинку язика до піднебіння. Опустити язик. Притиснути – опустити.

Постановка звуків Т'(ТЬ), Д'(ДЬ)

1. Щоб не було свистячого призвуку під час вимови, потрібно спинку язика відсувати назад і притискати її до піднебіння. Слідкувати, щоб було зімкнення.

2. Другий спосіб. Кінчик язика перевести до нижніх зубів. Це спровокує підняття спинки язика до твердого піднебіння. Слідкувати, щоб було зімкнення.

3. Причиною може бути також перенапруження чи розслабленість м'язів язика. Слід перевірити. Якщо язик перенапружений, необхідно його трішки розслабити. Якщо ж він розслаблений, енергійніше утворювати зімкнення.

Закріплення звуків Д – Т.

Вправа 1.

ДУ-ДО-ДА-ДЕ-ДИ ДЮ-ДЬО-ДЯ-ДЄ-ДІ
ТУ-ТО-ТА-ТЕ-ТИ ТЮ-ТЬО-ТЯ-ТЄ-ТІ
Д-ДЬ, ДУ-ДЮ, ДО-ДЬО, ДА-ДЯ, ДЕ-ДЄ, ДИ-ДІТ-ТЬ,
ТУ-ТЮ, ТО-ТЬО, ТА-ТЯ, ТЕ-ТЄ, ТИ-ТІ
Далі-дяка, догляд-дьоготь, дума-дюни, дим-дім.
Талан-тямити, тополя-тьохкати, тулуб-тютюн, тиша-тішити.

Вправа 2.

ДУД-ДОД-ДАД-ДЕД-ДИД-ДІД
ТУТ-ТОТ-ТАТ-ТЕТ-ТИТ-ТІТ

ДУДУДУДД-ДОДОДОДД-ДАДАДАДД-
ДЕДЕДЕДД...

ТУТУТУТТ-ТОТОТОТТ-ТАТАТАТТ-
ТЕТЕТЕТТ...

Д-ДЬ : Рад-радь, сад-сядь, лад-ладь, мед-мідь.

Т-ТЬ : Кіт-сіть, іспит-спить, брат-брать.

Вправа 3.

ДУ-ДДУ, ДО-ДДО, ДА-ДДА, ДЕ-ДДЕ-ДИ-ДДИ,
ДІ-ДДІ
ТУ-ТТУ, ТО-ТТО, ТА-ТТА, ТЕ-ТТЕ, ТИ-ТТИ,
ТІ-ТТІ

Груддя, колоддя, знаряддя, підданий, віддаль, буття,
каяття, майбуття, життя, миттєвий.

Вправа 4.

ТУ-ДУ, ТО-ДО, ТА-ДА, ТЕ-ДЕ, ТИ-ДИ, ТІ-ДІ
Тінь-дім, тим-дим, тент-день, там-дам, том-дом,
туш-душ.

Вправа 5.

ДО-ДУ-ДУМ- ДО-ДУ-ДУМ-ДО-ДУ-ДУМ...
До свого роду – хоч через воду.
Дурень думкою багатіє.
ТРУ -ТАТ- ТИТЬ- ТРУ -ТАТ- ТИТЬ...
Трудівник татко навчить своє дитятко.
ТАК-ТАТ-ТЯТ-ТКО- ТАК-ТАТ-ТЯТ-ТКО...
Які мамко й татко, таке й дитятко.
ТРЕ-ТИ-РІТ-ТИ- ТРЕ-ТИ-РІТ-ТИ...
Хто хоче більше знати, треба менше спати.
Доки не впіріти, доти не вміти.

1.3.3. Артикуляція звуків Г – К, Г – Х

Г – К: Задньоязикові. Зімкнені. Г артикулюється і як К. Задня частина язика утворює з піднебінням зімкнення на рівні останніх кутніх зубів. Видихуване повітря «розриває» це зімкнення. Г – дзвінкий, К – глухий.

Тверді приголосні Г, К не мають м'яких відповідників. Головним чином перед І вони пом'якшуються. Ступінь пом'якшення їх незначний.

Г – Х: Задньоязикові. Щілинні. Задня частина язика, підіймаючись до піднебіння, утворює щілину за останніми кутніми зубами. Г – приголосний глотковий або фарингальний (від *pharynx* – зів, глотка). Вимовляється так, як і Х, корінь язика відтягнутий назад трохи більше, ніж при Г.

Ступінь пом'якшення Г, Х незначний.

Недоліки при вимові

Недоліки під час вимови звуків Г – К, Г – Х зустрічаються рідко:

- коли при вимові Г – К зникає зімкнення ;
- коли плутають вимову українського щілинного, глоткового звука Г з російським зімкненим Г.

Підготовчий етап

1. Вправи для язика. Тренування зімкнення та щілини.

«**Конячки**». Притиснути язика до піднебіння, клацнути язиком. Клацати повільно, сильно. Тягти під'язичну вуздечку. Клацати і відсувати язика глибше по піднебінню, продовжуючи клацати.

«**Зімкнення-щілина**». Широко розкрити рота. Язик плоский. Задня частина язика злегка торкається піднебіння, потім трішечки опускається, утворюючи щілину, потім знову торкається піднебіння.

Постановка звуків Г – К, Г – Х.

1. Установити точний артикуляційний уклад звука і промовляти його, утримуючи цю артикуляцію.

Закріплення звуків Г – К.

Вправа 1.

**ГУ-ГО-ГА-ГЕ-ГИ-ГІ ГЮ-ГЯ
КУ-КО-КА-КЕ-КИ-КІ КЮ-КЯ**

Г : Гедзь, ганок, Гонта, гудзик, гирлига.

Г' : Гірги-плечі, гіб-сорокопуд.

К : Келих, кава, колос, кульбаба, Київ.

К' : Кінь, кіт, кіно, великі, швидкі, гомінкі, Кяхта, кювет.

Вправа 2.

КУК-КОК-КАК-КЕК-КИК-КІК КЮК-КЯК

Глек, шпак, зразок, вигук, вісник.

Будяк, земляк, вітряк, дрюк, грюк, бік, тік.

Вправа 3.

**КУ-ККУ, КО-ККО, КА-ККА, КЕ-ККЕ, КИ-ККИ,
КІ-ККІ**

Вітряк казковий, козак кмітливий, мак красується, бузок колихнувся, вигук красномовний.

Вправа 4.

Звукосполюки повторювати декілька разів.

ГОЛ-КАГ-КАТ- НЬКА-ГОЛ- КАГ-КАТ- НЬКА...

Яка головонька, така й розмовонька.

КАК-КРОК-КОЛ-КОВ-КАК-КРОК-КОЛ-КОВ...

Яка кроква, така й лата, яка праця, така й плата.

КОЗ-БАК-ЗАК-КОЗ-БАК-ЗАК...

То не козак, що боїться собак.

ВІК-ЗВІК-КИВ- ВІК-ЗВІК-КИВ- ВІК-ЗВІК-КИВ...

Вік звікувати – не пальцем перекивати.

Г АВ-Г АН-Г АЗД-Г АР- Г АВ-Г АН-Г АЗД-Г АР...

Ні пава, ні гава.

Гава гаву запитала:

Ти на ганок не літала?

Не літала я на ганок.

То й прогавила сніданок.

Г АЗД –Г АР-ЗДГ А- ВАГ...

Два газди і дві газдині гаразд газдували,

Їм газдується й донині, бо гараздувалі.

Закріплення звуків Г – Х.

Вправа 1.

ГУ-ГО-ГА-ГЕ-ГИ-ГІ ГЮ-ГЯ

ХУ-ХО-ХА-ХЕ-ХИ-ХІ ХЮ-ХЯ

Г: Гетьман, Галя, голуб, гумор, гиря.

Х: Хата, халепа, хода, пустощі, хист.

Г': Гімн, гілка, дорогі, Гюго, гяур.

Х': Хіба, хід, хімічний, похід, тихі.

Вправа 2.

ГУГ-ГОГ-ГАГ-ГЕГ-ГИГ-ГІГ

ХУХ-ХОХ-ХАХ-ХЕХ-ХИХ-ХІХ

ГУГУГУГУГ-ГОГОГОГГ-ГАГАГАГГ-ГЕГЕГЕГГ...

ХУХУХУХХ-ХОХОХОХХ-ХАХАХАХХ-

ХЕХЕХЕХХ...

Берег, діалог, друг, плуг, батіг, обсяг.

Дах, мох, льох, дух, рух, пастух, подих, сміх.

Вправа 3.

ГУ-ГГУ, ГО-ГГО, ГА-ГГА, ГЕ-ГГЕ, ГИ-ГГИ,

ГІ-ГГІ

ХУ-ХХУ, ХО-ХХО, ХА-ХХА, ХЕ-ХХЕ, ХИ-ХХИ,

ХІ-ХХІ

Монолог героя, друг гарний, батіг гнучкий.

Казах хоробрий, сміх Химчин, гріх ходячий.

Вправа 4.

Г: Гвардія, гніздо, грізний, глядач, гнівний, багнет, Гнат, гном, гнідий.

Х: Хвалити, хватати, хворост, хміль, хто.

Вправа 5.

ГОВ-ГРЕЧ-ГАВР-ГОВ-ГРЕЧ-ГАВР...

Балакала-говорила сім мішків гречаного Гаврила.

ГОВ-ВОР – ГА-ГО – ГОВ-ВОР- ГА-ГО...

Говорили говоруни виговорювали.

Для друга й вола з плуга.

ХАР-ХИМ-ТИХ-МІХ- ХАР-ХИМ-ТИХ-МІХ...

Харитон й Трохим не з тих,

Що підіймають всіх на сміх.

ХВАЛ-ХАЛВ- ХВАЛ-ХАЛВ- ХВАЛ-ХАЛВ...

Хвалю халву.

1.3.4. Артикуляція звуків З – С, Ц – ДЗ

Базовою для всіх цих звуків є артикуляція звука **С**.

З – С: Передньоязикові. Щілинні. При вимові:

- кінчик язика, широкий, опущений за нижні зуби й торкається нижніх альвеол;

- спинка язика вигнута, і вздовж її утворюється жолобок, по якому струмінь повітря направляється до різців;

- бокові краї язика прилягають до внутрішньої сторони верхніх корінних зубів;

- зуби зближені на відстань 1–2 мм, верхні й нижні різці оголені;

- губи не напружені, розтягнуті, як при легкій посмішці.

При вимові м'яких **З'(ЗЬ) – С'(СЬ)** спинка язика більш вигнута в напрямі до твердого піднебіння, кінчик язика і губи сильніше напружуються.

Ц – ДЗ: Передньоязикові. Зімкнено-щілинні. Звук **Ц** виникає під час швидкого злиття звуків **Т** і **С**. При вимові звука **Ц** язик спочатку торкається коренів верхніх зубів і швидко йде униз, торкаючись коренів нижніх зубів.

Звук **ДЗ** виникає в результаті злиття звуків **Д** і **З**. Артикуляційний устрій той же, що і при вимові **Ц**.

При вимові м'яких **Ц'(ЦЬ) – ДЗ'(ДЗЬ)** спинка язика більш вигнута в напрямі до твердого піднебіння, кінчик язика і губи сильніше напружуються.

З, ДЗ – дзвінкі приголосні, **С, Ц** – глухі.

Недоліки при вимові

Недоліки під час вимови свистячих звуків зустрічаються часто. Найпоширеніші випадки сигматизму:

- міжзубний (коли кінчик язика просовується між зубами і вимова набуває шепелявого відтінку), звук стає «шепелявим»;

- боковий (кінчик язика упирається у верхні альвеоли, пропускаючи повітря з боків), звук стає «свистячим»;

- призубний (коли кінчик язика упирається у верхні і нижні різці на рівні їхнього змикання і замість свисту чується «тупий» шум).

Підготовчий етап

1. Вправи для розпластання язика, вміння тримати його широким за нижніми різцями

«Лопаточка». Широкий язик висунути, розслабити, покласти на нижню губу. Стежити, щоб язик не тремтів. Тримати 10–15 сек.

«Гірка». Рота розкрити. Бокові краї язика притиснути до верхніх корінних зубів. Кінчиком язика торкнутися нижніх передніх зубів. Утримувати в такому положенні 15 сек.

«Котушка». Кінчиком язика торкнутися нижніх передніх зубів. Бокові краї язика притиснути до верхніх корінних зубів. Широкий язик «викочувати» вперед і ховати в глибоку рота.

2. Вправи для виховання тривалого спрямованого повітряного струменя.

«Свисток». Просунути розслабленого язика між зубами.

Вдихати через ніс, видихати через рота, спрямовуючи струмінь на кінчик язика й у шийку порожньої пляшечки.

«Пушинка». Витягнутими вперед губами утворити кругле «віконце». Піднести до рота на долоні ватяну кульку або паперову сніжинку, здувати її через «віконце», не надуваючи щік.

«Соломина». Злегка закусити соломину для коктейлю між зубами так, щоб приблизно 2 см знаходилося в жолобку по центру язика, а інша частина ззовні. Дути через соломину, вимовляючи склади зі звуками **С** і **З**. Замість соломини можна використовувати сірник.

3. Вправи для тренування опорних звуків.

Опорними називаються звуки подібні за артикуляцією до «хворого» звука, але які людина вимовляє правильно. Опорні звуки допомагають більш швидко виправленню «хворого» звука.

Для звука **С** опорним є звук **І**. Звуки **С**, **І** – однакові за місцем утворення (передньоязикові), кінчик язика при їхній вимові знаходиться внизу. Звук **І** відпрацьовує положення широкого кінчика язика за нижніми різцями і підйом передньої частини спинки язика до альвеол. Вимовляється сполучення звуків **ІС**, при якому положення язика наближене до нормальної артикуляції звука **С**.

Звук **І** протягнути і, зберігаючи положення язика під час вимови **І** (язик за нижніми зубами), через паузу вимовляти **С**.

ІІІ-С, ІІІ-С, ІІІ-С

ІІІ-ССС-ІІІ, ІІІ-ССС-ІІІ, ІІІ-ССС-ІІІ

Іскра, іспит, існування, істина, історія, істота.

Постановка звука С

Існує декілька засобів постановки звука **С**.

1. Відкрити рота. Посміхнутися, щоб було видно зуби (оскільки всі органи артикуляції тісно пов'язані один з одним, розтягування губів у посмішку сприяє **установці кінчика язика** в потрібне положення **за нижніми зубами**). Широкий кінчик язика свідомо ставити до коренів нижніх зубів і не дозволяти йому підійматися вгору.

Не фіксувати увагу на звуці **С**, щоб не зруйнувати новий уклад на звук і не відродити старий, дефектний.

Фіксуючи правильний уклад, виконувати спеціальні вправи.

«Пісенька вітру». Вимовляти довгостроково звук **ССССС** – «пісеньку вітру».

2. Встановивши язика, як у вправі **«Гірка»**, виконувати вправу **«Насос»**. Переривчасто, порціями видихати повітря, імітуючи роботу насоса: **С! С! С!**

3. Прикусити верхніми зубами весь язик так, щоб зуби і язик торкалися один одного щільно. Потім кінчик язика обережно перевести до нижніх зубів, не відриваючи останню частину язика від верхніх зубів. Потім вимовляти звукосполучення **ІЄС**.

Щоб правильно вимовляти звук **С**, необхідно стежити за положенням язика – широкий кінчик язика біля нижніх зубів, бокові краї язика притиснуті до верхніх корінних зубів.

При проголошенні м'якого **С** спинка язика більше піднімається вгору і кінчик язика сильніше упирається в різці.

Якщо звук **С** поставлено правильно, то неважко опанувати правильну вимову звуків **З, Ц, ДЗ**.

Постановка звука З

Для вимови звука З необхідно під час вимови звука С додати голосу.

Постановка звука Ц

Постановка звука Ц можлива тільки після того, як звук С буде виправлено. Під час вимови Ц необхідно привчити язика підійматися до верхніх зубів, як на звук Т і одразу опуститися до нижніх зубів, як на звук С.

Для вимови звука Ц (якщо він не був скорегований під час постановки звуку С) необхідно вимовляти підряд сполучення АТС- АТС- АТС спочатку повільно, далі поступово прискорюючи темп, поки звуки ТС не зіллються в Ц.

Вимова пом'якшеного афrikату Ц формується успішніше в сполученні цього звука зі звуком І: *ціна, ціль, одиниці.*

Постановка звука ДЗ

Для вимови звука ДЗ (якщо він не був скорегований під час постановки звуку С) необхідно вимовляти підряд звуки АДЗ – АДЗ – АДЗ спочатку повільно, потім поступово прискорюючи темп, домагаючись стягнутої вимови звуків ДЗ.

Закріплення звуків С – З.

Вправа 1.

СУ-СО-СА-СЕ-СИ-СІ СЮ-СЬО-СЯ-СЄ

ЗУ-ЗО-ЗА-ЗЕ-ЗИ-ЗІ ЗЮ-ЗЬО-ЗЯ-ЗЄ

З'Ю-З'Я-З'Є- З'І

СУ-ЗУ, СО-ЗО, СА-ЗА, СЕ-ЗЕ, СИ-ЗИ, СІ-ЗІ

СЮ-ЗЮ, СЬО-ЗЬО, СЯ-ЗЯ, СЄ-ЗЄ

С: Сестри, сад, сокіл, суніця, синок.

З: Зерня, забава, зоря, зустріч, зичити, з'єднати, з'явитися, з'їхати.

С': Сяйво, сьогодні, сюрчок, сім'я.

З': Зіграти, зять, зібрати, зів'ялий, зірка.

Вправа 2.

СУС-СОС-САС-СЕС-СИС-СІС

ЗУЗ-ЗОЗ-ЗАЗ-ЗЕЗ-ЗИЗ-ЗІЗ

**СУСУСУСС-СОСОСОСС-САСАСАСС-
СЕСЕСЕСС...**

ЗУЗУЗУЗЗ-ЗОЗОЗОЗЗ-ЗАЗАЗАЗЗ-ЗЕЗЕЗЕЗЗ...

СЮСЬ-СЬОСЬ-СЯСЬ-СЄСЬ

ЗЮЗЬ-ЗЬОЗЬ-ЗЯЗЬ-ЗЄЗЬ

С: Конгрес, сенс, ас, колос, мінус, живопис.

З: Мороз, гарбуз, перелаз, обоз, боягуз, хмиз.

Сь: Карась, ось, весь, мчусь, дивлюсь, не барись.

Зь: Злазь, князь, паморозь, колодязь, скрізь.

Вправа 3.

СУ-ССУ, СО-ССО, СА-ССА, СЕ-ССЕ, СИ-ССИ,

СІ-ССІ

ЗУ-ЗЗУ, ЗО-ЗЗО, ЗА-ЗЗА, ЗЕ-ЗЗЕ, ЗИ-ЗЗИ, З-ЗЗІ

ССЮ-ССЬО-ССЯ-ССЄ

ЗЗЮ-ЗЗЬО-ЗЗЯ-ЗЗЄ

Вас спитати, нас стільки, ніс синій. Узлісся, розрісся, колосся.

Повз загін, повз заклад. Ззаду, мотуззя, галуззя.

Вправа 4.

САМ-ВСЯК- РОС-НОС

Сам всяк свою долю кує.

В чуже просо не тикай носа.

РОЗ-КАЗ-ЗОВС- ЗНАТ-СКАЗ

Або розумно казати, або зовсім мовчати.

Треба знати, де що сказати.

Закріплення звуків Ц – ДЗ.

Вправа 1.

ЦУ- ЦО-ЦА-ЦЕ-ЦИ-ЦІ ЦЮ-ЦЬО-ЦЯ

ДЗУ-ДЗО-ДЗА-ДЗЕ-ДЗИ-ДЗІ ДЗЮ-ДЗЬО-ДЗЯ-ДЗЄ

Ц: Цегла, цар, покiт, цуценя, цирк.

ДЗ: Дзеркало, кукурудза, дзига, гудзик.

Ц'(ЦЬ): Цяточка, цього, цюкати, ланцюг, цікавий.

ДЗ'(ДЗЬ): Дзьоб, дзьобати, дзюрчати.

Ц-Ц'(ЦЬ): У палацах -молодиця, цоколь – цього, цукор – паляницю, цинк – цілий.

ДЗ-ДЗ'(ДЗЬ): Дзенькати – гедзь, дзвоник-дзьобик, дзеркальний-дзюрчати.

Вправа 2.

ЦУЦ- ЦОЦ-ЦАЦ-ЦЕЦ-ЦИЦ-ЦІЦ

ЦУЦЬ- ЦОЦЬ-ЦАЦЬ-ЦЕЦЬ-ЦИЦЬ-ЦІЦЬ

ЮЦЬ-ЯЦЬ-ЭЦЬ

Клац, бац, палац, матрац.

Хлопець, молодець, засць, міць.

Вправа 3.

ЦУ-ЦЦУ, ЦО-ЦЦО, ЦА-ЦЦА, ЦЕ-ЦЦЕ, ЦИ-ЦЦИ,

ЦІ-ЦЦІ

ЮЦЦЬ-ЯЦЦЬ-ЄЦЦЬ-ЇЦЦЬ

Палац царя, хлопець цікавий,
міццю, здається, збігаються.

(Сполучення **-ТЬСЯ** вимовляється як [ц':].)

ДЗУ-ДДЗУ, ДЗО-ДДЗО, ДЗА-ДДЗА,

ДЗЕ-ДДЗЕ, ДЗИ-ДДЗИ, ДЗІ-ДДЗІ

Від дзоту, перед дзеркалом, від дзвоника.

Вправа 4.

ДЕЦЬ-ВЕЦЬ-ДЦЯ-ВЦЯ- ДЕЦЬ-ВЕЦЬ-ДЦЯ-ВЦЯ

Молодець проти овець, а проти молодця сам вівця.

ЄЦЦЯ-ВЦЕМ- ЄЦЦЯ-ВЦЕМ- ЄЦЦЯ-ВЦЕМ

Чим розумний стидається, тим дурний величається.

Удар забувається, а слово пам'ятається.

ДЗВІН-ДЗВОН- ДЗИГ –ДЗИЖЧ

Дзвіночок дзвонить, дзига дзижчить.

1.3.5. Артикуляція звуків Ш – Ж, Ч – ДЖ, Щ

Базовою для всіх цих звуків є артикуляція звука **Ш**.

Ш – Ж: Передньоязикові. Щілинні . При вимові:

– кінчик язика широкий, піднятий до альвеол або до передньої частини твердого піднебіння й утворює із ними щілину;

– бокові краї язика притискаються до верхніх корінних зубів, не пропускаючи з боків струмись видихуваного повітря;

– губи округлені і злегка витягнуті вперед;

– зуби зближені на відстань 2 мм, верхні й нижні різці видно.

При вимові **Ж** спинка язика піднята вище й вібрує; видих менш напружений, ніж при вимові **Ш**.

Ч – ДЖ: Передньоязикові. Зімкнено-щілинні.

Ч – виникає в результаті сполучення звуків **Т** і **Ш**.

ДЖ – виникає в результаті сполучення звуків **Д** і **Ж**.

При вимові цих звуків спочатку відбувається зімкнення передньої частини спинки язика з передньою частиною твердого піднебіння, а потім між ними утворюється щілина; губи злегка висунуті вперед.

Щ: виникає в результаті сполучення звуків **Ш** і **Ч**. Вони зливаються в один подовжений звук.

Ш, Ч, Щ – глухі, **Ж, ДЖ** – дзвінкі.

Ш, Ж, Ч, ДЖ, Щ – тверді приголосні не мають м'яких відповідників, можуть лише напівпом'якшуватися.

Недоліки при вимові

Шиплячі звуки складні за артикуляцією, що провокує багато порушень у їх вимові. Найпоширеніші випадки сигматизму:

- міжзубний (коли кінчик язика просовується між зубами і вимова набуває шепелявого відтінку);

- боковий (кінчик язика упирається у верхні альвеоли, пропускаючи повітря з боків, або опущений за нижні різці);

- шиплячий (коли кінчик язика опущений униз і тому відходить від різців або упирається в нижні ясна);

- свистячий (коли кінчик язика широкий, лежить біля низу нижніх різців, не торкаючись їхніх верхівків).

Підготовчий етап

1. Вправи для розпластання язика, вміння тримати його широким за верхніми різцями:

«Лопаточка». Широкий язик висунути, розслабити, покласти на нижню губу. Стежити, щоб язик не тремтів. Тримати 10–15 сек.

«Чашечка». Рота широко розтулити. Широкий язик підняти вгору. Потягнути до верхніх зубів, але не торкатися їх. Утримувати язика в такому положенні 10–15 сек.

2. Вправи для вироблення тривалого спрямованого повітряного струменя:

«Свисток». Просунути розслабленого язика між губами.

Вдихати через ніс, видихати через рота, спрямовуючи струмінь на кінчик язика й у шийку порожньої пляшечки.

Пропелер. Губи зблизити і розтягнути в легкій посмішці притиснути до зубів. Струмінь повітря, спрямований в цю щілину, розсікати рухами вказівного пальця збоку вбік. Якщо щілина утворена правильно і струмінь достатньо сильний, звук від повітря, що розсікається пальцем, добре чути.

3. Тренування опорних звуків

Для **Ш** опорними є **Т, С**. Звуки **Ш, Т** – однакові за місцем утворення (передньоязикові), кінчик язика при їх вимові знаходиться вгорі. (**Т** дає вміння піднімати кінчик язика до альвеол). Звуки **Ш, С** однакові за засобом утворення (щілинні). Звук **С** відпрацьовує спрямований повітряний струмінь, що йде по середині язика. Поєднавши ці два відпрацьованих елементи, ми

домагаємося правильної вимови звука **Ш**. Промовляти **Т – Т – Т – Т – Т, С – С – С – С – С**.

Постановка звука **Ш**

1. Відкрити рота. Підійняти широкий кінчик язика до передньої частини піднебіння й утворити щілину. Бокові краї язика щільно притиснути до верхніх корінних зубів. Передня частина язика широка, вільна, на рівні верхніх зубів, але їх не торкається. Губи злегка висунути вперед. Подути на язика. Повітря, проходячи через невеличку щілину між переднім краєм язика і піднебінням, утворить шум.

2. Постанова звука **Ш (Ж)** від звука **Т**. Вимовити звук **Т**, залишити язика, що відскочив, після вимови звука **Т** біля верхніх зубів для вимови звука **Ш**. Видихати повітря.

Слідкуйте, щоб широкий кінчик язика був на рівні верхніх альвеол та їх не торкався, а бокові краї язика притискалися до верхніх корінних зубів. Губи злегка витягнуті вперед.

Постійно контролюйте положення язика і губів перед дзеркалом. Стежте, щоб зуби при вимові звуків **Ш – Ж, Ч – ДЖ, Щ** з голосними були завжди оголені.

Постановка звука **Ж**

Вимовити звук **Ш** і додати голосу. Ізольований звук закріпити у звуконаслідуванні: шипіння змії, шуму дощу, дзижчання жука.

Постановка звука **Ч**

Постанова звука **Ч** від звука **Т**.

1. Вимовити звук **Т**. Кінчик язика відсунути далі від верхніх різців до передньої частини твердого піднебіння.

Висунути губи вперед і вимовляти **Т – Т – Т**. У результаті утвориться звук **Ч**.

2. Вимовити разом три звуки **АТШ**. Вимовляти спочатку повільно, потім темп вимови прискорити, внаслідок чого утвориться єдиний стягнений звук. Артикуляція губів така ж, як при звуці **Ш**.

Постановка звука **ДЖ**

1. Вимовити звук **Ч** і додати голосу.

2. Вимовити разом три звуки **АДЖ**. Вимовляти спочатку повільно, а потім прискорити темп вимови, внаслідок чого утвориться єдиний стягнений звук **ДЖ**.

Постановка звука **Щ**

Звук **Щ** звучить, як два звуки: **ШЧ**. Вимовивши звук **Ш**, пересувати язика вперед, ближче до передньої частини твердого піднебіння. Чутиметься звук **Щ**.

Закріплення звуків **Ш – Ж**

Вправа 1.

**ШУ-ШО-ША-ШЕ-ШИ-ШІ ШЮ-ШЯ
ЖУ-ЖО-ЖА-ЖЕ-ЖИ-ЖІ ЖЮ-ЖЯ**

Ш: Шелест, шари, шовк, шухляда, шибка.

Ж: Жереб, жага, жоден, журавель, жито.

Ж': Служімо, жінка, дружить, вужі.

Ш': Шість, шістнадцять, більшість.

Вправа 2.

**ШУШ-ШОШ-ШАШ-ШЕШ-ШИШ
ЖУЖ-ЖОЖ-ЖАЖ-ЖЕЖ-ЖИЖ**

**ШУШУШУШШ-ШОШОШОШШ-
ШАШАШАШШ...**

ЖУЖУЖУЖЖ-ЖОЖОЖОЖЖ-ЖАЖАЖАЖЖ...

Наш, Лукаш, аркуш, малюєш, стоїш, суміш.

Подорож, багаж, вантаж, теж, сторож, корж.

Вправа 3.

**ШУ-ШШУ, ШО-ШШО, ША-ШША, ШЕ-ШШЕ,
ШИ-ШШИ**

**ЖУ-ЖЖУ, ЖО-ЖЖО, ЖА-ЖЖА, ЖЕ-ЖЖЕ,
ЖИ-ЖЖИ**

**ШЮШЮ-ШЮШШЮ, ШЯШЯ-ШЯШШЯ,
ШІШІ-ШІШШІ**

**ЖЮЖЮ-ЖЮЖЖЮ, ЖЯЖЯ-ЖЯЖЖЯ,
ЖІЖІ-ЖІЖЖІ**

Наш шанс, ваш шарф, робиш швидко.

Подорож жадана, екіпаж живописний.

Безгрішшя, розкішшю, подорожжю, збіжжя.

Вправа 4.

БОЖ-МОЖ-ЛЕЖ- БОЖ-МОЖ-ЛЕЖ...

Боже допоможи, а сам не лежи.

ЖДАЛ-ЖДАН- ЖДАЛ-ЖДАН- ЖДАЛ-ЖДАН...

Ждали, ждали та й жданики поїли.

ЖУХ-ЛЕЖ-ДРИЖ- ЖУХ-ЛЕЖ-ДРИЖ...

Кожух лежить, а дурень дрижить.

ДЕШ-ЧИШ-ЛЬШЕ- ДЕШ-ЧИШ-ЛЬШЕ...

Здобудеш освіту – побачиш більше світу.

КАЖ-ЧЕШ-ЖЕШ- КАЖ-ЧЕШ-ЖЕШ...

Не кажи – не вмію, а кажи – навчусь.

Раз опечешся – другий стережешся.

Закріплення звуків Ч – ДЖ, Щ

Вправа 1.

ЧУ-ЧО-ЧА-ЧЕ-ЧИ-ЧІ

ДЖУ-ДЖО-ДЖА-ДЖЕ-ДЖИ-ДЖІ

ЩУ-ЩО-ЩА-ЩЕ-ЩИ-ЩІ

Ч: Чемний, чари, човен, чумак, чистий.

ДЖ: Джерельце, воджу, бджола, саджу, джміль.

Щ: Щеня, щастя, щодня, шука, щирі.

ЧІ: Чільний, чіпати, чіткий, очі, вночі, речі.

ДЖІ: Дріжджі.

ЩІ: Щілина, щільний, щітка, щіпка.

Вправа 2.

ЧУЧ- ЧОЧ-ЧАЧ-ЧЕЧ-ЧИЧ-ЧІЧ

**ДЖУДЖ-ДЖОДЖ-ДЖАДЖ-ДЖЕДЖ-ДЖИДЖ-
ДЖІДЖ**

ЩУЩ-ЩОЩ-ЩАЩ-ЩЕЩ-ЩИЩ-ЩІЩ

ЮЧ-ЯЧ, ЮЩ-ЯЩ

Меч, орач, світоч, поруч, родич.

М'яч, ключ, ніч, річ.

Плац, дощ, кущ.

Хрящ, плющ.

Вправа 3.

**ЧУ-ЧЧУ, ЧО-ЧЧО, ЧА-ЧЧА, ЧЕ-ЧЧЕ, ЧИ-ЧЧИ,
ЧІ-ЧЧІ**

**ЩУ-ЩЩУ, ЩО-ЩЩО, ЩА-ЩЩА, ЩЕ-ЩЩЕ,
ЩИ-ЩЩИ, ЩІ-ЩЩІ**

Ніч чарівна, глядач чемний, безліч чудових
чорнобривців.

Межріччя, підпіччя, ніччю, річчю.

Плющ щипати, кущ щадити, лящ щез.

Вправа 4.

БЧИК-ВПЧИК- БЧИК-ВПЧИК...

Летів горобчик, сів на стовпчик.

Прибіг хлопчик, утік горобчик.

БЖДОЛ-БЛИЩ-ТРИЩ- БЖДОЛ-БЛИЩ-ТРИЩ...

Бджола мала, а й та працює.

Сонце блищить, а мороз тріщить.

ЩИТ-ДЩИТ-СКАЧ-ПЛАЧ...

Або на щиті, або під щитом.

Знайшов – не скач, згубив – не плач.

1.3.6. Артикуляція звуків М, Н, Л, Р

М: Губно-губний. Зімкнений. Під час видиху повітря прориває щільно зімкнені губи, виникає неначе вибух, нижня щелепа трохи опускається.

Твердий **М** не має м'якого відповідника. Перед **І** він лише напівпом'якшується.

Н: Передньоязиковий-зубний. Зімкнений. Кінчик язика змикається з верхніми зубами. Щелепи розімкнуті. Струмінь видихуваного повітря розриває зімкнення язика та зубів.

Твердий приголосний **Н** має м'який відповідник.

Л: Передньоязиковий-зубний. Зімкнений. При вимові звука:

- кінчик язика змикається з верхніми передніми зубами та початком альвеол;
- бокові краї язика опущені, між ними і корінними зубами залишаються щілини, через які виходить повітряний струм;
- губи розкриті, займають нейтральне положення;
- зуби розімкнуті;

Під час артикуляції м'якого **Л'(ЛЬ)** кінчик язика підіймається трохи вище й упирається в альвеоли.

Р: Передньоязиковий-передньопіднебінний. Зімкнений. Вібрант (дрижачий). При вимові звука:

- широкий кінчик язика піднятий угору до альвеол і стикається з ними;
- вібрує під напором видихуваного повітря;
- бокові краї язика щільно прилягають до верхнього губного ряду;
- губи розтиснуті, займають нейтральне положення;
- зуби розімкнуті.

М'який **Р'(РЬ)** відрізняється від артикуляції твердого додатковим підняттям спинки язика до піднебіння і невеличким просуванням його вперед.

М, Н, Л, Р – сонорні, голосові зв'язки вібрують.

Недоліки при вимові М, Н, Л, Р

Під час вимови **М, Н** помилки трапляються дуже рідко.

Сонорні **Л** і **Р** за своєю артикуляцією складні, тому під час їх вимови часто зустрічаються недоліки.

Вади у вимові **Л**:

- губно-зубна вимова (коли нижня губа торкається верхніх зубів і вимовляють «*вампа*» замість «*лампа*»);
- відсутність звука **Л** або призвук голосного (вимовляють «*уампа*» замість «*лампа*»).

Вади у вимові **Р**:

- відсутність звука **Р** або призвук голосного (вимовляють «*адуга*» замість «*райдуга*»);
- заміна звука **Р** на англійський **r** (без вібрації);

— горлова вимова звука, заміна звука Р французьким r (горловий, що вібрає, коли тремтить маленький язичок або м'яке піднебіння).

Підготовчий етап

1. Вправи для підняття широкого кінчика язика вгору й уміння тримати його біля верхніх зубів.

«Млинчик». Покласти язика на нижню губу і потьопати його губами, вимовляючи склади *ня-ня-ня*, щоб він став рівним і широким. Зупинити рухи щелепи на відкритому роті.

«Хованки». Заховати широкого язика за верхні зуби. Повільно, плавними рухами відсувати язика за верхні зуби, углиб рота. Потім знову плавно висувати язика на верхню губу.

«Конячки». Притиснути язика до піднебіння, клацнути язиком. Клацати повільно, сильно. Тягти під'язичну вуздечку.

2. Вправи для виховання повітряного струменя, спрямованого на широкий, піднятий вгору кінчик язика.

«Свисток». Просунути розслабленого язика між зубами.

Вдихати через ніс, видихати через рота, спрямовуючи струмінь на кінчик язика й у шийку порожньої пляшечки.

«Пушинка». Не надуваючи щік, крізь наближені й злегка висунуті вперед губи, що утворюють посередині кругле «віконце», здувати із піднесеної до рота долоні ватяну кульку або паперову сніжинку.

«*Legim*». Посміхнутися, щоб видно було зуби. Тримавши язика широким за верхніми зубами, подути на його кінчик. Вимовляти *з...з...з*. Відчути «*legim*». Подути ще раз. Домогтися, щоб ця артикуляція стала звичною.

3. Вправи для вироблення вібрації кінчика язика.

«Барaban». Відкрити рот і «побарабанити» кінчиком язика по бугорках за верхніми зубами зі звуком *Д! Д! Д!* поступово прискорюючи темп. Можна «тарабанити» сполученнями звуків: *ДТ! ДТ! ДТ!* або *ТД! ТД! ТД!* Смузка паперу, піднесена до рота, повинна коливатися.

4. Вправи для тренування опорних звуків.

Для *Л* опорними є *Т, И* (*Т* дає підйом кінчика язика до альвеол, а *И* – підйом середньо – задньої частини язика до піднебіння). Промовляти *Т, Т, Т – И, И, И...*

Для *Р* опорними є *Д, Ж і С* (*Д, Ж* відпрацьовують підйом напруженого кінчика язика вгору, *С* – спрямований повітряний струмінь). Промовляти *Д, Д, Д – Ж, Ж, Ж – С, С, С*

Постановка звука Л

1. Постановка звука по імітації.

Настроїти мовний апарат на вимову звука *Л* і при видиху вимовити *Л*.

2. Постановка звука Л від звука И.

Вимовити звук *И* – «гудок» – і повільно висувати кінчик язика між зубами, легко прикушувати його, продовжуючи вимовляти звук *И*. Потім язика завести за верхні зуби (звучання *И* не припиняти). Чутиметься звук *Л*.

Вимова м'якого звука засвоюється за аналогією до вимови інших м'яких: *ті-ті – лі-лі, тя-тя – ля-ля* або *ні-ні – лі-лі, ня-ня – ля-ля*.

Постановка звука Р.

1. Тягнути звук **Ж-Ж-Ж-Ж-Ж**, рота трохи відкрити і просунути язика трішки уперед, до альвеол. Струмін повітря, який різко видихається, заставляє кінчик язика вібрувати.

2. Підняти широкого язика за верхні зуби і, не зрушуючи язика з альвеол, тягнути звук **Ж-Ж-Ж-Ж-Ж**.

Бокові краї язика щільно притиснути до зубного ряду. У цей час ручкою чайної ложки або вказівним пальцем (на який надіти соску для пляшки) правої руки, підкладеним під кінчик язика, робити часті коливальні рухи з боку вбік, від чого чується рокітливий звук.

3. Промовляти звук **Д** «кулеметиком»: **Д-Д-Д-Д-Д**, язик перемістити до альвеол. Останній звук **Д** у звуковому ланцюжку потрібно підсилити і на різкому видиху промовити **ДР-Р-Р**.

4. Розкрити рота. Притиснути язик до піднебіння. Не відриваючи язика від піднебіння, сильно відтягати вниз нижню щелепу. Язик не повинен відриватися від піднебіння. Різко видихнути повітря по центру язика, тримаючи його бокові краї щільно притиснутими до верхнього зубного ряду. Під дією повітряного струменя кінчик язика повинен затреміти.

При вимові м'якого **Р'(РЬ)** необхідно домогтися активнішої вібрації кінчика язика і відкоригувати місце вимови звука. При вимові твердого **Р** язик знаходиться трохи глибше, на рівні альвеол. При вимові м'якого **Р'** язик висувається вперед, на рівень лунок верхнього

зубного ряду. Дуже сильний видих – одна з важливих умов виправлення м'якого **Р'**, оскільки цей звук потребує збільшення вібрацій. Починати виправлення м'якого **Р'(РЬ)** краще з послідовного поєднання з голосними **І, Я, Є**. Коли вийде правильна вимова **РЬ-РЬ-РЬ-І**, слід переходити до вимови **РЬ-РЬ-РЬ-Я, РЬ-РЬ-РЬ-Є**. Потім відпрацювати **РЬ-РЬ-РЬ-ЬО, РЬ-РЬ-РЬ-Ю**.

Закріплення звуків М – Н

Вправа 1.

МУ-МО-МА-МЕ-МИ-МІ М'Я МЮ-МЯ-МЄ

НУ-НО-НА-НЕ-НИ-НІ НЮ-НЯ-НЬО-НЄ

М: Мета, мара, мова, мудрість, мить.
Пам'ять, м'яч, м'ята, м'який.

Н: Небо, надія, новина, нумо, нива.

М': Міміка, місце, уміти, комір, міра.

Н' (НЬ): Нявки, нюхати, ніжність, сині.

Вправа 2.

МУМ-МОМ-МАМ-МЕМ-МИМ-МІМ

НУН-НОН-НАН-НЕН-НИН-НІН

МУМУМУММ-МОМОМОММ-МАМАМАММ...

НУНУНУНН-НОНОНОНН-НАНАНАНН-НЕНЕНЕНН...

УНЬ-ОНЬ-АНЬ-ЕНЬ-ИНЬ-ІНЬ

ЮНЬ-ЯНЬ-ЄНЬ

М: Вісім, атом, згодом, задум, килим, розум.

Н: Апельсин, баритон, гомін, еталон, син.

Н' (НЬ): Осінь, тінь, юнь, будень, квітень, глянь.

Вправа 3.

МУ-ММУ, МО-ММО, МА-ММА, МЕ-ММЕ, МИ-ММИ, МІ-ММІ

**НУ-ННУ, НО-ННО, НА-ННА, НЕ-ННЕ, НИ-ННИ,
НІ-ННІ**

Задум мудрий, розум мрійливий, атом мирний,
згодом мусимо примиритися.

Гімн новий, дзвін наближається, капітан наважився,
роман надзвичайний.

Населення, знання, насіння, коріння, повернення,
населенню, насінню, корінню, весіллю.

Вправа 4.

РІН-НЯ-СІН-НЯ-РІН-НЯ-СІН-НЯ...

Яке коріння, таке й насіння.

МКАМ-РАМ-ЛОМ-МОХ-ХОМ...

Думками за горами, а ділом у запічку.

Лежачий камінь мохом обростає.

Закріплення звуків Р – Л

Вправа 1.

РУ-РО-РА-РЕ-РИ-РІ РЮ-РЬО-РЯ-РЄ

ЛУ-ЛО-ЛА-ЛЕ-ЛИ-ЛІ ЛЮ-ЛЬО-ЛЯ-ЛЄ

Р: Ребус, равлик, розум, рух, рима.

Л: Лелека, лагідно, лоша, луна, лицар.

Р' (РЬ): Рясний, ряхтіти, зарьований, горю, річка.

Л' (ЛЬ): Лялька, льодовик, льох, любий, людина, ліс.

Вправа 2.

РУР-РОР-РАР-РЕР-РИР-РІР

ЛУЛ-ЛОЛ-ЛАЛ-ЛЕЛ-ЛИЛ-ЛІЛ

РУРУРУРР-РОРОРОРР-РАРАРАРР-РЕРЕРЕРР...

ЛУЛУЛУЛЛ-ЛОЛОЛОЛЛ-ЛАЛАЛАЛЛ-

ЛЕЛЕЛЕЛЛ...

РЮР-РЬОР-РЯР-РЄР

ЛЮЛЬ-ЛЬОЛЬ-ЛЯЛЬ-ЛЄЛЬ

Р: Офіцер, буквар, ліхтар, цукор, абажур,
маляр, зір, вечір, двір, комір, табір.

Л: Орел, зал, вузол, пил, консул, дозвіл.

Л' (ЛЬ): Коваль, шабель, штиль, жаль, біль, роль.
Рояль, важіль, вестибюль.

Вправа 3.

**РУ-РРУ, РО-РРО, РА-РРА, РЕ-РРЕ, РИ-РРИ, РІ-РРІ
ЛУ-ЛЛУ, ЛО-ЛЛО, ЛА-ЛЛА, ЛЕ-ЛЛЕ, ЛИ-ЛЛИ,
ЛІ-ЛЛІ**

Офіцер рухливий, режисер розумний.

Біль лютий, консул лагідний.

На весіллі, гілля, рілля, поллеш, поллють.

Вправа 4.

СЕЛ-СИЛ-ЛА-ЯЛ- СЕЛ-СИЛ-ЛА-ЯЛ...

Лаяла, лаяла, насилу все село переляла.

ДОЛ-ЛЬОЛ -ДОЛ-ЛЬОЛ -ДОЛ-ЛЬОЛ...

Дожидай долі, то не матимеш і льолі.

РОЗ-МІРК-ДУР-РОБ- РОЗ-МІРК-ДУР-РОБ...

Доки розумний міркує, то дурень уже робить.

**КРАЩ-КРИВД-РЕТ-ТЕРП-КРАЩ-КРИВД-РЕТ-
ТЕРП...**

Краще кривду перетерпіти, як кривду чинити.

1.3.7. Недоліки вимови приголосних та засоби їх подолання

Занадто прискорений темп вимови, коли
«ковтаються» склади і слова — мова стає
нерозбірливою. Необхідно уповільнити темп вимови.

Вправи.

1. Вдихнути, потім промовити приказку або скоромовку. Спочатку *наспівним* способом. Потім *розмовним*. Читати вірші *наспівним* способом. Потім *розмовним*. Перед кожним новим рядком – вдих.

2. «*Черепашки*». Промовляти фрази у занадто повільному темпі.

3. Під спокійні мелодії повільно рухатись і промовляти фрази у заданому ритмі.

Домагатися чистоти вимови.

2. В'яла артикуляція. При в'ялій артикуляції мова стає занадто повільною. Необхідно активізувати роботу мовного апарата.

Вправи.

1. Артикуляційна гімнастика.

2. Працювати над скоромовками.

3. Нерухома верхня губа (при нерухомій верхній губі мова стає незрозумілою, нерозбірливою).

Вправи.

1. При розмові рукою злегка підняти верхню губу так, щоб було видно кінчики верхніх передніх зубів.

2. Виконувати вправи для розвитку рухливості губів.

4. Нерухома, в'яла нижня губа (заважає чіткій вимові шиплячих, свистячих приголосних звуків (*с, з, ц, ш, ж, ч, щ, а* також звуків *в, ф*)).

Вправи.

1. Рукою опустити нижню губу, щоб було видно кінчики нижніх зубів.

2. Виконувати вправи для розвитку рухливості губів.

5. «Беззвучні» початок, середина, кінець слова.

Вправи. Звернути увагу на опору дихання, вміння розраховувати «*дихальну енергію*».

1. Вдихнути. Промовити слово. Стежити, щоб усі звуки були «озвучені».

2. Працювати над фразою. Поступово промовляти. Вдих – слово. Вдих – два слова. Вдих – три слова і т.д. Стежити за «озвученням» усіх звуків.

6. Гунява вимова сонорних і зімкнених приголосних (частіше в ненаголошених складах).

Необхідно відпрацювати чітку артикуляцію цих звуків. Простежити, щоб підіймався маленький язичок і відбувалось зімкнення. Звернути увагу на опору дихання.

Вправи.

1. Затиснути вказівним та великим пальцями носа і промовляти чистомовку із сонорними (*м, л*), посилюючи гунявість. Наприклад: *млин малий*. Потім розтиснути носа і відразу ж повільно промовити чистомовку. Гунявість зникне.

2. Перед дзеркалом відкрити рота, підійняти і певний час тримати в такому положенні маленький язичок, тренуючи стан позіхання. Те ж саме – з закритим ротом.

1.4. СКОРОМОВКИ

Важливе місце в роботі над дикцією належить скоромовкам. У цих перлинах народної творчості ігрові ефекти базуються на навмисному ускладненні вимови

тексту. Така розвага навчає легко і чітко вимовляти складні звукосполучення.

1.4.1. Методичні вказівки для самостійної роботи над скоромовками

Роботу доцільно починати з простих скоромовок, поступово приєднуючи до них складні. Спочатку необхідно перевірити артикуляційний уклад кожного звука скоромовки. Потім опанувати артикуляцію складних звукосполучень в середині кожного слова та на збігу слів. Для цього зі скоромовок виділити складні сполучення і в повільному темпі навчатися їх вимовляти.

Наприклад: бом-бар-дир, бом-бар-дував, Бран-ден-бург.

Спочатку тренуються сполучення «бом-бар», потім «бар-дир», «дир-бом», «бран-ден», «ден-бург», «вав-бранд».

Коли артикуляцію складних звукосполучень перевірено, корисно промовляти скоромовку в повільному темпі, додаючи слово до слова.

Наприклад: Бомбардир

Бомбардир бомбардував

Бомбардир бомбардував Бранденбург.

Слід відпрацьовувати не букву, а фонему, те що звучить. Це допомагає позбутися говірки.

Наприклад: Наше братство – ось багатство.

Тренується сполучення «цтв».

Якщо є недоліки у вимові окремого звука, необхідно засвоїти його правильну артикуляцію і тримати правильну артикуляцію «хворого» звука під час вимови всієї скоромовки.

Наприклад: Мишка у мішку.

Якщо є недоліки у вимові звука **Ш** – слід тримати правильну артикуляцію цього звука.

Розпочинати роботу над скоромовками доцільно в повільному темпі. Але не механічно.

Скоромовка – «матеріал» для діалогу з партнером. Чистота дикції актора залежить значною мірою від активності словесної дії.

Наприклад: Хитру сороку спіямати морока.

А на сорок сорок – сорок морок.

(з дієвим завданням – відмовитися полювати на сорок).

На кому шапка найковпакуватіша?

(дієве завдання – похвалитися новою шапкою)

Тому необхідно нафантазувати запропоновані обставини, в яких вимовлятиметься цей маленький текст.

Потрібно зрозуміти про що, кому і заради чого, з якою метою промовляється скоромовка. Яскраві бачення допоможуть уникнути одноманітної вимови тексту. Оцінювання фактів і прагнення зацікавити партнера зумовлять виразність і різноманітність інтонацій. Внутрішня мова під час пауз, прийоми протиставлення і порівняння – нададуть можливість використовувати і виразні засоби голосу: зміну звуко-висотного діапазону (підвищення і пониження), зміну динамічного діапазону (тихо-голосно), зміну темпу (повільно-швидко), – все багатство мови.

Прискорювати вимову скоромовки потрібно не механічно, а точно визначивши, за яких життєвих обставин необхідна швидка мова.

Наприклад: Ти, малий, скажи малому,

Хай малий, малому скаже

Хай малий теля прив'яже.

(З дієвим завданням – скоріше спасти теля, бо втече).
Слід не забувати, що скоромовка – забава (утіха),
тож працюючи над нею, не втрачайте почуття гумору.

1.4.2. Тренувальні тексти

Б – П:

1. Бурі бобри брід перебрели.
Забули бобри забрати торби.
2. Боронила борона
По боронованому полю.
3. Бавлять ранньої пори
Бобренят старі бобри.
Бубонить бобер до білки:
«Бобренья боїться бджілки.»
4. Бук бундючивсь перед дубом,
Тряс над дубом бурим чубом.
Дуб пригнув до чуба бука –
Буде букові наука.
5. Наш паламар усіх паламарів
Перепаламарював,
Нашого паламаря ні один паламар
Не перепаламарює.
6. Стриб-стриб-стриб
Підстрибує по стерні рідня:
Перепіллка, перепел, перепеленя.
7. Наша перепеличка
Мала-невеличка
Під полукіпком
Випідпадьомкалась.
8. Летів перепел перед перепелицею,
Перед перепеленятами.

9. З-під куща перепелиця
Випідпадьомкала перепеленят.
10. Їхав Прокіп з Прокопихою і забалакались про
горшки, про миски і про покришки.
11. Хто про Прокопа, хто про Прокопиху, хто про
Прокопових дітей.
12. Ішли жінки із базару, забалакались про покришки
і про покришеннята.

В, Ф:

1. У кухаря Валерика
Розварились вареники,
Розварились варениці-вареники
Вранці у Валерика.
2. Вередували вередниченьки,
Що не зварили варениченьків,
Не вередуйте, вередниченьки, -
Ось і зваряться варениченьки.
3. Сіяв, віяв дід Мусій –
Вуса, вії у вівсі,
Сіяв, віяв висівав,
Славну пісеньку співав:
«Сію, вію, висіваю,
Бо вівсяні вуса маю.»
4. В лісі був, а дров не бачив.
5. Ворон ворону ока не виклює.
6. Давно пропало, що з воза впало.
7. Вік живи – вік учись.
8. До булави треба голови.
9. Ішов хлопець по колоді через воду,
Тільки став він на колоду – бовть у воду.
Викис, вимок, виліз, висох,
Став на колоду та знову – бовть у воду.

10. Ворона проворонила воронення.
11. Фірма ферму будувала,
Фірмі фарби було мало.
12. Фарбував Федько фанеру,
Фарбу взяв фіалкам в тон.
У шофера-фантазера
Фіолетовий фургон.
13. Флокси, флокси на фланелі –
фартушок зацвів у Нелі.
14. Із шифону шарфик в Галочки,
А на нім рясні фіалочки.

Д – Т:

1. Граде, граде, ти не падай нам до саду,
Падай краще біля саду,
Де не саджено розсаду.
2. От Кіндрат так Кіндрат –
Зуб зламав об мармелад.
3. Дрова рубали два дроворуби.
4. Два двора у дровах, за дровами трава.
5. Добрий дятел жив на дубі,
Долотом дерева длубав –
Де жука, де короїда
Роздобуде для обіду,
А деревам лиш вигода:
Короїдів їм не шкода.
6. Тротуарами тритони
Тягнуть тістечок три тони,
За тритонами пітони –
Тягнуть ще чотири тони,
А на тістечка кроти
Вже роззявили роти.

7. Тенору – співати, актору – у театрі грати.
8. Три тетерева, три тетерки та ще й тетерята
Над табором татарським почали літати.
9. В таборі козацьким хто лягав спати,
А хто й пісню почав співати,
Хто люльку тютюном набивати,
Хто свитину латати.
10. Не той, товариші, товаришу товариш,
Хто при товаришах товаришу товариш,
А той, товариші, товаришу товариш,
Хто без товариша товаришу товариш.
11. У дворі дрова на траві, дрова на траві у дворі.
12. Турботливий, тендітний піаніст,
темпераментний тенісист.
13. Принеси, Трохиме, терку,
Треба моркву перетерти.

Г – К, Г – Х :

1. Гава прогавила гавеня.
2. Галасливі гава й галки
В гусенят взяли скакалки.
Гусенята їм гелгочуть,
Щось вони сказати хочуть.
3. Годувала гава гусенят на ганку,
Зготувала в горщику гарну запіканку.
4. Гуси гучно гелготали,
Горобці зерно клювали.
Гонять гуси горобців,
Голубок на ганок сів.
5. Грізно грима грім горою –
Гонить гомін градобою,
Гнеться груш гнучке гілля,

- Гонить гуси Гнат: «Гиля!»
6. Гусенят багато у нашого Гната.
 7. Ходить посмітюха по сміттю
З маленькими посмігтюшенятами.
 8. Забиває коваль Клим
В топорище з клена клин.
 9. Ішла баба дубняком,
Зачепилась гапником,
Сюди смик, туди смик:
Відчепись, мій гаплик.
 10. Кипи, кипи, кашка, поки прийде Івашка.
 11. Якось Яків сів мак так-сяк абияк.
Виріс мак, та щось коле, як їжак.
 12. На кому шапка найковпакуватіша?
 13. Косар косою косить косо,
Не скосить косар покосу.
 14. Каже Кишинка: «Калинка не малинка!»
Так, так Кишинко, гірка калинка.
 15. Цей ковпак зроблений не по-ковпаківськи, треба
його перековпакувати, щоб він був перековпа-
кований.
 16. Котрий кожух найковтунуватіший?

Г- К, Г- Х:

1. Серед корчів корч найкорчакуватіший.
2. Ковпак на ковпаку, під ковпаком – ковпак.
3. Не турбуйте курку: клює курка крупку.
Крупка дрібненька, курка маленька.
4. Не питай старого, а питай бувалого.
5. Не говори, що знаєш, але знай, що говориш.
6. Стукотить, гуркотить –
Комар з дуба летить.

7. Через грядку гріб тхір ямку.
8. Питається гусак гуски:
«Чом ти, гуско, боягузко?»
– «Бо я – гуска!»
9. Гуси, гуси, гусенята!
Гусенят багато в Гната.
«Гей, гиля!» – Гнатко гука.
Відганяє гусака.
10. Ніс Гриць пиріг через поріг,
став на горіх, упав на поріг.
11. Був господар, був господар,
Та й розгосподарився.
12. То сніг, то завірюха, бо вже зима коло вуха.
13. Коли тихо – не буде лиха.
14. В роботі «ох», а їсть за трьох.
15. Хвала хану, хану хвала.
16. Хівря з Хвеською та Химкою хвалять халву.
17. У Кіндрата куртка короткувата.
18. Наш Карпо розполукарпився
На маленькі полукарпенята.

З – С:

1. Старому сому везли солому.
Навіщо солома старому сому?
2. Сім дочок-сорочок вишивають сім сорочок.
3. Місила тісто Христя в намисті,
А де це намисто? Намисто в тісті.
4. У полі просо, у просі роса.
Роса росила, коса косила.
5. Скоро, скоро мовить Ганка
Скоромовки-спотиканки.
Слово в слово, слова ловко,

- Скоро мовить скоромовки.
5. Летіла сова, торохтіла слова:
«Чи сон це, чи слон це,
А може і сонце?»
 6. Ніс Сміхунчик сміху міх –
Сміх розсипався на сніг.
 7. Косар скосив увесь овес.
Коса косить – бруса просить.
 8. Косар Герасим косу погострив,
Клин скосив.
 9. Семен сіно віз – не довів
Лишив сани – узяв віз.
 10. Ліз карасик через перелазик
Та й у воду плюсь.
 11. Зелен в'яз великий виріс,
В'язолаз на в'яза виліз,
Та злізай же, в'язолазе,
Не скрути на в'язі в'язи!
 12. Захар заліз на перелаз:
«Захарку, злізь! Захарку! Злазь!»
Зумів залігти – знай, як злігти.
 13. Зупинився на зрубі зубр,
Задивився зубр на зруб.
 14. Завзятому Захарку загадали загадку.

Ц – ДЗ:

1. Летів горобець
Через безверхий хлівець,
Вхопив гороху
Без червотоку.
2. Цап до цапа в гості йшов,
Цап дороги не знайшов.

3. У кільця немає кінця.
4. Всім подобається це куце цуценя.
5. Прилетіли горобці, не по крупці,
Не по крупцю, а по круп'ячко.
6. Летів горобець,
Сів на хлівець,
А як вийшов стрілець,
То утік горобець.
7. На кінці олівця немає кінця.
8. Очі у вовчиці наче блискавиці.
9. Чапля ціпом молотила,
Воду цеберком в сіни носила,
Куліш жабенят на вечерю варила.
10. У стозі пшениця,
Під стогом – криниця,
Там шука-риба грала,
Золоте перо мала,
Сама собі дивувала,
Що хороше вигравала.
11. Дзень-дзелень, дзень-дзелень,
Дзеленчить дзвінок увесь день.
12. Дзвінкі дзвоники дзвонили,
Дзеленчали, гуркотіли:
«Дзень-дзелень, дзень-дзелень –
Розпочинається день!»
13. Дзига дзижчить, струмок дзюрчить.
14. Горобець-молодець дзьобом дзьобає хлібець.

Ж – Ш:

1. В горішнику горішина,
Горішками обвішана.
Оришка і Тимішко

- Струшують горішки.
2. Мишко просить Мишку:
«Мишко, не топчи мішки у Мишка.»
 3. Прибігла Мишка до Мишка:
«Позич горіхів пів мішка!»
Мишко всміхається до Мишки:
«А принеси медку півмиски.»
 4. Шило шубу Шурі Шило
Шовком, шерстю шви обшило.
Вийшла шубка прехороша
Нашій Шурі на порошу.
 5. Жоржик – лежень, лежебока,
З лежебокою морока.
Женя каже: «Не лежи,
Жито жати поможи.»
Лежень каже: «Може, жалко,
Жалко, Женечко, лежанки?
Що ж, як будете ви жати,
Зможу в житі я лежати.»
 6. Жатка в полі жито жне,
Жатку жайвір дожене.
 7. З рижу не зробиш Парижу.
 8. Як робиш, так і ходиш.
 9. Роби, роби, то й матимеш;
Посій жито, то й жатимеш.
 10. Як пішла пішком,
Так і прийшла з порожнім мішком.
 11. Хороші коровайниці
Хороший коровай спечуть.
 12. Добрий жнець не питається,
Чи широкий загінець.

Ч- ДЖ, Щ:

1. Ведмедику-ледащо,
вліз на пасіку нащо?
Буду джмеликом дзижчати,
буду мед куштувати.
2. Їжак, їжаченя
Їздять по гриби щодня.
Їжачиха помагає,
Сироїжки їм збирає.
3. «Я – джміль, жу-жу!
Розжену, – кажу.»
4. Біжать стежини поміж ожини.
5. В сірої горлички
Туркотливе горличко.
Горличко туркоче,
Горличка воркоче.
6. Перепеличка мала невеличка.
7. Серед корчів корч найкорчакуватіший.
8. На припічку в черепочку три карасики.
9. На печі, на печі смачні та гарячі
Пшеничні калачі.
Хочеш їсти калачі – не сиди на печі.
10. Ішов солдат із чоботищами
Понад баштанищами.
11. Щербата шука і щупак
Щербатий чистили п'ятак.
Щіткою щербатою
За щучою хатою.
12. У лузі журавлик щипав собі шавлик.
Купіть йому горщик – він зварить борщик.
13. У чужій пасіці бджіл не розведеш.
14. Не вчи вченого їсти хліба печеного.

15. У борщі крупина за крупиною
Ганяється з дрючиною.
16. Влітку і качка прачка.

М, Н:

1. Мудра Марина журила Мартина:
«Ти, Мартине, не мартинь,
Мартиніві жарти кинь.»
2. Заметіль, заметіль, метелиця,
Метляючи метелиться.
Мете, мете метелиця,
Метеликів метелиця.
3. На річці серед мілин збудував собі лин млин.
Гріло сонце мілину, і дрімалося лину
У млині на мілині. А як млин?
А млин, як млин:
Теж дрімав серед мілин.
4. Ти, малий, скажи малому,
Хай малий малому скаже,
Хай малий теля прив'яже.
5. Всім по сім, а мені таки вісім.
6. Їж, Мартине, мати ще підкине.
7. Миші милом миски мили,
Миші мило загубили.
8. А нам не до нездужання.
9. Невгамовний, незрівнянний,
Незлічений, невпізнаний,
Нерозумний, незбагнений,
Недозволений, нечемний,
І надійний, і сумний –
Ще знайдіть слова на «ний».
10. Сюди тень, туди тень – та й минув увесь день.

11. Дмись, не дмись, а волом не будеш.
12. Казав Наум: візьми на ум!
13. Не пером пишуть, а умом.
14. Маєш голову, май же і розум.
15. Не кожна ж Ганна й гарна.
16. В темних сінях в день осінній
Пахне сіном і насінням.

Л:

1. Ріс Лаврик – не доріс, ліз равлик – не доліз.
2. На узліссі довелося наполохать Лесі лося.
Лось – у ліс, а в лісі – лис.
3. Зелен, зелен льон у полі –Буде Лялі з льону льоля.
4. Білим, білим балована, мов лілея мальована.
5. Клара у Валі грає на роялі.
6. Сім братів-королів
В королівстві кольорів.
Кожний кольором керує,
В королівстві королює.
7. Маленький полудрабок, разполудрабився
На маленькі полудрабенята.
8. В сірої горлички туркотливе горличко.
9. Ти, малий, скажи малому,
Хай малий малому скаже
Хай малий теля прив'яже.
10. Лисиця і лис вскочили в ліс.
11. Солома, полова й дишло з-за хати вийшло.
12. Росте липа біля Пилипа,
Пилип очима липа біля липи.
13. Як пішли копати, забули лопати,
Узяли лопати, забули копати.
14. Обережний хитрий лис до нори вечерю ніс.

- Біг додому лісом лис, шелестів над лісом лис.
15. Літом ластівка літає,
Ластів'ят малих навчає:
«Не лінуйтесь, ластів'ята,
Вчіться літечком літати,
Бо як літо відлітує,
Ми за море помандруєм.»
 16. Летіла лелека, заклекотіла до лелеченят.
 17. Мала з села вола вела, в село віл малу вів.
 18. Лиска лащить лисеня, а лосиха лосеня.
 19. Лев ласкаво лапою левенятко лапає.

Р:

1. Біг рапортувати, та не добіг,
Став рапортувати, та недорапортував.
2. На річці Лука спіймав рака у рукав.
3. Хитру сороку спіймати морока,
А на сорок сорок – сорок морок.
4. Дрова рубали два дроворуби.
5. Літав горобець через верхній хлівець,
Ніс пуд гороху і нам дав потроху.
6. Кричав Архип, Архип охрип,
Не треба Архипу кричати до хрипу.
7. Через грядку гріб тхір ямку.
8. Був господар, був господар,
Та й розгосподарився.
9. Рогата корівка реве – Романко травичку рве.
10. Рила свиня тупорила, білорила – весь двір перерила.
11. Два двора у дровах, за дровами трава.
12. Посеред двора стоїть гора, а в тій горі є нора.
13. Тигреня мале ричить,

- Яку букву воно вчить?
14. Рано-вранці в середу пригнав Прокіп череду.
А корови в череді рябі, чорні та руді.
 15. Непосида галка Клара
Окуляри в Карла вкрала.
На гілляку сіла: Карр!
Я сьогодні буду Карл!
 16. На річці Лука спіймав рака в рукав.
 17. На дворі трава, на траві дрова,
Не рубай дрова, бо трава здорова.
 18. Летить орлиця крила розкрила,
Крила орлині великі.
 19. Орел на горі, перо на орлові.
 20. Всіх скоромовок не перескоромовиш,
Не перевискоромовиш.
 21. Як при страхові не перестрашені,
Так при перестрахові не приперестрашені.

1.4.3. Скоромовки ускладнені та комбіновані

Ускладніть скоромовки, повторюючи їх та змінюючи в них порядок слів. А також комбінуйте їх, щоб утворилося маленьке оповідання про щось. Розкажуйте їх зі своїм ставленням до подій.

Приклади ускладнених та комбінованих скоромовок

1. Пік біля кіп картоплю Прокіп, пік біля кіп, пік біля кіп, пік біля кіп картоплю Прокіп, картоплю Прокіп, картоплю Прокіп, пік біля кіп картоплю Прокіп. (З дієвою задачею обвинуватити Прокопа: могла статися пожежа!)

2. Бабин біб, бабин біб, бабин біб розцвів у дощ, розцвів у дощ, розцвів у дощ; буде бабі, буде бабі, буде бабі біб у борщ, біб у борщ, біб у борщ; буде бабі біб у борщ (з дієюю задачею заспокоїти слухачів: у баби буде все гаразд!)

3. Як на нашому дворі похвалялися хвальки: «Наш паламар усіх паламарів перепаламарював, нашого паламаря ні один паламар не перепаламарює; ми, як при страхові не перестрашені, так при перестрахові не приперестрашені. На кому шапка найковпакуватіша? Котрий кожух найковтунуватіший? У кого серед корчів корч найкорчакуватіший?» Задерли носа – й кочергою не дістанеш. Чим розумний стидається, тим дурний величається. (З дієюю задачею висміяти хвальків.)

4. Брехач – як деркач: усе дерчить. Бо в нього діла на копійку, а балачок на карбованець. По селу ходить та бреше: що гусенят багато у нашого Гната; що гава прогавила гавеня; що ходить посмітюха по сміттю з маленькими посміттюшенятами. Людські брехні не переслухати. Язиком вихати – не ціпом махати.

5. Такі наші дурні: розуму нема і не просять. Старому сому везли солому. Навіщо солома старому сому? Як пішли копати, забули лопати, узяли лопати, забули копати. Побігли рапортувати, та не добігли, стали рапортувати, та недорапортували. Скорий поспіх людям посміх. Спершу треба розсудити, а тоді зробити.

6. Вередували вередниченьки, що їм не зварили варениченьків, бо в кухаря Валерика розварились вареники, розварились варениці-вареники вранці у Валерика. Не вередуйте, вередниченьки, – зваріть самі варениченьки. Діла на копійку, а балачок на карбованець.

7. За царя Опенька, коли було людей жменька, жила-була дівка Ганна – хоч куди панна. Гарна та гожа, мов у саду рожка. Але не знала Ганна жодної скоромовки. І була у неї сестра Палашка-бідолашка, маленька, руденька, що скоромовками так і сипала: дрова рубали два дроворуби; у дворі дрова на траві, дрова на траві у дворі; два двора у дровах, за дровами трава. Як почув ті скоромовки молодий Королевич, одразу ж з Палашкою одружився. Ось вам казка, а нам бубликів в'язка.

8. З рижу не зробиш Парижу. Якось Яків сіяв мак так-сяк абияк. Виріс мак, та щось коле, як їжак. Косар косою косив косо, не скопив косар покосу. Місила тісто Христя в намисті, а де це намисто? Намисто в тісті. Яка робота, такі вжитки: ні кожуха, ні свитки. Трусіться, рубіці, дивіться, людці: як робимо, так ходимо; як дбаємо, так маємо.

9. Ішли жінки із базару, забалакалися про покришки і про покришенята. Хто про Прокопа, хто про Прокопиху, хто про Прокопових дітей. Казали, що рано-вранці в середу пригнав Прокіп череду. А корови в череді рябі, чорні та руді. Казали, що в Омелька невелика сімейка: тільки він та вона, та старий та стара, тільки Сидір та Нестерко, та діток шестерко, та батько, та мати, та їхні три брати. Язик без кісток: що хоче – лопоче.

10. Скоро, скоро мовить Ганка скоромовки спотиканки. Слово в слово, слова ловко, скоро мовить скоромовки: сім дочок-сорочок вишивають сім сорочок; зупинився на зрубі зубр, задивився зубр на зруб; на кінці олівця немає кінця; дзиґа дзижчить, струмок дзюрчить. Скоромовила, скоромовила та так усіх скоромовок і не перевискоромовила. Всіх скоромовок не перевискоромовиш, не перевискоромовиш.

1.5. ДИКЦІЙНИЙ ТРЕНІНГ

Загальні методичні вказівки для самостійної роботи над дикцією

Робота над технікою мови – процес тривалий, кропіткий. Тут потрібне свідоме ставлення до занять. **Всі розділи техніки сценічної мови нерозривно пов'язані поміж собою, тому і робота над технікою мови ведеться комплексно.** Мовно-голосовий тренінг завжди містить вправи на удосконалення дихання і голосу, орфоепії і дикції.

Працюючи над дикційними вправами – чіткою вимовою голосних та приголосних звуків – слід стежити, щоб вправи виконувались на правильному диханні і вірному спрямуванні звука. Відпрацьовуючи чітку вимову у словах, на текстах скоромовок, віршів, слід стежити не тільки за правильним диханням і вірним спрямуванням звука, але й за чистою літературною вимовою (орфоепією) і точним виконанням дійової задачі – кому я кажу? Для чого?

Під час занять по вдосконаленню дикції необхідно пам'ятати:

1. Перш ніж розпочати роботу над звуками мови, необхідно розірігти м'язи мовного апарату. Для розвитку рухливості щелеп, губів, язика зробити вправи артикуляційної гімнастики. Після кожної вправи перевіряти роботу мовного апарату – промовляти контрольні слова. Наприклад, після вправ для язика промовити слова, які починаються і закінчуються на мовні звуки: *кіт, торт, цвях*.

2. На початку роботи над положенням артикуляційного апарату під час вимови голосних та

приголосних звуків рекомендується користуватися маленьким дзеркальцем, щоб перевіряти роботу мовних органів, не допускати зайвих рухів. Стежити за тим, щоб була вільною шия, не напружувались м'язи обличчя, не підіймались брови, не виникали зморшки на лобі.

3. При розмові: а) рот відкривати лише у **вертикальному напрямі**, щоб запобігти вульгарної «відкритої» вимови, коли губи розтягнуті в сторони;

б) верхню губу трохи підняти так, щоб було видно кінчики верхніх передніх зубів; слова стануть чіткішими, якщо губи будуть «працювати».

4. Відпрацювання звуків, слів, скоромовок поєднувати з рухом:

а) вправи з рухами рук (підійняти руки вгору, в сторони);

б) прості рухи тулуба (присідання, нахили, повороти);

в) ускладнені рухи (хвилі, стрибки, віджимання, перекиди);

г) у вправах з предметами (м'ячі, стрибалки, палиці тощо).

5. Опановувати вимову слів, приказок, скоромовок у різних темпах – від повільної вимови переходити до прискореної і швидкої вимови, потім повертатися до повільної.

Вимовляти тихо – гучно, низько – високо. Але не механічно. Слід завжди уявляти запропоновані обставини. Наприклад: повільно сказати, щоб товариш все зрозумів; тихо сказати товаришеві, щоб ніхто не почув, тільки він.

6. Необхідно паралельно із засвоєнням артикуляції звуків опановувати літературну вимову (орфоепію).

Тренуючи звуки в словах, слід звертати увагу на правильну вимову ненаголошених голосних та сполучень приголосних.

Працювати з магнітофоном. Наговорювати текст. Прослуховувати. Звертати увагу на чіткість мови, розмовність.

Стежити за мовою не лише під час занять, а й повсякденно.

У дикційному тренінгу наведені різноманітні вправи з власної педагогічної практики автора і досвіду провідних викладачів сценічної мови України та Росії. Вправи можна використовувати як під час індивідуальної роботи, так і під час групового дикційного тренінгу.

1.5.1. Дихальні вправи, поєднані з дикційними *

*Вправи в положенні стоячи***

1. Вихідне положення. Ноги на ширині плечей. Руки вільно опущені. Вдих – невеликий нахил уперед, руки в сторони, спина пряма, голова піднята. При видиху поступово повертатись у вихідне положення, промовляючи сполучення приголосних з голосними та скороговку.

Наприклад: **ПТХУ-ПТХО-ПТХА-ПТХЕ-ПТХИ-ПТХІ**

Птахолов та птахівник пташенят внесли в курник.

Птахівник та птахівниця принесли птахам пшениці.

* Тут і далі більшість вправ наведено в кн.: Сценическая речь: учебник // Под ред. И. П. Козляниновой, И. Ю. Промптовой. – М.: ГИТИС, 2002.

** До дихальних вправ ми додали дикційні: звукосполучення та чистомовки.

2. Вихідне положення. Ноги на ширині плечей, руки на стегнах. Вдих. Видихати і робити обертання тулуба праворуч, потім ліворуч, промовляючи звукосполучення та скороговку.

Наприклад: **КДВУ-КДВО-КДВА-КДВЕ-КДВИ-КДВІ**

Словник двомовний. (Промовляти 3 рази).

3. Вихідне положення як у першій вправі. Вдих – присісти, витягнувши руки вперед. На видиху поступово підійматись, повертатись у вихідне положення, промовляючи звукосполучення та скороговку.

Наприклад: **ГДБУ-ГДБО-ГДБА-ГДБЕ-ГДБИ-ГДБІ**

Друг дбайливий.

Вправи в положенні сидячи

1. Вихідне положення – сидіти на стільці. Ноги стулити разом, руки тримаються за стілець. Вдих – підняти коліна. При видиху повільно опускати ноги на підлогу, промовляючи звукосполучення та скороговку.

2. Вихідне положення – сидіти на стільці, поклавши руки на коліна. Вдих – ноги поставити навшпиньки. При видиху поступово опускати ноги на підлогу, промовляючи звукосполучення та скороговку.

3. Прямі ноги витягнути вперед. Вдих – покласти руки за голову. Видих – поступово нахилити тулуб уперед, руками доторкнутися пальців ніг. Промовляти звукосполучення та скороговку. В цьому положенні зробити вдих. На видиху повернутися у вихідне положення, промовляючи звукосполучення та скороговку.

Вправи в положенні лежачи

1. Лежачи на спині, руки вздовж тулуба. Вдих. Видих – поступово підняти ноги під прямим кутом вгору, а потім, зігнувши їх у колінах, притиснути до живота. Вдихнути. На видиху опустити ноги у вихідне положення, промовляючи звукосполучення та скоромовку.

2. Вихідне положення – лежачи на животі, руки зігнути в ліктях, притиснути до грудної клітки. Вдих. Прогнутися у попереку, відхилити голову назад. На видиху повернутися у вихідне положення, промовляючи звукосполучення та скоромовку.

3. Вихідне положення – лежачи на животі руки витягнути вперед. Вдих. Прогнутися у попереку, руки і ноги підняти. «Рибка». На видиху повернутись у вихідне положення, промовляючи звукосполучення та скоромовку.

1.5.2. Дикційний тренінг, поєднаний з рухами рук

В логопедичній практиці кисть руки розглядають як орган мови (такий же, як і артикуляційний апарат). Аналізуючи експериментальні дані, що свідчать про тісний зв'язок функцій мови і руки, вчені дійшли висновку, що формування мовних областей здійснюється під впливом імпульсів від пальців рук. Тому великого значення набуває використання рухів пальців та кистей рук в роботі над удосконаленням мовлення. Сучасна театральна педагогіка пропонує поєднувати роботу над технікою мови з рухами, які допомагають активізувати

артикуляційний апарат. Доктор мистецтвознавства А. М. Петрова використала активну роботу пальців на одному з етапів розробленого нею дикційного тренінгу. Сьогодні в театральних школах широко вводять в дикційний тренінг вправи з рухами рук. Наведені в підручнику вправи дають можливість тренувати правильну артикуляцію звуків української мови.

Тренування артикуляції голосних звуків

Кисть руки – модель рота. Великий палець – нижня щелепа. Вказівний і останні пальці, які щільно притиснуті до нього – верхня щелепа. «Промовляти» звуки рукою – ротом.

Вправа.* а) Пальці скласти в пучку – губи витягнути в трубочку – **УУУУУ!** Витягнуті пальці розводити, немовби розтягуючи уявну резину – кільце – губи витягнути трохи вперед і округлити – **ООООО!**

Пальці вказівний – мізинець, об'єднати, утворити верхню щелепу і губу, великий палець – нижня щелепа йде вниз – широко відкривати рота – **ААААА!**

«Нижню щелепу» – великий палець – повільно підтягувати угору – також повільно затуляти рота, по черзі промовляти – **ЕЕЕЕЕ! – ІІІІІІ! І І І І І!**

б) Повільно «промовляти» рукою слова, чітко фіксуєючи всі зміни «мовного апарату»:

**вухо, угода, очі, початок, абетка, кавун, ера,
вусища, метелик, мати, зіронька, пісенька.**

* Вправа з посібника: Кирилова Е. И., Латышева Н. А. Речевое обучение актера-кукольника. Л., 1989. (Ми змінили голосні російської мови на голосні звуки української і додали до вправи другу частину.)

Тренування артикуляції приголосних звуків

Спочатку промовити кілька разів звуки одночасно з рухами руки, потім перевірити звучання цих звуків у словах.

1. **П-Б:** Плескати в долоні. Перед грудьми, біля правого плеча, потім біля лівого. Спочатку зверху ліва долоня, потім права.

Пити, бити, путь, будь.

2. **Т-Д:** Усіма пальцями руки по черзі доторкатися до великого пальця, починаючи зі вказівного, при повторенні – від мізинця і т.д. Виконувати двома руками одночасно.

Там, дам.

3. **К-Г:** Розкрита долоня лівої руки на рівні грудей паралельно долівки. Знизу в долоню лівої руки ударяти кулачком правої руки. І навпаки.

Кінь, ганок.

4. **М-Н:** Одночасно пружно натискати кінчиками пальців однієї руки на другу.

Мова, нива.

5. **Л-Р:** Руки підняти долонями вгору. Починаючи з мізинця всі пальці по черзі зігнути в кулак, а потім починаючи з великого пальця розігнути.

Ліс, ріс.

6. **С-З:** Плавними рухами рук від себе «відкидати» звуки в різні сторони.

Сяйво, зерня.

7. **Ш-Ж:** Стиснути подушечки пальців і верхньої частини долоні, прошипівши. Потім швидко

випростатись і, розчепірівши пальці, активно вимовити: ЖЖЖЖ!

Шелест, жвавий.

8. **Х-Г:** Долоні на рівні грудей з'єднані. Розводити руки в боки, ніби розтягувати гумку, яка потім «зводиться» руки назад.

Галя, хата.

9. **В-Ў, Ф:** М'яко одночасно відводити кисті рук від грудей, наче хвиля йде на берег, а потім м'яко повертати назад, «хвиля» відкотилася.

Верба, в'їхати, спів, фіалка.

10. **Ц-ДЗ:** Долоню лівої руки стиснути в кулак, а правої розкрити, потім змінити положення: розтиснути ліву руку і стиснути в кулак праву.

Цар, дзига.

11. **Ч-ДЖ, Щ:** Долоні рук на рівні талії розкриті паралельно долівці. Робити різні рухи руками, ніби садовими ножицями клацати.

Чари, джміль, щастя.

12. **Й:** Активно обертати обома кулаками.

Дай, рай, грай.

Вправи.

Ланцюжки звукосполучень.

1. **«Млинці».** Руки перед грудьми, одна долоня – «млинень», другою – водимо над «млином» – мастимо його маслом. «Мастити млинці» і промовляти ланцюжки звукосполучень, узгоджуючи вимову з рухом руки, кожна звукосполучка не відокремлена, а всі вони ніби

«перетікають» одна в одну. «Помастивши млинець», перекидаємо його партнерові.

2. **«Гармоніка».** Тулуб – «гармоніка». Промовляти звукосполучення і «грати на гармонії» – пальці перебігають по тулубу, як по кнопкам гармонії. Внизу – низькі звуки, чим вище підіймаються по тулубу-гармонії пальці, тим звук стає вищим.

3. **«Степ».** Руки перед грудьми, долонь торкається долоні. Промовляти звукосполучення і повільно розводити руки в боки (ось який степ) і одночасно підсилювати голос. Потім повільно зводити руки – голос тихішає.

**ПУ-ББУ ПО-ББО ПА-ББА ПЕ-ББЕ ПИ-ББИ ПІ-ББИ
ТУ-ДДУ ТО-ДДО ТА-ДДА ТЕ-ДДЕ ТИ-ДДИ ТІ-ДДІ
МУ-ННУ МО-ННО МА-ННА МЕ-ННЕ МИ-ННИ
МІ-ННІ**

**ЛРУ-РЛУ ЛРО-РЛО ЛРА-РЛА ЛРЕ-РЛЕ ЛРИ-РЛИ
ЛРІ-РЛІ**

**КУ-ГГУ-ХУ-ГГУ КО-ГГО-ХО-ГГО КА-ГГА-ХА-ГГА
КЕ-ГГЕ-ХЕ-ГГЕ КИ-ГГІ-ХІ-ГГІ КІ-ГГІ-ХІ-ГГІ
ВУ-ФФУ-В ВО-ФФО-В ВА-ФФА-В ВЕ-ФФЕ-В
ВИ-ФФИ-В ВІ-ФФІ-В**

**СУ-ЗЗУ СО-ЗЗО СА-ЗЗА СЕ-ЗЗЕ СИ-ЗЗИ СІ-ЗЗИ
ШТРУ-ЖДРУ ШТРО-ЖДРО ШТРА-ЖДРА ШТРЕ-
ЖДРЕ ШТРИ-ЖДРИ ШТРІ-ЖДРІ**

**ЦУ-ЧУ-ЩУ ЦО-ЧО-ЩО ЦА-ЧА-ЩА ЦЕ-ЧЕ-ЩЕ
ЦИ-ЧИ-ЩИ ЦІ-ЧІ-ЩІ**

**ДЗУ-ДЖУ ДЗО-ДЖО ДЗА-ДЖА ДЗЕ-ДЖЕ ДЗИ-
ДЖИ-ДЗІ-ДЖІ**

1.5.3. Тренінг артикуляційної бази української мови

У книзі Д. Ревуцького «Живе слово» автор наводить поетичну характеристику звуків, яку дав поет-символіст К. Бальмонт у лекції «Поезія як чаклунство».

«Голосні – це жінки, приголосні – чоловіки. Голосні – це самий наш голос, матері – що нас родили, сестри – що нас цілували, першоджерело, звідки ми витекли в словеснім своїм лику. Отже, коли б у мові нашої були тільки голосні, ми не вміли б розмовляти – лише голосили б ними в текучій вільготності без форми, як плещуть води розливу.

А приголосні мужньою своєю твердою вдачею, впорядкували розкіш розливу, стали дамбою, греблею, довгим молотом, ясним річищем, що спрямовує води до свідомої праці. Все ж, хоч і керують всім приголосні, хоч і вважають вони себе за справжніх господарів слова, – не на приголосних, а на голосних буває наголос в кожному слові...

Азбука наша починається з **А**. **А** – найясніший, найголосніший звук, що без усякої перегороди виходить з рота... **А** – перший основний звук розкритого людського рота, як **м** – закритого. **М** – болісний звук глухонімого, стогін затриманої, здавленої муки, **а** – голосіння надмірного страждання. Два первоначала в однім слові, що повторюється трохи не в усіх народів – Мама. Два первоначала в латинському ама – люблю. Захоплене дитяче гукаюче **а**, і в глибині мовчання прямує німіюче **м**. М'яке **м**, вологе **а**, сумне **м**, ясне **а**. Медове **м** і **а** – як бджола. В **м** – мертвий шум зими, в **а** – чарівна весна... Як камінь, **а** – не жаркий рубін, а в місячній чарі опал, іноді, частіше

же красками дня граючий діамант, вся гама красок... Слава повноголосному **А**, це наша слов'янська буква!

О – це горло. **О** – це рот. **О** – звук захоплення. Урочистий розлог, просторінь єсть **о**: поле, море, обшир. Чому кажемо ми Оргія? Тому, що в Оргії – стогін захоплення. Все величне, хоч і темне, визначається через **о**: стогін, горе, гроби, похорон, сон, море... Гострозоре око ворога вовка, і око сліпе бездомної півночі. Извої суворі волі. Бездонне **о**.

У – музика шумів, вигукування жаху... Гук мідяних труб. Грубе по матерії своїй: стук, бунт, тупо, круто, рупор...

Белькотання хвилі чуємо в **л**, щось вологе, любовне – Ліана, Лілея. Переливне слово «Люблю»...

В самій природі **л** має певне розуміння, так само, як паралельне **р**, що стоїть рядом. Стоїть рядом – і протилежне. Два брата – отже один світлий, а другий темний. **Р** – шкоре, мережане, грізне, спірне... **Р** – один з тих віщих звуків, що беруть участь і в мовах самих різних народів і в рокотах всієї природи. Як **з**, **с** і **ш** почуваються і в людській мові, і в сичанні гадюки, і в шепотінні листу, і в посвисті вітру, так і **р** бере участь і в мові нашого рота й горла, і в гарчанні тигра, і в воркуванні горлики, і в кряканні крука, і в рокотанні бурхливих вод, і в гуркоті грому...».

Щоб кожен звук нашої мови міг так яскраво сприйматися і мати свою неповторність, необхідно навчитися його чітко промовляти.

Українська мова має свою артикуляційну базу – систему роботи мовного апарату під час вимови звуків, слів, речень.

Вимова лише звуків, голосних і приголосних, дає можливість навчитись контролювати відчутні моменти артикуляції. Чітка артикуляція кожного звука удосконалює нашу дикцію і тренує мовний апарат – рухливість язика, губ, нижньої щелепи.

Завдання.

Промовляти лише звуки, слідкуючи за точною артикуляцією кожного звука, за свободою звучання, *за диханням*.

Можна відпрацьовувати всі блоки разом, а можна вибирати різні блоки для тренінгу – лише язикові, або тільки блок дзвінких і глухих. Стежити, щоб звуки української мови не підміняли звуками російської, хоча вони однаково позначаються. Наприклад звуки **Ч**, **Щ** в російській мові завжди м'які (**Ч**-[тшь], **Щ**-[шьшь]), а в українській – тверді (**Ч**-[тш], **Щ**-[штш]).

голосні

[y], [o], [a], [e], [и], [і]

приголосні

1. Губні: [б], [п], [в], [м], [ф]
2. Язикові а) передньоязикові: [д], [д'], [т], [т'], [з], [з'], [дз], [дз'], [ц], [ц'], [ж], [ш], [дж], [ч], [р], [р'], [л], [л'], [л], [л'];
б) середньоязикові: [й];
в) задньоязикові: [г], [к], [х];
г) глоткові, або фарингальні: [г].
3. Дзвінкі: [б], [д], [д'], [з], [з'], [дз], [дз'], [ж], [дж], [г], [г].
Глухі: [п], [т], [т'], [с], [с'], [ц], [ц'], [ш], [ч], [к], [х].
4. Тверді: [б], [п], [в], [ў], [м], [ф], [ж], [ч], [ш], [дж], [г], [к], [х], [г].

М'який: [й]

Тверді: [д], [т], [з], [с], [ц], [дз], [л], [н], [р].

М'які: [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [дз'], [л'], [н'], [р'] (або пом'якшені).

5. Зімкнені: [б], [п], [д], [д'], [т], [т'], [г], [м], [н], [н'].

Тремтячі: [р], [р'].

Щілинні: [в], [ў], [ф], [с], [с'], [з], [з'], [ж], [ш], [й], [г], [х], [л], [л'].

Африкати: [ч], [ц], [ц'], [дз], [дз'], [дж], [шч].

1.5.4. Тренування сполучень приголосних звуків

Тренування сполучень приголосних звуків дозволяє розім'яти і включити в активну роботу необхідні для чіткої вимови групи м'язів, які у більшості студентів затиснуті і не розроблені. У технічному сенсі в повторі таких ланцюжків важливо те, як тренуються мікроруки язика, розминаються всі складові мовного апарату: тверде піднебіння, м'яке піднебіння, ясна тощо.

Складні артикуляційні комплекси, дикційні ланцюжки – це і артикуляційна складність, яку потрібно подолати, і набір звуків, які можуть викликати асоціативний відгук. Увесь час підключати уяву, визначати, які образні сигнали посиляють ті чи інші звукові сполучення, які викликають образи, асоціації?

Під час тренінгу слід кожне звукосполучення промовляти як одне слово, а ланцюжки звукосполучень як цікаву історію, яка має свій початок, розвиток і кінець. Спілкуватися з партнером « новою мовою ». Передавати партнерові послання, яке може бути зашифрованим у найнеймовірніших сполученнях звуків,

але ці сполучення – реальні слова « нової мови », нею саме так і розмовляють.

Корисно поєднувати вимову сполучень приголосних з рухами рук, тулуба, ніг.

Складні артикуляційні комплекси, поєднані з рухами, можуть бути чудовим початком групового дикційного тренінгу.

Наприклад, всі учасники стоять у колі і починають колихатися, робити хвилясті рухи. Ці рухи роблять вперед-назад, праворуч-ліворуч, сферично. Можуть бути коливальні рухи рук, ніг, різних частин тулуба тощо. Рухи сполучаються із звуковими комплексами, задається ритм, сила голосу, кількість повторів. Сполучення промовляються не механічно, це послання у простір або іншій людині, зашифроване у звукосполученнях.

Допомагає в утворенні звукосполучень спрощена таблиця артикуляційної класифікації приголосних. У ній подається буква **Щ**.

Артикуляційна класифікація приголосних.

Зімкнені	П-Б	Т-Д	М, Н, Л, Р	К-Г
Щілинні	В, В', Ф	С-З	Ш-Ж	Х-Г
Африкати		Ц-ДЗ	Ч-ДЖ	

Щ

Вимова приголосних звуків більш складна, ніж вимова голосних і потребує більш складної роботи мовного апарату.

Зімкнені приголосні утворюються, коли повітря проходить через «зімкнення» губів, кінчика язика з верхніми альвеолами, (зубами, піднебінням), спинки язика з твердим піднебінням тощо.

Для утворення **щілинних** приголосних необхідно, щоб повітря проходило через «щілини» між губами, верхніми зубами і нижньою губою; кінчиком язика і альвеолами; кінчиком язика і піднебінням тощо.

Африкати виникають, коли повітря проходить через зімкнення, яке одразу ж переходить у щілину.

Працюючи над чіткою вимовою приголосних, слід стежити, щоб обов'язково виникали під час їх утворення саме «зімкнення» і «щілини».

Завдання 1. Користуючись таблицею, утворити сполучення **зімкнених** приголосних з голосними.

БДГУ-БДГО-БДГА-БДГЕ-БДГИ-БДГІ
ДГБУ-ДГБО-ДГБА-ДГБЕ-ДГБИ-ДГБІ
ГБДУ-ГБДО-ГБДА-ГБДЕ-ГБДИ-ГБДІ

ПТКУ-ПТКО-ПТКА-ПТКЕ-ПТКИ-ПТКІ
ТКПУ-ТКПО-ТКПА-ТКПЕ-ТКПИ-ТКПІ
КТПУ-КТПО-КТПА-КТПЕ-КТПИ-КТПІ

МЛНУ-МЛНО-МЛНА-МЛНЕ-МЛНИ-МЛНІ
ЛМНУ-ЛМНО-ЛМНА-ЛМНЕ-ЛМНИ-ЛМНІ
НЛМУ-НЛМО-НЛМА-НЛМЕ-НЛМИ-НЛМІ

МЛРУ-МЛРО-МЛРА-МЛРЕ-МЛРИ-МЛРІ
ЛРМУ-ЛРМО-ЛРМА-ЛРМЕ-ЛРМИ-ЛРМІ
РЛМУ-РЛМО-РЛМА-РЛМЕ-РЛМИ-РЛМІ

Варіанти:

3 звуки: ДБГ, ГДБ, БГД
КПТ, ПКТ, ТПК

НЛР, МРЛ, ЛМР
БТГ, ДПК, ПБТ, ТБК
МБЛ, НДЛ, ЛГР, РТК, ЛБГ

4 звуки: БДКЛ, МНЛР, БТГР, МДКЛ

Завдання 2. Утворити сполучення **щілинних** приголосних.

ВСШУ-ВСШО-ВСША-ВСШЕ-ВСШИ-ВСШІ
ЗЖГУ-ЗЖГО-ЗЖГА-ЗЖГЕ-ЗЖГИ-ЗЖГІ

Варіанти:

3 звуки: СГЖ, ЖСГ, ГЖС
ВЖВ, ВСВ, ВЗВ, ВШВ, ВГВ
ХЖЗ, ЖХЗ, ЗХЖ

4 звуки: ЗШХЧ, ЗХЖС, ХЗЖГ

Завдання 3. Утворити сполучення **зімкнено-щілинних** приголосних (**африкатів**).

ЦДЗЧУ-ЦДЗЧО-ЦДЗЧА-ЦДЗЧЕ-ЦДЗЧИ-ЦДЗЧІ

Варіанти:

3 звуки: ДЗЩЧ, ЧДЗЦ, ДЖЧЦ, ЩЦЧ

4 звуки: ЦДЗЧДЖ, ЧДЖЕЦДЗН,
ДЖДЗЦЧ

Завдання 4. Утворювати різноманітні звуко-сполучення.

Зімкнені і щілинні приголосні.

Варіанти:

3 звуки: БЛЖ, ДЗК, РЖЧ

4 звуки: ВЛРТ, ТКЛН, МТЖШ

Зімкнені приголосні і африкати.

Варіанти:

**3 звуки: БТДЗ, ПЧР, ЦШТ, ДЧН,
ДЩН**

4 звуки: БТЦЧ, МДКЦ, ЩЛКТ

Щілинні і зімкнено-щілинні(африкати).

Варіанти:

3 звуки: ЗЖЧ, ЦШХ, ЖХЧ, ЩШЧ

4 звуки: ВЗГЧ, ЗЖХЦ, ГВЗЖ

Зімкнені, щілинні і зімкнено-щілинні.

Варіанти:

3 звуки: БЗЦ, ПСЧ, ДЧЗ, КЗЦ, ЩНД

4 звуки: БТЖЧ, ДСДЗЦ, ЦШДР

Завдання 5. «Хор». «Проспівати» звукосполученнями будь яку пісню. Наприклад, «Несе Галя воду». Замість слів наспівувати звукосполучення:

1 рядок пісні-ПТКУ-ПТКУ-ПТКУ-ПТКУ-ПТКУ-ПТКУ

2 рядок пісні-ПТКО-ПТКО-ПТКО-ПТКО-ПТКО-ПТКО

3 рядок пісні-ПТКА-ПТКА-ПТКА-ПТКА-ПТКА-ПТКА

4 рядок пісні-ПТКЕ-ПТКЕ-ПТКЕ-ПТКЕ-ПТКЕ-ПТКЕ

5 рядок пісні-ПТКИ-ПТКИ-ПТКИ-ПТКИ-ПТКИ-ПТКИ

6 рядок пісні-ПТКІ-ПТКІ-ПТКІ-ПТКІ-ПТКІ-ПТКІ

Завдання 6. Утворити «джазовий оркестр». Вибрати собі музичний інструмент і різноманітними складними звукосполученнями «награвати» різні мелодії.

**ЛЦПАЦДАР, УРРУРБОМЦ, КЛИПТУНП
УНГМУНТПУ, ОНГМОНТЛАР, ИХПЛМУТУТУЦ
ЕКРУПТАТАТ, ДЖІБРТОКТУКТАК, УЩУЦЩУЧ
УПАПРДАППАП, УПОПЛНОППОП,
УТАРТМАТТАТ**

Завдання 7. Створити «нові мови» і порозмовляти:

а) «мелодійною мовою» – підібрати сполучення благозвучні: ЛМНУ, КЛМНУ...;

б) «немелодійною мовою» – підібрати сполучення неблагозвучні: БРКЖУ, БЦПЧУ...;

в) «новою мовою» розповісти *цікаву історію* – поєднувати у «фрази» різноманітні звукосполучення:

**У-ТУТ-МУТ-ТУТ,
О-ТОТ-МОТ-ТОТ-А-ТАТ-МАТ-ТАТ,
Е-ТЕТ-МЕТ-ТЕТ- И-ТИТ-МИТ-ТИТ- І-ТІТ-МІТ-ТІТ.**

Завдання 8. Знайти звукопис – повтор певних звуків, що посилює виразність художньої мови в прислів'ях, скоромовках, віршиках для дикційного тренінгу. Наприклад: грім гуркотить.

Завдання 9. Знайти у прислів'ях, скоромовках, віршиках:

а) асонанс (повтор будь-яких голосних звуків);

Є слова, що білі-білі

Як конвалії квітки,

Лагідні, як усміх ранку,

Ніжносяйні, як зірки.

б) алітерацію (повтор будь-яких приголосних звуків):

Є слова, як жар, пекучі

І отруйні, наче чад ...

1.5.5. Односкладові ритмічні структури

Слова, що починаються і закінчуються приголосними звуками, допомагають виправити такі дикційні вади, як зникнення у вимові приголосних на початку слова та в кінці.

Слова слід промовляти не механічно, а створювати з них образні ланцюжки, підбирати по три – чотири слова. Промовляти – передавати партнеру слова-образи. Можна ускладнювати завдання – подвоювати, потроювати кожне слово, прискорювати темп вимови і уповільнювати.

Б: бур, бунт, бум, бук, Буг

бром, борт, бот, болт, Блок

бал, брат, брань, Бах

бик, блиск, бий

брід, бір, бій, біль

В: вус, впуск, вступ

вовк, вождь, взвод, вольт

вал, ват, ваш, вклад

верх, веpr

вись, вдих, вмиль, вплив

вік, вірш, вхід, віз, віл

Г: гук, гул, глум, гурт, гуж, глузд

гонг, гном, гол, грот, гоп

град, гай, грай, грак, гак, гнав

грек, герб, гей, ген

гриф, глиб, гвинт

гість, грім, гімн, гніт, гнів, гріх, гріш

Г: гудзь, гвалт, гедзь, гудзик, Гріг, гніт

Д: дуб, друг, дух

Дон, дощ, дот, док

дар, дах, дрань, дань

день, дрейф

дим, диск, дріль

дім, дід, дріб, дрік, дрізд

Ж: жук, жмут

жом

жах, жар, жбан, жаль

жест, жрець, жезл, жнець

жир, жив, жим

З: звук, зубр, зруб

зойк, злом, зло

злак, знак, знать

зрив, зик, зирк

зліт, зір, звіт, звір, зріть

змій, збір, збіг, зміст

К: куб, круг, культ, клуб,

курс, кум, куш, курд

корт, корч, кров, кроль, крос

кадр, кварц, клас, квас, квась

квач, край, кат, квант

Керч, кедр, креп

кит, кинь, крик

кінь, кіль, ківш, кіт

Л: лук, лунь, Луцьк

лось, лом, лоб

лан, лад, лаз

лев, лет, лез

лис, лист, лик

ліс, лід, лір

М: мур, мул, мус

мол, мов, мох, мор, морж
мавр, марш, масть, мах, мак
метр, меч, мед
мить, мчить, мир, мис
мідь, міх, мій, міф, міць

Н: нюх, нуль, нуж

норд, Ной, нот
нас, наст, нард
низ, нищ, нив
ніч, ніж, нір

П: пуд, пульс, пуск, пух, путь

порт, полк, пост
пан, пакт, прав, план
птаха, псар, паж
пес, прес, плес, плеск
пий, писк, пил, приз
піч, пліт, піст, пік

Р: рух, ртуть, Рур, Русь

ром, рок, ромб, роз
рак, рад, раб, раз, рай, рану, рать
рев, рейд, Рейн, рейс
рик, риф, рив, ритм
рід, рік, рій, різь, ріг

С: сум, суд, спуск, струг, стук, суть

сон, сом, стовп, спорт
сад, сам, стан, стать, сталь, страх, старт
серп, сплеск, стенд
син, синь, спис, стиль, стид, стик
Січ, скіф, слід, стіг, стій
Сій, схід, світ, сміх

Т: труд, туз, тур, тут, туш

том, трон, тон, торг, трос, торф
так, трап, трал, тракт
текст, тембр, темп, тент, тес, трель
тин, тиск, тигр, тип, тир, тиф, тил
тінь, тік, тхір

Ф: fuga, фрукт, фунт

фон, флот, фонд, форт, фронт, Фрол
факт, фарс, фальш, франт, фланг
ферзь, фетр, фен
фільм, фін, фільтр

Х: хруст, хрум, хлюп

хор, хлор, хром
хан, хват, хай
хрест
хист, хлист, хиб
хід, хліб, хміль

Ц: пуп, цуг, цур

цок, цоп, цнот
цар, цап
центр, цех, ценз
цирк, цикл, цинк
ціль, ціп, цвіт

Ч: чуб, чур

чом
чай, чад, час, чар
чек, честь, чех
чиж, чин

Ш: шум, штурм, шуб

шов, шовк, шок, штоф
шар, шарф, шаль, шанс, шарж
шеф, шкет, шлейф

шив, шпиль, шик, штрих

шпіц, шкір

Щ: шук, шур, шуп

що, щоб

ще

ДЖ: джут

Джон

джаз

джем

джиг

джміль

ДЗ: дзуд

дзот, дзьоб

дзань

дзень

дзинь

дзвін

1.5.6. Виправлення сигматизму на групових заняттях

Всі студенти стають у коло. Ведучий нагадує правильне положення губів, язика, нижньої щелепи під час вимови звука **Ш**. Коли всі зафіксували правильний артикуляційний уклад, всі разом перевіряють правильність звучання цього звука у звукосполученнях з голосними:

ШШШУ, ШШШО, ШШША, ШШШЕ, ШШШИ, ШШШІ

Промовляти **Ш** необхідно як довгий звук, і в цей час руками, з невеликим зусиллям, ніби штовхати його перед собою, наче поршень.

Якщо хтось промовляє нечисто, ведучий підказує, що потрібно змінити в артикуляційному укладі, щоб був чистий звук.

Коли всі промовили звукосполучення і впевнились, що промовляють чисто, ведучий промовляє слово, яке починається з **Ш**, наприклад: **ШТОРМ**. Промовляти

потрібно не механічно, а передавати бачення і своє ставлення до того, що промовляєш. Вся група разом повторює це слово, намагаючись відтворити бачення і ставлення до слова ведучого. Потім другий студент вимовляє своє слово – всі повторюють, і так, доки кожний не вимовить слово і не перевірить правильність своєї вимови. Якщо звук промовляють з вадами, уточнюють артикуляцію і повторюють слово з правильним звучанням **Ш**.

Потім ускладнюють слова – два звуки **Ш** у словах:

ШАШКИ, ШАШЛИК.

Потім промовляють скоромовки, слідкуючи за чистотою звука.

Таким чином у групі відпрацьовують чистоту всіх «хворих» звуків **С, Ц, З, Ж, ДЖ, ДЗ, Ч, Щ...**

1.5.7. Дикційні вправи з м'ячем на взаємодію

Вправа 1. Студенти стоять один проти одного. У одного зі студентів м'яч у правій руці, одна нога попереду.

Промовляти голосно **А** з таблицею голосних і три слова, в яких **А** наголошений.

М'яча підкидати вгору і водночас промовляти звукосполучення або слова. Змах рукою вгору підкреслює, акцентує наголошений голосний **А**. При цьому необхідно стежити за свободою плечей, рук, ніг; спину тримати прямо, підборіддя не тягнути вперед. Рота відкривати завдяки легкому відхиленню голови назад (немовби тягнутися за свободою звучання). Вимовляти, коли глотка розкрита, тримати позіх, м'яке піднебіння

підтягнути. На **А** – м'яка атака. Голос звучить на центрі діапазону. Передні зуби відкриті.

Таблиця: **У, О, А, Е, И, І;**

1-й: ауа, ауа, ауа, увага, удар, удача.

На останньому слові м'яч перекинути партнеру, який стоїть напроти. Той, спіймавши м'яча, повторює сполучення і промовляє свої три слова.

2-й: аіа, аіа, аіа, імла, ідеал, іржа.

На третьому слові м'яч повернути першому студентові, який продовжує змагання.

1-й: аеа, аеа, аеа: екватор, екзамен, еластик.

Цю вправу виконувати з нескладною взаємодією. Дія: проєкзувати один одного. (Я вмію промовляти звукосполучення і знаю слова, де **А** наголошений, а чи знаєш і вмієш ти? Та ін.).

Вправа 2. Два студенти тренують вимову приголосних. Перший підкидає м'яч угору і водночас промовляє звукосполучення. Вгору тягнеться рука, а не тіло. Працюють губи, передні зуби відкриті, маленький язичок піднятий: голос звучить на центрі діапазону.

На останньому сполученні перекидає м'яч товаришеві. Той ловить м'яч і промовляє низку інших сполучень і т.д.

1-й: гбду-кпту! Гбдо-кпто! Гбда-кпта! Гбде-кпте!

Гбди-кпти! Гбді-кпті!

2-й: вгді-фкті! Вгди-фкти! Вгде-фкте! Вгда-фкта!

Вгдо-фкто! Вгду-фкту!

Дія: поправити один одного: «Ось яке сполучення необхідно тренувати!!!» Навчити правильно промовляти приголосні звуки.

1.5.8. Дикційний тренінг, поєднаний із пластичним

Вправи в русі

Промовляти звукосполучення та скороговки рухаючись. Потім зупинитись і перевірити чіткість вимови, якість звучання голосу в статичі. У русі і статичі стежити за опорою дихання, свободою глотки, близьким звучанням голосу в резонаторах. Промовляти не механічно, розповідати звукосполученнями «історії», запитувати, «співати пісні» – діяти.

1. Біг по колу.
2. Стрибки через стрибалку.
3. «Віджимання» від підлоги.
4. Нескладні танцювальні рухи.

Суглобна гімнастика

Допомагає зняти напруження м'язів. Робити з задоволенням, щоб виникло відчуття комфорту. Разом з рухами промовляти різні звукосполучення, скороговки.

Вправа 1. Стояти рівно. Ноги на ширині плечей. Руки підняті і розведені в сторони на рівні плечей. Кісті рук обертати по колу, спочатку вперед, потім назад.

Вправа 2. Плечі паралельно до пола. Руки зігнуті в ліктях, передпліччя вільно висять. Плечі нерухомі. Робити оберти передпліччями навколо ліктьових суглобів.

Вправа 3. Тренуємо по черзі обидва плечові суглоби. Кожну руку обертати спочатку за годинниковою стрілкою, потім — проти.

Вправа 4. Робити обертальні рухи плечима вперед, а потім назад.

Вправа 5. Ногу трохи зігнути в коліні. Стопу тримати на вису. Стопою робити оберти по колу, неначе носком малювати коло на підлозі. Робити спочатку правою ногою, потім лівою.

Вправа 6. По черзі кожною стопою робити оберти по колу по декілька разів у кожний бік. Немов великим пальцем ноги малюємо спочатку маленьке коло, потім велике коло на підлозі. Працює тільки стопа.

Вправа 7. Нога зігнута в коліні, стегно паралельно підлозі, голінка розслаблена. Робити оберти голінкою декілька разів за годинниковою стрілкою і проти, по черзі кожною ногою. Стояти рівно.

Вправа 8. Робити перекати головою повільно, декілька разів в одну сторону, а потім в другу.

Вправа 9. Стояти рівно. Робити оберти тулубом.

Вправа 10. Стояти рівно. Робити оберти стегнами.

«Хвилі»

Вправа 1. Стояти рівно. Робити хвильові рухи тулубом вперед, назад, в різні боки.

Вправа 2. Стояти рівно. Робити хвильові рухи руками по черзі вперед, в різні боки.

1.5.9. Вправа на активізацію артикуляційного апарату

«Озвучення скоромовок»

Один студент стоїть обличчям до глядачів, а другий – сидить на підлозі напроти першого обличчям

до нього. Той, що стоїть, починає промовляти беззвучно скоромовку в повільному темпі, чітко артикулюючи всі звуки. Той, що сидить на підлозі, озвучує його, намагаючись потрапити в його артикуляцію і в той смисловий малюнок, який задає перший студент (ця вправа тренує увагу і допомагає знімати затиски з голосового апарату тих, хто озвучує, оскільки студент, який озвучує, переводить увагу зі свого мовного апарату і переводить на роботу партнера).

1.5.10. Голосові вправи, поєднані з дикційними

Промовляти звукосполучення і скоромовки:

1. Змінюючи регістри:

- в грудному (відхилитися трохи назад, руки схрещені на грудях);
- в середньому (півнахил уперед, руки в сторони);
- в головному (повний нахил униз).

2. Змінюючи темп:

- повільно (котити по підлозі м'яч товаришеві);
- прискорено (підійти до товариша, дати м'яч);
- швидко (кинути м'яч товаришеві).

3. Змінюючи гучність:

- тихо (дати м'яч товаришеві, який стоїть поруч);
- гучніше */f/* (кинути м'яч товаришеві, що відійшов трохи);
- дуже гучно */fff/* (кинути м'яч товаришеві, що відійшов дуже далеко).

1.5.11. Мовні ігри*

1. «Відгадайка».

Студенти сидять півколом. Напроти них ведучий, який повільно, зовсім беззвучно вимовляє будь-яке слово. Звуки артикулює, трохи підсилюючи артикуляцію. Той, хто відгадав слово, підіймає руку і промовляє це слово вголос. Потім займає місце ведучого і сам пропонує групі нове слово.

2. «Том Сойер».

Вимовляючи будь-який звук (С-З, Ф, В, Ш-Ж, Х, Щ), почніть малювати все, що заманеться. Це можуть бути іграшки, пейзаж, геометричні фігури.

Уявлене полотно розміщується в п'яти метрах від художника. Малюнок слід робити великих розмірів, мазки можуть бути і товсті, і тоненькі. Необхідно зацікавитися малюнком і отримати від нього задоволення.

3. «Двійники».

У центрі кола ведучий вимовляє відразу приголосний і виконує будь-який рух. Наприклад: **Ч** і рука з уявленою щіткою зробила короткий рух (чистить костюм). Група відразу після цього вимовляє цей звук і виконує той же рух. Ведучий змінює темп вимови звуків і темп рухів – прискорює або робить повільно, інші повторюють запропонований їм мовний руховий малюнок.

4. «Олімпійці».

Тренер навчає членів своєї секції плаванню.

Вимовляє будь-який приголосний, який можна протягнути (с, з, ж, ш, ...). Ведучий робить руками

рухи – вчить плавати майбутніх чемпіонів і брасом, і кролем, і на боку, і на спині. В цій грі необхідно синхронно вимовляти і рухатися.

5. *Дзеркала, які звучать* (тренування звукосполучень).

«Прості дзеркала».

Група розбивається на пари. Студенти стають напроти один одного. Один промовляє звукосполучення приголосних, наприклад: **звзи, мбри...** і робить різні рухи. Інший точно повторює і звучання, і рухи. Звуки можна скорочувати, розтягувати, підвищувати і т.п.

«Зворотні дзеркала».

Звукосполучення «дзеркала» вимовляють навпаки. Якщо звук підвищено – «дзеркало» послаблює його, розтягнутий звук робить коротшим.

6. «Шукаю риму».

Група сідає у коло. Перший студент називає слово, яке закінчується на приголосний **П, Т, К**. Сусід справа добирає до цього слова риму. Наприклад: 1-й – літак, 2-й – знак. Потім 2-й пропонує своє слово третьому. 2-й – мастак, 3-й – мак... І так далі, по колу. Закінчення необхідно промовляти чітко. Потім 1-й промовляє фразу зі словом, яке потрібно заримувати на кінці.

Наприклад:

1-й. По небу пролетів літак.

2-й. То добрий, дуже добрий знак.

3-й. Пілот літати був мастак.

4-й. Йому дали червоний мак.

7. «Письменник».

Всі складають твір по черзі. Кожен говорить речення, в якому слова закінчуються на приголосний. Стежити за чіткою вимовою кінцевих приголосних.

* Більшість вправ із книги: Комякова Г. В. Слово в драматическом театре. (Примеры, упражнения для работы над дикцией). – М., 1974.

Наприклад:

1-й: Ніч.

2-й: На небі багато зірок.

3-й: Льотчик зібрався у політ.

1.5.12. Дикційні вправи, поєднані з рухами, та мовні етюди

Увага! Перш ніж починати роботу над вправами та мовними етюдами необхідно окремо відпрацювати правильні артикуляційні рухи. Наприклад, під час вимови **Ж, Ш** – кінчик язика піднятий вгору, а під час вимови **З, С** – кінчик язика опущений вниз. Доведені до автоматизму прості артикуляційні навички вільно включаються в органіку живої поведінки у вправах та етюдах, в умовах конкретної простої дієвої задачі.

У вправах та етюдах слід приділяти увагу не тільки процесу вимови, а й точному виконанню фізичних дій, самій взаємодії, дієвому процесу, головним його елементам – оцінці, увазі, спілкуванню.

Дикційні вправи, поєднані з рухами

У вправах стежити за опорою дихання, свободою звучання. Виконувати нескладні дієві завдання – навчити інших: «Бачиш, як я роблю?! Ось як потрібно робити!»

1. «Лижі».

Відштовхуючись уявними двома лижними палками і присідаючи, «спускатись» з гори на лижах. Рухи озвучувати звукосполученнями зі словами:

Ши-жи! Ше-же! Ша-жа! Шо-жо! Шу-жу!

Шито! Жито! Шар! Жар!

На одному видиху всю низку:

Шижишежешажашожошужушижи...

2. «Ковзани».

«Ковзатися» на уявних ковзанах. Відштовхуватися однією ногою і озвучувати, потім другою.

Вжи! Вже! Вжжа! Вжжо! Вжжу! Вжи!

Вуж живий! Взовж житла!

На одному видиху всю низку: **вжживвжжевжжа...**

3. «Канат».

Одна нога попереду, друга позаду. Тягнути уявленого каната на себе. Відхилитися назад – голова на груди, шия вільна. Озвучувати низкою звукосполучень зі словами:

Чи-щі! Чи-щи! Че-ще! Ча-ща! Чо-що! Чу-щу!

Чиж! Чари! Щебет! Щастя!

На одному видиху всю низку: **чіщічищичещечаша...**

4. «Спортивна ходьба».

На місці рухатись від стегна, більше відривати п'ятки. Змагатися. Фініш близько. Рухи озвучувати звукосполученнями зі словами:

Шті-жді! Шти-жди! Ште-жде! Шта-жда! Што-ждо!

Шту-жду!

Штаб! Ждав! Шторм!

На одному диханні всю низку: **штіждіштижди..**

5. «Кільця».

У лівій руці тримати уявні кільця. Правою брати по одному й накидати на палицю. Стежити – чи всі попадають у ціль. Рухи озвучувати низкою звукосполучень зі словами:

Чі-ці! Чи-ци! Че-це! Ча-ца! Чо-цо! Чу-цу!

Чітко! Ціль! Час! Цар!

На одному видиху промовити всю низку:
чіцічицичеце...

6. «Стрільба з лука».

У лівій руці тримати уявленого лука. Правую діставати з сагайдака стрілу і натягувати тятиву. Бути дуже зібраним, щоб не тремтіла рука і влучити в ціль. Озвучувати звукосполученням зі словами:

Сізісі! Сізизісі! Сезезес! Сазазас! Созозос! Сузузус!

Сізіф! Созон! Суздаль! Сизий! (дуже елегантний, короткий звук с!)

На одному видиху промовити всю низку:
сізісізисезе....

7. «Пластилін».

Усі студенти – пластилін. Один студент – «скульптор» «ліпить» з них фігури, які підказує йому його уява. «Скульптор» робить жест своїми руками, показуючи, як і куди повинна підійнятися рука «Пластиліну», супроводжуючи жест сполученнями:
жмі-шмі, жми-шми, жме-шме, жма-шма, жмо-шмо, жму-шму.

Студент – «пластилін» підіймає руку в подібне положення і повторює інтонаційний малюнок, з яким вимовляв сполучення «скульптор». Дикційні сполучення вимовляються з двома таблицями голосних, змінюючи висоту звучання.

8. «Бій на рапірах».

Дикційні сполучення: **ждрі-штрі...** з двома таблицями голосних. Два студенти, промовляючи ці сполучення, б'ються на уявних рапірах. У вправі використовується зміна висоти і швидкості звучання.

9. «Гра в теніс».

Дикційні сполучення: **збі-спі...** з двома таблицями голосних. Два студенти стоять один напроти одного, а між ними – третій, тримає у піднятих руках уявлений тенісний м'яч. Два гравці долонями, як ракетками, «відбивають» м'яча, гра відбувається у повільному темпі, немов рапідом.

Мовні етюди

Мовні етюди складені студентами 1-го курсу ХДУМ на заняттях зі сценічної мови.

«Джага -Джага».

На майданчик виходять дві дівчини, тримаючи в руках уявні тазики і починають прати.

Перша дівчина: **тру-тро-тра-тре-три-трі.**

Друга дівчина: **тру-тро-тра-тре-три-трі.**

Друга дівчина вирішує трохи побавитись і бризкає першу водою.

Перша дівчина: **плюм-нльом-плям-плем-плим-плім** (не заважай).

Друга дівчина: **плюм-пльом-плям-плем-плим-плім** (потанцюємо).

Дівчата починають крутитись у танці, згадуючи стару пісеньку. Вони наспівують її з закритим ротом, резонуючи звук.

Потім вони танцюють і по черзі співають (хто краще):

– джугу-джугу

– джого-джого

– джага-джага

– джеге-джеге

– джиги-джиги

– джігі-джігі

Потім підходять одна до одної і співають удвох:

– рлу-рлу-рлу

– рло-рло-рло-рло

– рла-рла-рла-рла

– рле-рле

– рли-рли

– рлу-рлу-рлу

– рло-рла-рле-рле-рли-рли

Робота *Бороковської М., Дяденко Н.*

«Подруги».

Дві дівчини. Перша дивиться у дзеркало: **ба-ба-ба-ба-ба-а!** (яка я красуня!).

Продовжує милуватися собою.

Друга підглядає за першою. Підглядаючи, підслуховуючи, повторює те, що говорить перша: **ба-ба-ба-ба-ба-а!** (Ти диви, чи не красуня!).

Дівчина, не помічаючи, поступово говорить гучніше, так що перша дівчина помічає, що за нею підглядають, підслуховують.

Ба-ба-ба-ба-бом-(що ти робиш? Я тобі дам!).

Перша дівчина з погрозою наступає на другу.

Подруга передражнює: **ба-ба-ба-ба-ба.**

Перша ображається, відвертається.

Друга дівчина дістає з волосся квіточку, віддає подрузі, та чихає: **апчхі, апчхе, апчха.**

Подруга бажає її доброго здоров'я: **ба-ба-ба.**

Потім починають гадати:

– **ба-ба-ба!-ба-ба-ба...**(любить! – не любить)

– **ба-ба-ба...**(не любить) – засмутилася подруга.

Друга заспокоює: **ба-ба-ба-ба-ба** (все це неправда).

Та починає посміхатися, цілує подругу, і вони йдуть, співаючи і пританцьовуючи.

Робота *Кулік К., Афанасьєва Т.*

«Годинники».

Два «годинники» (студенти) стоять спиною. Перший «оживає»: **бім-бим-бем-бам-бом-бум.** Слідом «оживає» другий: **тік-тик-тек-так-ток-тук.**

Потім вони разом починають дзвонити: «дз-з-з-з», повертаючись при цьому один до одного обличчям.

Перший (піднімаючи руку в привітанні): **цім-цим-цем-цам-цом-цум.**

Другий (відповідаючи йому тим же): **пik-пик-пек-пак-пок-пук.** Протягує першому руки.

Перший з радістю: **дзім-дзим-дзем-дзам-дзум.**

Вони беруться за руки і другий обводить першого навколо себе по колу. При цьому кожен крок (подібний чіткому «механічному» кроку робота) супроводжують звуки:

тік-так-бу-у-м

тік-так-бо-о-м

тік-так-ба-а-м

тік-так-бе-е-м

тік-так-б-и-и-м

тік-так-бі-і-м

Коли перший повертається на своє місце, «завод» годинників закінчується, і вони обоє починають себе «заводити»: **рір-рир-рер-рар-рор-рур.**

Потім під звук «дз-з-з» повертаються один до одного спинами, завмирають.

Робота *Дяченко О., Афанасьєва Г.*

«Отож тобі й отож».

Майданчик порожній. Виходять два студенти, уявляють собі, що їдуть на мотоциклах і резонують: **трун-трон-тран-трен-трин-трін.**

Проїхавши два кола зупиняються. Беруть уявні сокири та рубають дерево: **кру-кро-кра-кре-кри-крі.**

Після того, як дерево впало, вони його підіймають та кладуть на козли. Студенти беруть уявну пилку, починають пиляти: **ждруж, ждрож, ждраж, ждреж, ждриж, ждріж.** Допилують уявний шмат дерева, який падає на ногу одному із студентів.

Перший, схопившись за ногу (боляче мені): **і, и, е, а, о, у.**

Потім починається «бійка». Перший б'є другого: **бум-бом...** і т.д.

Другий відповідає тим самим. Після невеличкої бійки перший хапає свій мотоцикл і тікає з місця події, повторюючи звукоряд, який був на початку етюду: **трун-трон-тран-трен...**

Другий хапає свій мотоцикл кажучи: **трун-трон** і т.д., та продовжує переслідування студента першого. Майданчик порожній.

Робота Вакуленка А., Жилякова О.

«Круті».

На майданчик на уявній машині зі звуком: **дж-ж-ж** виїжджає хлопець. Він доїжджає до іншого боку і зупиняється. З іншого боку виїжджає другий хлопець: **дз-з-з.** Він їде на протилежний від першого хлопця бік майданчика. Зупиняється.

Обидва виходять із своїх авто і закривають дверцята зі звуками: **бумц** та **бомц.**

Зустрічаються посередині майданчика і починають з'ясовувати стосунки: **ба-ба-ба-ба-ба.**

Потім перший повертається до другого спиною, усім своїм видом показуючи, що розмова закінчена.

Тоді другий підкрадається до уявної машини першого і проколює їй колеса: **пш-ш-ш.**

Потім обидва дивляться, як спускаються колеса: **ш-ш-ш-ш-ш.** Вони понуро стоять, не дивлячись один на одного.

Потім другий протягує першому руку і вибачається: **ба-ба-ба-ба-ба** (пробач мені).

Перший стискає його руку і каже: **«ба-ба-ба-ба-ба»** (та нічого). Після цього вони сідають в машину другого (з цілими шинами) і від'їжджають: **бдж-ж-ж-ж.**

Робота Кального І., Ширяєва О.

«Музика».

Дівчина стоїть і слухає музику в маленьких навушниках, пританцьовуючи і наспівуючи: **ді, ди, де, да, до, ду...** Позаду їде друга дівчина у великих навушниках, співаючи відривно: **ді, ди, де, да, до, ду...** Друга ненароком штовхає першу і не помічає цього.

Перша зауважує: **ба –ба- ба- ба- бо-?...**

Друга продовжує співати: **ді, ди, де, да, до, ду ...**

Перша гучніше: **ба –ба- ба- бо- би!**

Друга помічає першу: **ба-ба-ба-ба-бом** (вибачається) та дає їй послухати свою музику.

Першій подобається, вона підспівує: **ді, ди, де...** Далі знімає навушники: **ба, ба, ба, ба, ба!** (щиро дякує: дуже хороша музика!); дає другій свої маленькі навушники.

Друга бере їх й співає: **лі, ли, ле, ла, ло, лу...** (яка чарівна мелодія...), перша їй підспівує: **лі, ли** (так).

Друга дівчина хвалить музику, дякуючи першій: **ба-ба-ба-ба-ба!**

Потім вони співають разом веселий мотив (з пісні «Satisfaction»). Вони співають по черзі. Одна: **пі-пи-пе-па...**, друга: **по-пу...** Співаючи, виходять.

Робота *Сподирєвої Г., Леонової К.*

«Теніс».

На майданчик виходять двос тенісистів. Після дружнього потискання рук, вони беруть (умовні) тенісні ракетки і починають гру в теніс.

Перший гравець подає м'ячик: **бім!**

Другий відбиває його: **бим!** Таким чином вони грають, потім другий гравець пропускає подачу декілька разів. Після чого, розізлившись на свого супротивника, він кидає ракетку: **бим!** і відвертається від нього.

Перший гравець підходить до нього, заспокоюючи його: **ба, ба, ба, ба, баб.**

Другий відповідає розсерджено: **ба, ба, ба, ба, баб.**

Перший знову: **ба, ба, ба, баб? ба, ба, ба, баб!** (ти ображаєшся? Я зичу тобі добра!)

Другий: **бо, баб** (вибач).

І, обійнявши один одного, виходять з піснею: **трі-трі-тре-тра-тра-тру...**

Робота *Гурова Д., Ключника І.*

«Яблуневий сад».

Літо. Теплий сонячний день. Яблуневий сад, до якого прокрадаються дві дівчини. З усього видно, що вони прийшли до саду своїх сусідів, щоб нарвати їхніх яблук, звісно, без дозволу.

Дівчата ідуть крадучись, безшумно та обережно, тримаючи кошики в руках. Підходять до дерева і зривають яблука. Одна з дівчат зриває яблуко і пропонує його іншій дівчині: **ба-ба-ба?** (хочеш яблуко?)

Та відповідає: **ба-ба-ба** (звичайно).

Перша пропонує гру: **ба-баб і ба-ба-баб** (так заплющ очі і відкрий рота).

Друга дівчина погоджується: **ба-ба** (добре).

Але та дівчина, яка пропонувала яблуко, вирішила пожартувати над своєю подругою і не дала їй вкусити яблуко.

Перша дівчина, бавлячись: **ба-ба-баб!** (а ось і не дам!).

Подруга образилась: **ба-баб!** (і не треба) і починає докоряти першій: **ба-ба-ба-ба-ба** (як тобі не соромно!).

Перша дівчина їй відповідає: **ба-ба-ба-ба-ба** (ой-ой-ой, ти диви, яка «ображуля».).

Друга дівчина, зовсім образившись, збирається піти і залишити свою подругу одну, хоче помститися їй і говорить: **ба-ба-ба-ба-ба** (я йду, а ти залишайся сама).

Перша дівчина зрозуміла, що це вже не жарти і вийшла не зовсім весела забавка, йде на примирення: **ба-ба-ба-ба-ба...** (пробач мені), **ба-ба-ба-ба-ба...** (я більше так не буду).

Друга дівчина вибачає першій: **ба-ба** (добре), **ба-ба-ба-ба-ба** (я тебе вибачаю).

Вони помирилися, і аж ось друга дівчина бачить дуже гарне яблуко, але щоб його дістати, треба потрусити дерево. Вона пропонує подрузі: **ба-ба-ба-ба-ба-ба-ба** (давай потрусимо це дерево).

Та погоджується: **ба-ба-ба** (давай потрусимо).

Вони повільно трусять дерево і примовляють: **хрі-**

хри-хре-хра-хро-хру (трусімо яблуню, трусімо гарну та плоди збираймо). Потім починають трусити швидше: **хрі-хри-хре-хра-хро-хру**.

Згодом вони починають швидко збирати ті яблука, які потрусили, у кошик, промовляючи: **бі-ба, ві-ва, гі-га, ді-да, жі-жа, зі-за, кі-ка, лі-ла, мі-ма, ні-на, пі-па, рі-ра, сі-са, ті-та, фі-фа** (одне гарне, друге гарне, третє гарне, всі вони дуже гарні, те беремо, се беремо).

Загавкав собака. Одна з дівчат кидає кошик з яблуками: **а-а-а!** За нею друга: **а-а-а!** І тікають із саду: **а-а-а!**

Робота *Бакай К., Лебердюк Н.*

РОЗДІЛ 2. ОРФОЕПІЯ

ОРФОЕПІЯ – (від грецької «орфос» – правильний, та «епос» – мовлення – «правильне мовлення») – сукупність норм літературної вимови.

Орфоепія історично складається водночас із формуванням національної мови. Норми української літературної мови в її основних рисах сформувалися на базі вимови середньо-наддніпрянських говорів (київського та полтавського), з засвоєнням і уніфікацією окремих рис інших народних говорів, які існують в межах трьох (південно-східних, південно-західних та північних) діалектних груп України.

Літературна вимова – явище наддіалектне, але в ньому теж відбуваються зміни, які властиві всім живим мовам. В живому процесі змін і становлення норм вимови, коли нові форми тільки починають своє життя в мові, а старі ще не відійшли, часто трапляються такі явища, як дві вимови деяких сполучень ([св]іт і [сьв]іт), або два наголоси у слові (**тАкож і такОж**), які однаково є літературними. І тому слід частіше звертатися до орфоепічних словників, де фіксуються ці зміни.

Взірцем української літературної мови завжди був театр, який активно впливав на формування мовної культури людей. Мовлення на сцені до того ж є одним із виразних засобів акторської гри. Театр потребує від акторів бездоганного володіння єдиними нормами вимови, суворої нормативності, і в той же час використання усього багатства мови – діалектизмів, архаїзмів, соціальних жаргонів – для створення мовних характеристик персонажів.

Разом з тим слід пам'ятати, що в театрі відхилення від літературної норми, якщо воно не задане автором для створення певного образу, знижує культуру сценічного мистецтва. У виставах за п'єсами будь якого жанру та стилю завжди необхідно створювати єдиний мовний фон вистави – бездоганну літературну вимову.

2.1. ПРАВИЛА ВИМОВИ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Наголошені голосні вимовляються без змін: **лан, сон, дух, мед, світ, мир.**

Ненаголошені голосні не скорочуються, як в російській мові, а вимовляються повнозвучно: **дата, вірші, театр, буття, голос, примхи.**

Ненаголошені **Е** та **И** під час вимови наближаються один до одного і вимовляються як [e^н] та [и^е]:

Е наближається до **И**:

Пишемо

мерехтїти

серпень

лелека

літера

Вимовляємо

м[e^н]р[e^н]хтіти

сєрп[e^н]нь

л[e^н]лека

літ[e^н]ра

И наближається до **Е**

Пишемо

килими

вимикати

дивак

зошит

котик

Вимовляємо

к[и^е]л[и^е]ми

в[и^е]м[и^е]кати

д[и^е]вак

зош[и^е]т

кот[и^е]к

Ненаголошені **Е** та **И** вимовляються без змін на початку та в кінці слова, а ще у складних словах.

Пишемо

єра

сонє

сонєзахисний

мати

шєстирічний

Вимовляємо

[e]ра

сонц[e]

сонц[e]захисний

мат[и]

шєст[и]річний

4. Ненаголошений **О** перед наголошеними **У** та **Ї** вимовляється з наближенням до **У**, як [o^у].

Пишемо

кожух

подружжя

провулок

своїм

доїхав

Вимовляємо

к[o^у]жух

п[o^у]дружжя

пр[o^у]вулок

св[o^у]їм

д[o^у]їхав

Слід стежити, щоб **О** не переходило в **А**, як у російській мові.

2.1.1. Завдання для самостійної роботи

Вправи

1. Доберіть до кожного правила слова-приклади.
2. Складіть до кожного правила речення. Для цього використовуйте слова-приклади. Наприклад, речення до правила 4: Подружжя у провулку слухало зозулю.

3. Затранскрибуйте складені речення.

Наприклад: П[о^у]дружжя у пр[о^у]вулку слухало з[о^у]зулю.

Контрольні запитання

1. Чому необхідно володіти літературною мовою?
2. Як вимовляються голосні **а, о** в українській мові?
3. Як вимовляються ненаголошені **е, и** в українській мові?
4. Як вимовляється **о** перед наголошеним **у** в українській мові?

2.2. ПРАВИЛА ВИМОВИ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

1. Літерою **В** в українській мові позначається два звуки:

а) звук **[в]** губно-зубний (нижня губа торкається передніх верхніх зубів) вимовляється перед голосними **І, И, Е**:

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
віз	[в]із
вікна	[в]ікна
вирій	[в]ирій
вересень	[в]ересень
весілля	[в]есілля

б) губно-губний звук, який у вимові наближається до **У**, так званий **У** нескладовий – **[ў]** вимовляється:
– на початку слова перед приголосним:

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
вдача	[ў]дача
вчора	[ў]чора
вперед	[ў]перед

– у позиції після голосного перед приголосним:

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
правда	пра[ў]да
дівчина	ді[ў]чина
мавка	ма[ў]ка
навпаки	на[ў]паки

– у кінці слова:

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
Київ	Киї[ў]
Харків	Харкі[ў]
лев	ле[ў]
любов	любо[ў]
барв	бар[ў]

Примітка: В українській мові сонорний звук **[в]** ніколи не переходить у звук **[ф]**, так як це відбувається в російській мові.

2. Літера **Ф** уживається в словах майже виключно іншомовного походження.

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
факел	[ф]акел
фантазер	[ф]антазер
фауна	[ф]ауна
флакон	[ф]лакон
фізика	[ф]ізика

Примітка: Перехід звука **[ф]** у **[хв]** («хвізика», «хвакт») досить поширений у говірках, але літературна вимова цього не допускає. Звук **[ф]** завжди вимовляється без змін.

3. В українській мові є дві літери: Г та Ґ.

Літера Г позначає дзвінкий глотковий щілинний звук [г]. В українській мові Г ніколи не переходить у звук [к], як у російській мові.

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
гетьман	[г]етман
гай	[г]ай
гумор	[г]умор
згода	з[г]ода
геолог	[г]еоло[г]
поріг	порі[г]
друг	дру[г]

Лише в окремих словах Г вимовляється як Х:

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
легко	ле[х]ко
вогко	во[х]ко
кігті	кі[х]ті
нігті	ні[х]ті
дьюгтю	дью[х]тю

Примітка: Пам'ятайте, що в українській мові Г у сполученнях -ого-, -его- ніколи не зміниться на [в], як у російській вимові: його, кого, того, славного, тихого.

Літера Ґ позначає дзвінкий задньоязиковий зімкнений, вибуховий звук [г]. Вимовляється

а) у словах:

аґрус	ґава
ґандж	ґанок
ґатунок	ґвалт
ґлей	хуга
ґрати	ґречний

дзига дзиглик

б) у дієсловах, утворених від звуконаслідування:

дригати гелґотати

в) у діалектних словах:

газда газдиня
галаган хурдига

г) у запозичених словах у складах *екза, екзе, екзи, екзо*:

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
екзамен	е[г]замен,
екземпляр	е[г]земпляр
екзотика	е[г]зотика
екзистенціалізм	е[г]зистенціалізм

Будьте уважними щодо вимови Г та Ґ, бо від зміни одного звуку змінюється значення слова:

гніт (утиск) – *гніт* (стрічка у свічці);
ґрати (роль) – *ґрати* (залізна загорожа).

Вимова африкатів

Африкати – це складні приголосні, що у мовленні поєднують два звуки: Ц – [тс], Ч – [тш].

Приголосна Щ складається навіть із трьох звуків: [штш] або [шч].

4. Ч та Щ вимовляються твердо:

чумак	щирий
чайка	щедрий
сонячний	цілющий
піч	дощ
м'яч	плющ

Ч та **Щ** перед **І** напівпом'якшені:

чільний	щітка
чіткий	щіпка
всчір	щільний
очі	щічка

5. Африката **Ц** вимовляється м'яко майже в усіх позиціях, зокрема, на кінці слова:

хлопець	молодець
олівець	швець
цяцька	цятка
цікавий	цілющий

Ц буває твердим:

— перед **А, О, У, Е, И** :

цар	цегла	цирк	цокати	цукор
цап	цеп	циган	цокіт	цуценя
царина	церква	цитата	цокнути	цуратися

— у словах іншомовного походження:

паяц	шприц
------	-------

- у вигуках:

бац!	бомц!	клац!
------	-------	-------

6. Африкати **ДЖ**, **ДЗ** являють собою суцільні, злиті дзвінкі звуки в корені слова **[дж]**, **[дз]**:

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
джміль	[дж] міль
джаз	[дж] аз
кинджал	кин [дж] ал
дзвін	[дз] він
дзьоб	[дз] ьоб
гудзик	гу [дз] ик

Африката **ДЖ** буває твердою і напівпом'якшеною :

бджола	бджілка
--------	---------

Африката **ДЗ** буває твердою і м'якою:

дзеркало	дзьобик
----------	---------

Примітка: Слід розрізняти африкати **[дж]**, **[дз]** від збігу звуків **[д]** та **[ж]**, а також **[д]** та **[з]**. Коли збігаються префікс, який закінчується звуком **[д]** і корінь, що починається зі звуків **[ж]** або **[з]**, ці звукосполучення вимовляються як два окремих звука:

Пишемо

віджати
підживлення
підзаголовок
надзелень

Вимовляємо

ві**[д]** **[ж]**ати
пі**[д]** **[ж]**ивлення
пі**[д]** **[з]**аголовок
на**[д]** **[з]**елень

Асиміляція приголосних

Приголосні звуки, що стоять поряд, у мовному потоці взаємодіють один з одним. Виникає асиміляція приголосних, тобто уподібнення одного звука іншим.

Якщо поряд стоять два приголосних, то перший уподібнюється другому.

Асиміляція за дзвінкістю.

7. Дзвінкі приголосні Б, Д, З, ДЖ, ДЗ, Ж, Г, Ґ у літературній мові вимовляються виразно, не втрачаючи своєї дзвінкості. Як у кінці слова, так і в середині слова перед глухими вимовляються дзвінко.

У кінці слова:

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
дуб	ду[б]
барв	бар[в]
погляд	погля[д]
мороз	моро[з]
вуж	ву[ж]
дзиг	дзи[г]
стіг	сті[г]

В середині слова:

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
скибка	ски[б]ка
відкрити	ві[д]крити
верзти	вер[з]ти
стежка	сте[ж]ка
зберегти	збере[г]ти

8. Глухі приголосні П, Т, С, Ц, Ш, Ч, К, Х перед дзвінкими вимовляються дзвінко:

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
отже	о[д]же
екзамен	е[г]замен
кісьба	кі[зь]ба
боротьба	боро[дь]ба

Глухі приголосні перед дзвінкими вимовляються дзвінко і під час швидкого мовлення у сполученнях слів:

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
наш батько	на[ж]батько
нас багато	на[з]багато
рік закінчився	рі[г] закінчився

Асиміляція за глухістю

9. Префікс З- і прийменник З перед глухими приголосними оглушуються, вимовляються як С:

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
зшити	[с]шити
зцілити	[с]цілити
зсунути	[с]сунути
з товаришем	[с]товаришем
з цукром	[с]цукром
з Пилипом	[с]Пилипом

10. Префікси РОЗ- і БЕЗ- перед глухими вимовляються:

а) дзвінко при повільному темпі: б) глухо у швидкому:

<u>Пишемо</u>	<u>а) Вимовляємо</u>	<u>б) Вимовляємо</u>
розсипала	ро[з]синала	ро[с]синала
розказати	ро[з]казати	ро[с]казати
розписка	ро[з]писка	ро[с]ниска
розцілювала	ро[з]цілювала	ро[с]цілювала
безперечний	бе[з]перечний	бе[с]перечний
безстрашний	бе[з]страшний	бе[с]страшний
безкрай	бе[з]край	бе[с]край
безхмарний	бе[з]хмарний	бе[с]хмарний

Асиміляція за м'якістю

11. Приголосні губні **Б, П, В, М, Ф** майже завжди тверді. Напівпом'якшені перед **І, Ю, Я**:

батько	біль	буря	бюро
перший	півень	пустун	пюре
вода	віра	муха	Мюнхен
мати	місто	ваза	в'язень
фарба	фільм	фара	фюзеляж

12. Приголосний **Р** у кінці слова та складу завжди твердий.

Пом'якшується перед **І, Ю, Ї, Я**:

кобзар	кобзарі	буран	буряк
круча	крючок	повір	повітря
радник	рядно		

13. Приголосні **К, Г, І, Х** пом'якшуються перед **І**:

казка	кізка	ганок	легінь
кулька	кілька	хист	хімія
гарт	гість	хор	хід
геній	гідність		

14. Шиплячі **Ш, Ж, Ч, ДЖ** тверді.

Напівпом'якшуються перед **І**:

вірш	вірші	чапля	чіпляти
шосте	шість	чинний	чільний
жито	жінка	джерело	дріжджі
без меж	на межі	джигіт	Джім

Подовжені шиплячі вимовляються напівпом'якшено:

затишшя	зарубіжжя	обличчя	бриджі
сумішню	подорожжю	нічню	підпіччя

15. Приголосні **З, С, Ц, ДЗ** перед **І, Ю, Ї, Я** та перед м'якими приголосними вимовляються м'яко:

зірка	Зюганов	скрізь	зять	грізні
сіно	сюжет	сьогодні	сяйво	стіни
ціль	пацюк	хлопець	цяцька	цвях
дзінь	дзюрчати	дзьоб	дзяволити	дзвін

16. Приголосні **Д, Т, Н, Л** перед **І, Ю, Ї, Я** найбільш пом'якшуються:

діти	дюшес	дядько	молодь	для
тінь	тютюн	тягти	тьохкати	перевертні
ніч	нюх	нявкати	вогонь	дикунський
лікар	люлька	лялька	біль	вітальня

Відповідні довгі приголосні теж найбільш м'які:

суддя	насіння
буття	зілля

Асиміляція за місцем і способом творення

Внаслідок уподібнювання відбуваються зміни у звукосполученнях. Перший приголосний уподібнюється наступному, повністю чи частково.

17. **СШ** – [шш], **ЗШ** – [жш], **ЗЖ** – [жж], **ЗДЖ** – [ждж]:

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
відніши	відні[шш]и
зшити	[жш]ити
з жалем	[жж]алем
з джерела	[ждж]ерела

18. **ЗЧ – [жч], ЗЧ – [шч]** (на початку слова):

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
без чарки	бе[жч]арки
з чабаном	[шч]абаном

19. **Ш, Ж, Ч** перед **-СЯ** вимовляються як [сь], [зь], [ць]:

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
посміхаєшся	посміхає[сь]ся
зважаюся	зва[зь]ся
не морочюся	не моро[ць]ся

20. **Ш, Ж, Ч** перед **ЦІ** вимовляються як [сь], [зь], [ць]:

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
на дошці	на дош[сь]ці
на стежці	на сте[зь]ці
у річці	у рі[ць]ці

21. **Д** у сполученні з **Ш, Ж, Ч** вимовляється як [джш], [джж], [джч]:

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
підшити	пі[джш]ити
відживати	ві[джж]ивати
відчинити	ві[джч]инити

22. **Д** перед **З, С, Ц** вимовляється як [дзз], [дзс], [дзц]:

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
відзнака	ві[дзз]нака
відстань	ві[дзс]тань
відпуратися	ві[дзц]уратися

23. **ТС -[ц], ТЦ – [цц]:**

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
братство	бра[ц]тво
багатство	бага[ц]тво
золотце	золо[цц]е
коритце	кори[цц]е

24. **ТЧ -[чч], ТШ -[чш]** звичайний темп та [чч] – швидкий:

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
уквітчаний	укві[чч]аний
багатшати	бага[чш]ати і бага[чч]ати

25. **ЧН** вимовляється як [чн] і як [шн] у словах побутових:

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
булочна	було[шн]а
молочна каша	моло[шн]а каша
ячня	яє[шн]я
пшеничний хліб	ншени[шн]ий хліб

ЧН вимовляється як [чн] у літературній мові та у наукових термінах:

<u>Пишемо</u>	<u>Вимовляємо</u>
вічний	ві[чн]ий
річниця	рі[чн]иця
космічний	космі[чн]ий
юридичний	юриди[чн]ий

26. Коли приголосні Т або Д стоять у середині збігу трьох, чотирьох приголосних у слові, то під час мовлення вони випадають.

НТСТ – [нст], НТС – [нс],
СТН – [сн], СТД – [зд], СТС – [сс]

Пишемо

студентство

агентство

контрастний

шістдесят

шістсот

Вимовляємо

студе[нст]во

аге[нст]во

контра[сн]ий

ші[зд]есят

ші[сс]от

2.2.1. Завдання для самостійної роботи

Вправи

1. Доберіть до кожного правила слова-приклади.

2. Складіть до кожного правила речення, використовуючи слова-приклади.

Наприклад, правило 23: Солдатське братство – золотце.

3. Затранскрибуйте складені речення.

Наприклад: Солда[ць]ке бра[ц]тво – золо[цц]е.

Контрольні запитання

1. Вимова яких приголосних в українській мові відрізняється від вимови в російській мові?

2. У чому особливість вимови **ж, ш, ц** в українській мові?

3. Яка особливість вимови **ч, щ** в українській мові?

4. Чим відрізняється вимова літери **в** у російській мові від вимови в українській мові?

5. Як дзвінки приголосні вимовляються на кінці слів?

6. Що ви знаєте про уподібнення приголосних за дзвінкістю–глухістю в українській мові?

7. Розкажіть про уподібнення приголосних за місцем і способом утворення в українській мові.

8. Розкажіть про вимову сполучень в українській мові (здж, зш, сш, зж, зч, тц та шс, жс, щс, жц).

2.3. НАГОЛОС

Сцена потребує уважного ставлення до наголосу у слові.

Неприпустимо, щоб у одній виставі якесь слово вимовлялось то з одним, то з іншим наголосом. Нормативний наголос порушується на сцені під впливом споріднених мов та побутового діалектного оточення. Подолати мовні недоліки допоможе знання особливостей літературного наголосу в українській мові.

2.3.1. Загальні відомості про наголос в українській мові

В українській мові наголос:

1) *вільний*, тобто наголошеними можуть бути різні за порядком склади: *сІно, друзелІЮбний*.

(у багатьох мовах наголос закріплений за постійним місцем для всіх слів. Наприклад, в угорській та чеській мовах наголос стоїть на першому складі; у французькій – на останньому, у польській – на передостанньому складі).

2) *рухомий*, тобто він може переміщатися з однієї частини слова на іншу при зміні його форми: *руКи* – *рукИ*, *висОкий* – *вИсоко*.

За допомогою наголосу іноді розрізняються:

– лексичні значення слів: *замОк* – *зАмок*, *мУзика* – *музИка*;

– граматичні форми слів: *стінИ* (род. відм. однини), *стІни* (наз. відм. множини), *вихОдити* (недок. вид. дієслова), *вИходити* (док. вид. дієслова).

Більшість слів в українській мові має один наголос, але складні слова можуть мати два й більше наголосів: *вИсокопродуктИвний*

Один із наголосів у таких словах є завжди основним, а інший – побічним. Окремі слова мають подвійний наголос: *зАвжди* і *завждИ*, *Ясний* і *яснИй*, *щаслИвіший* і *щасливІший*.

Наголос може бути архаїчним і стилістично маркованим, забарвленим. Порівняйте народно-поетичні слова: *хлопці-молОдці*, *дівчИно*. І стилістично нейтральні слова літературної мови: *мОлодець*, *дІвчина*.

Щоб уникнути типових порушень літературного наголосу, слід приділити увагу найхарактернішим його особливостям.

2.3.2. Особливості наголосу в українській мові

1. В іменниках жіночого роду першої відміни множини наголос переноситься на закінчення:

дІвка – *дівкИ*, *дівкАм*, на *дівкАх*;

мАківка – *маківкИ*, *маківкАми*, на *маківкАх*;

лАстівочка – *ластівочкИ*, *ластівочкАм*, *ластівочкАми*, на *ластівочкАх*.

2. В іменниках чоловічого роду на *-ок* з різними префіксами наголос частіше падає на префікс:

вИпадок, *пІдліток*, *зАкуток*,

але відбИток, *завдАток*, *загрИвок*

Префікс майже в усіх випадках, коли він наголошується, має наголос на другому складі:

перЕлік, *перЕпис*, *перЕтин*.

3. Двоскладові іменники жіночого роду на *-ка* в усіх відмінках множини, крім орудного, мають наголос на останньому складі: *стежка* – *стежкИ*, *стежОк*, *стежкАм*, *стежкАми*, на *стежкАх*.

4. Віддієслівні іменники середнього роду на *-ування* мають наголос на суфіксальному *-а*:

висловлювАння, *випробувАння*.

5. У прикметниках на *-евий* наголошується суфіксальне *-е*: *вогнЕвий*, *яблунЕвий*, *вишнЕвий*.

6. У прикметниках вищого ступеня з суфіксом на *-іш-* наголос падає на суфіксальний *-і*:

веселІші, *здоровІші*, *цікавІші* (хоча може вживатись і форма *цікАвіші*), але *запЕкліший*, *ласкАвіший*, *донИтливіший*.

7. Дієслова теперішнього та майбутнього часу в першій і другій особі множини мають наголос здебільшого на останньому складі: *несемО*, *несетЕ*, *веземО*, *везетЕ*.

8. Дієприслівники на **-чи**, утворені від дієслів типу **несемО**, **веземО**, мають наголос на останньому складі: **несучИ**, **везучИ**, **але лЕжачи**, **стОячи**, **сИдячи**.

2.3.3. Наголос в українських та російських словах зі спільним коренем

Українська та російська мови споріднені, в них багато спільних слів. Однак наголос у деяких словах різний. Щоб наголос, властивий російській мові, не переходив в українську мову та навпаки, треба бути дуже уважними.

Запам'ятайте місце наголосу в обох мовах

Укр.

Рос.

Прикметники:

бОсий
новИй
м'якИй
прОстий
старИй
твердИй
товстИй
черствИй

босОй
нОвый
мЯгкий
простОй
стАрый
твЕрдый
тОлстый
чЕрствый

Числівники:

одинАдцять
чотирнАдцять
сімдесЯт
вісімдесЯт

одИннадцать
четЫрнадцать
сЕмьдесят
вОсемьдесят

Дієслова:

сЕрдитись
черпАти

сердИться
чЕрпать

Іменники:

дочкА
спИна
вербА
ім'Я
прИятель
Олень
петлЯ
кропивА
рЕміль
крЕміль
стОляр
дОшка
кОлія
рОзвідка
пОдруга
рЕшето

дОчка
спинА
вЕрба
Имя
приЯтель
олЕнь
пЕтля
крапИва
ремЕнь
кремЕнь
столЯр
доскА
колеЯ
развЕдка
подрУга
решетО

Будьте уважними до наголосу у словах, адже саме наголос виявляє рівень вашої мовної культури. У разі необхідності звертайтеся до надійних помічників – довідників та словників.

2.3.4. Ритмічна будова слова в українській мові

Через опанування ритміки слова відбувається більш активне формування навичок літературної вимови.

Ритмічна будова слова в українській мові має свої особливості:

1. Наголос в українській мові має помірну силу.

2. Ненаголошені голосні в українському слові не зазнають сильних скорочень або помітних змін, як,

наприклад, у російській мові. В українському слові виразно звучать усі голосні.

3. У багатоскладових словах найслабше звучать переднаголосний та післянаголосний склади.

4. Ненаголошені голосні абсолютного кінця слова мають значно більшу тривалість, ніж ненаголошені всіх інших позицій.

Ритміка двоскладових слів

В українській мові ненаголошені голосні майже не зазнають якісних змін. Всі голосні повноголосі:

казка	батько	канат	гора
правда	гостро	багаж	коса

Ритміка трискладових слів

У трискладових словах всі ненаголошені голосні звучать виразно.

1. У словах з наголосом на першому складі більш виразно звучить ненаголошена голосна останнього складу:

борошно	приказка	довідка	золото
---------	----------	---------	--------

2. У словах з наголосом на кінцевому складі більш виразно звучить перший склад:

горобець	гострота	доброта	довгота
----------	----------	---------	---------

3. У словах з наголосом на середньому складі виразно звучать всі ненаголошені голосні:

господар	двокрапка	догана	додаток
----------	-----------	--------	---------

Ритміка багатоскладових слів

У багатоскладових словах виникає побічне наголошування, слабше від головного словесного наголосу. Побічне наголошування і робить українське слово повнозвучним.

Найслабше звучать у багатоскладових словах переднаголосний та післянаголосний склади.

1. Якщо у слові наголошується перший або другий склад, то активніше інших ненаголошених звучить кінцевий склад:

виправдання	окислений	випилювання
-------------	-----------	-------------

2. Коли у слові наголошується останній або передостанній склад, то виразніше за інші ненаголошені вимовляється перший склад:

ополонка	охорона	поворозка	поголоска
----------	---------	-----------	-----------

Як бачимо, українській мові притаманне **повноголосся**, тобто повнозвучна вимова голосних звуків не тільки під наголосом, але й у ненаголошених позиціях.

Звернення до ритмічних структур слова дає сильний поштовх у роботі над виправленням говірок.

2.3.5. Завдання для самостійної роботи

Вправи.

1. Проставте наголос у російських словах. Якщо виникають труднощі, перевірте наголос за словником. Перекладіть слова за допомогою словника на українську мову. В яких словах наголос змінився?

а) агент, алфавит, апостроф, бібліотека, договір, документ, дочка, квартал, кілометр, комбайнер, маляр, молодь, некролог, прирост, призывник, процент, статуя, столяр, фарфор, цыган.

б) осока, крапива, подошва, феномен, заплесневеть, неоцененный, тефтели, товарищество, шофер, без умолку, без удержу, заиндеветь, прореженный.

2. Визначте, як змінюється значення слова при зміні місця наголосу:

вікна – вікнаА, пЕра – перА, вихОдити – виХОдити, меЖа – межА, хОди – ходИ, виЗнаю – визнаЮ, дорОга – дорогА, тЕпло – теплО, гірка – гіркА, Обід – обІд, піде – підЕ, нікуди – нікудиИ.

Контрольні запитання.

1. Які особливості наголосу в українській мові ви знаєте?

2. Що ви можете сказати про наголос в українських та російських словах зі спільним коренем?

3. Як наголос змінює значення слів? Наведіть приклади.

4. Які особливості ритмічної будови слова в українській мові?

2.4. ВИПРАВЛЕННЯ ОРФОЕПІЧНИХ ПОМИЛОК У МОВЛЕННІ СТУДЕНТІВ

Театр потребує від акторів суворої нормативності, створення на сцені єдиного мовного фону. Тому важливе місце в роботі над орфоепією займає виправлення місцевих діалектів та різноманітних відхилень від норм літературної вимови.

2.4.1. Вимова голосних звуків [а] та [о].

Подолання явища редуції (русизмів) Орфоепічні помилки.

Під впливом російської мови, де ненаголошені голосні підлягають редуції (зміні та скороченню звука) редукуються і ненаголошені голосні [а] та [о] в українській мові.

Поради. Необхідно звернути увагу на основні правила вимови голосних в українській мові, а також на ритмомелодику слова в українській мові.

Щоб позбутися редуції, необхідно промовляти ненаголошені голосні у слові повнозвучно. Пам'ятайте про виразне звучання ненаголошених голосних у кінці слова. Слідкуйте за тим, щоб слово було озвучено до кінця, не знімайте дихання з останнього складу.

Завдання. Щоб позбутися редуції голосних, корисно промовляти сім груп спеціально підібраних слів для тренування.

Двоскладові слова з наголосом на першому складі.

В українській мові звуки [а] та [о] за наголошеним складом не скорочуються, а промовляються повнозвучно. Слід добре відкривати рота під час вимови голосного звука [а] і слідкувати, щоб він не був переднім або занадто заднім. Ненаголошений звук [о] ніколи не замінюється звуком [а].

баба	брама	варта	вахта	влада
вправа	гадка	галас	запал	здавна
праска	рама	слава	справа	спрага
траса	фаза	чайка	частка	чашка
шафа	шашка	шапка	шайба	шана

вголос	ворон	голос	гроно	довго
донор	доктор	коло	колос	космос
молодь	оком	зором	порох	просто
скоро	сорок	холод	щодо	щойно
батько	важко	варто	вдало	вправно
вчасно	гасло	гарно	жалко	даром
замок	значно	масло	натовп	пагорб
палко	право	прапор	разом	ранок
рапорт	раптом	сало	спадок	тато
трактор	фактор	царство	часом	часто
бочка	бронза	брошка	вовна	врода
вчора	голка	домна	здогад	кнопка
змога	квочка	морква	понад	пошта
проза	просьба	спроба	школа	шкода

Двоскладові слова з наголосом на другому складі

Звуки [а] та [о] перед наголосом промовляються повнозвучно, без скорочення. Слідкувати, щоб не відбувалося змін голосних, щоб [о] не замінювався голосним [а].

баран	баштан	вага	вантаж	ганьба
гараж	гаразд	гарант	дарма	жага
запас	казан	кажан	казах	казкар
краса	мара	наказ	нараз	палац
паркан	парад	тайга	талан	талант
трава	фазан	халат	хвала	шахтар

бойкот	блокнот	вогонь	горох	город
добро	дозор	жовток	зворот	кокос
кордон	король	мороз	монгол	мотор
пором	посол	прогноз	фольклор	чоло
балон	батон	вагон	гачок	жало
завод	закон	замок	затвор	значок
зразок	картон	каток	матрос	народ
пальто	пароль	патрон	район	садок
салон	ставок	станок	табло	тавро
тайга	також	талон	танок	шатро
бокал	вода	вокзал	гончар	гора
гроза	доба	дотла	дочка	кобзар
коваль	коза	козак	корал	монарх
монтаж	новак	нога	пора	прокат
пола	роса	сова	солдат	сосна
состав	стопа	томат	формат	хробак

3. Трискладові слова з наголосом на першому складі.

Звуки [а] та [о] за наголошеним складом промовляються повнозвучно, без скорочення. Слідкуйте, щоб не відбувалося змін голосних, щоб [о] не замінювався голосним [а] або [ъ] – середнім звуком між [а] та російським [ы]. Не руйнуйте ритмічну будову українського слова.

борошно	гайворон	голосно	дорого
забавка	загадка	здогадка	злагода

лампочка	наголос	олово	оранка
осторонь	папороть	поголос	прошарок
розголос	староста	холодно	часточка

4. Трискладові слова з наголосом на другому складі.

Звуки [а] та [о] перед та за наголошеним складом промовляються повнозвучно, без скорочення. Слідкуйте, щоб перед наголосом [о] не замінявся голосним [а], а за наголосом [а] та [о] не промовлялись як [ѣ] – середній звук між [а] та російським [ѣ]. Додержуйте ритмічної будови українського слова – за наголосом голосні звуки не скорочуються, як у російській мові, а промовляються повнозвучно.

Афіна	адреса	актриса	арабка
анкета	аптека	атака	афіша
обгортка	оздоба	ознака	окраса
омана	опора	основа	опора
особа	обнова	отара	оладок
бочонок	ватага	водойма	володар
волошка	ворона	галопом	господа
дорога	досада	жалоба	завчасно
занадто	затока	зоолог	качалка
колода	коробка	навколо	надовго
новатор	повага	погода	покора
полова	порада	порода	початок
пошана	промова	протока	робота
розвага	розрада	скорбота	собака

5. Трискладові слова з наголосом на третьому складі.

Звуки [а] та [о] перед наголосом промовляються повнозвучно, без скорочення. Слідкуйте, щоб на другому місці перед наголосом [а] та [о] не промовлялись як [ѣ] – середній звук між [а] та російським [ѣ], а перед наголосом [о] не замінявся голосним [а]. Зберігайте ритмічну будову українського слова.

борода	борозна	боротьба	вартовий
ватажок	вододіл	водолаз	водоспад
воротар	вороття	голова	голосний
догори	жартома	космонавт	ланкова
молоток	монолог	навздогад	новина
обмолот	паровоз	парасоль	пароплав
поворот	полотно	похвала	простота
протокол	самота	самовар	соловей
холодок	хоровод	частота	шоколад

6. Багатоскладові слова.

Слідкуйте, щоб далеко від наголосу, перед наголосом та за наголосом [а] та [о] не замінялись іншими звуками. Промовляйте їх повнозвучно. Зберігайте ритмічну будову українського слова.

водоворот	варварство	господарство	додатково
допомога	достроково	заборона	красномовно
моторошно	нагорода	настанова	огорожа
позавчОра	повновладно	помаранча	постанОва
прохолода	пароплавство	трансформатор	самородок

головоломка	договорити	обдарована
омолодіти	орфоепія	охолодити
одноразовий	орденоносець	прапороносець
холоднокровно	нагороджувати	основоположник

7. Слова з А і О на початку слова.

Звуки [а] та [о] на початку слова промовляються повнозвучно, без змін. Слідкуйте, щоб звук [о] не замінювався звуком [а]. Зберігайте ритмічну будову українського слова.

аванс	агов	акорд	актор
алмаз	адвокат	акробат	акварель
акваланг	анатомія	апарат	аностроф
араб	ароматна	астрономія	атомохід

оазис	обкопати	обговорення	обдумати
овес	обладнання	обладнати	обмотати
обоє	оборона	обсерваторія	обробка
образ	обставина	одночасно	особисто

2.4.2. Вимова [о] перед наголошеними [у] та [ї].

Орфоепічні помилки. Часто перед наголошеними [у] та [ї] звук [о] вимовляється без змін, у той час, як в українській мові ненаголошений [о] перед наголошеними [у] та [ї] слід вимовляти з невеликим наближенням до[у], як [о^у].

Поради. Щоб досягнути бажаної вимови, необхідно губи трохи витягнути вперед, неначе для вимови звука [у], але не дуже сильно і промовити звук [о].

Завдання. У наведених словах проставте наголос та запишіть їх фонетичною транскрипцією. Промовляйте слова. Уважно стежте за правильною вимовою звука [о^у].

білорус	голубка	добути	добуток
доручення	здобути	здобуток	ковтнути
кольнути	комуна	копнути	котушка
могутній	мотузка	надокучити	надолужити
обдумати	обурливий	одужувати	перегорнути
подужати	покупка	попутний	порука
посунути	потужний	почути	прогулянка
проснутися	роздумувати	спокута	торкнутися

егоїзм	напоїти	поїхав
об'їзд	об'їхати	троїстий

2.4.3. Вимова звука [і]

Орфоепічні помилки.

1. Під впливом деяких українських говірок звук [і] замінюється дифтонгами [yo], [ye], [yi], [ui], [ii], [ie] та іншими звуками.

2. Під впливом російської мови, при злитній вимові слів, коли перше закінчується, а друге починається приголосним звуком, звук [і] переходять у звук [и].

В українській літературній вимові звук [і] не змінюється.

Поради. Щоб позбутися небажаної вимови, необхідно дотримуватися чіткої артикуляції звука [і].

Завдання. Промовляйте слова. Стежте, щоб у наведених словах звук [і] вимовляли чисто.

Пам'ятайте, що у середині слова приголосні перед [і] пом'якшуються.

Іграшка	ідея	ім'я,
іній	ініціали	ініціатива
інколи	інтонація	ілюмінація,
іронія	істина	італієць.

Бігун	білет	відгук	відділ
відмінно	вірність	вітрило	вічність,
двісті	діяльність	зірка	зміст
кількісний	міліція	міміка	ніжність
ніскільки	нічліг	північ	підійти
пліт	поволі	сінокіс	січень,
слід	тісто	тільки	тріска
хіба	хімік	цікавість	чільйський,
чоловічий	шість	щіпка	щипці.

Під час вимови двох слів приголосні перед [і] не пом'якшуються, а залишаються твердими. При злитній вимові слів [і] в українській мові ніколи не переходять у звук [и], як у російській мові.

Кіт і кухар	лис і півень	ліс і степ
без іспиту	серед іноземців	так і буде
син ідеаліст	Степан історик	пан італієць
полагодив інструмент	закінчив інститут	
приніс Іван Іванович	виник інший інтерес	

2.4.4. Вимова ненаголошених звуків [и] та [е].

Орфоепічні помилки.

1. Часто звуки [и] та [е] артикуються не так, як в українській мові, а так, як в російській.

2. Під час вимови в середині слова буває відсутнє взаємонаближення звуків [и] та [е], яке притаманне українській мові.

Поради. Щоб позбутися русизмів, необхідно навчитися правильно вимовляти ці звуки.

В українській мові звук [и] відрізняється від вимови звука [ы] в російській мові. Під час вимови українського [и] слід язик розслабити та просунути його не назад, як у російській мові, а наперед і трохи вниз, до [е].

Український звук [е] необхідно промовляти достатньо відкрито, як у російському слові *это*.

У середині слова ненаголошений [и] слід вимовляти з невеликим наближенням до [е], як [и^е], а ненаголошений [е] з наближенням до [и], як [е^и].

Завдання. У наведених словах проставте наголос та запишіть їх фонетичною транскрипцією. Читайте, слідкуючи за вимовою ненаголошених [е] та [и].

крейсер	невже	перед	перепел
резерв	рецепт	Семен	серед
себе	секрет	серпень	серце
семестр	сестер	фельдшер	цемент
червень	четвер	шелест	щебет
Безбережний	безмежний	блискучий	блищати
бриніти	величина	велетень	вересневий

вертикальний	ветеринар	вибирати	виділити
видовище	вливати	виникнути	вишневий
вичистити	генерал	гречаний	делегат
дерев'яний	деревина	дивитися	диригент
збентежити	звичайний	земельний	киргизький
крилатий	критичний	легендарний	липневий
метелик	минулий	мисливець	незвичний

лицемірити	мерехтливий	невичерпний	непереможний
перебиратися	переважити	перевертатися	перевершити
перевищити	переймати	перемикати	перепелиця
переписати	перехилитися	перехресний	пестливий
симетричний	синтетичний	спричинити	телепередачі
тернистий	тижневик	тривожити	темперамент
цегельний	цементний	четвертий	шибеник
шкереберть	федеративний	шестисотий	щебетати

Пам'ятайте, що на початку та в кінці слова, а ще у складних словах ненаголошені [е] та [и] вимовляються без змін.

експрес	елемент	естет	ефект
вперше	ледве	менше	невже
викрити	вилити	випити	зичити
личити	килими	мирити	чистити

2.4.5. Вимова Я

Орфоепічні помилки.

Вплив російської мови виявляється у редукції ненаголошеного **Я** (зміні та скороченні звуку майже до зникнення).

Поради. Необхідно звернути увагу на основні правила вимови голосних в українській мові, а також на ритмомелодику слова в українській мові.

В українській мові на відміну від російської не відбувається редукції ненаголошеної літери **Я**. В російській мові пишемо – *пятиконечная*, промовляємо – *п'ятьканечн'ь*. В українській мові **Я** в усіх позиціях (перед наголосом, під наголосом, після наголосу) вимовляється без змін, повнозвучно.

Літера **Я** звучить як сполучення звуків [йа] на початку складу або слова перед голосним, а також після апострофа. Звук [й] промовляється досить шумно. Для цього необхідно до середнього піднебіння добре притиснути спинку язика.

Завдання. Промовляйте наведені слова. Стежте, щоб у словах **Я [йа]** не замінювати на інші звуки. Зберігайте ритмічну будову українського слова.

яблуко	явище	явний	ягода
ягня	який	якраз	якут
якщо	ялинка	ямб	янтар
японець	ярмарок	яровий	ясний

в'яз	в'язання	дев'ять	зв'язок
м'яз	м'який	м'ята	м'яч
ім'я	сім'я	пам'ять	пір'я

п'ята	п'ятдесят	п'ятеро	п'ятірка
п'ятниця	п'ять	роз'яснення	сузір'я

буяти	вияв	вояк	поява
діяти	сміятися	рояль	прояв

Пам'ятайте про виразне звучання ненаголошених голосних у кінці слова.

біологія	дикція	надія	мрія
конвалія	лілія	олія	премія

Якщо **Я** промовляється після приголосного звука, йотації не відбувається. Пишемо – *рядок*, промовляємо – [р'а]док.

вдягатися	рядок	виглядати	надягати
десятковий	доглядати	запрягати	лягати
ляльковий	льняний	натякати	одягти

витяг	гаряче	глиняний	огляд
колодязь	людяний	муляр	напрям
натяк	поряд	потяг	приятний

Не скорочуйте ненаголошені голосні в кінці слова. Пам'ятайте про українське повноголосся.

братися	будівля	буря	жменя
весілля	неділя	праця	поділля
криця	зілля	заняття	наріччя
півкуля	пісня	повітря	полісся

2.4.6. Вимова звуків [в] та [ў] на місці літери В

Орфоепічні помилки.

Звук [в] інколи переходить у [ф], так як це відбувається в російській мові.

Поради. Щоб позбутися небажаної редукції, необхідно губи трохи витягнути вперед, неначе для вимови звука [у], але не дуже сильно і промовити звук [в].

Пам'ятайте про різницю у вимові звуків, позначених літерою **В**:

а) губно-зубний звук [в] (нижня губа торкається передніх верхніх зубів), вимовляється перед літерами **Е, И, І**.

б) губно-губний звук [ў] (губи зближуються, наче вимовляється ослаблений [у]) вимовляється перед голосними літерами **А, О, У** та у кінці слова і перед приголосними.

Завдання. У наведених словах проставте наголос та запишіть їх фонетичною транскрипцією. Промовляйте слова. Уважно слідкуйте за правильною вимовою звуків [в] та [ў].

велич	вежа	велетень	верба
вередливий	вересневий	вертоліт	верф
верх	верхівка	верховина	вершник
веселий	веселка	весінній	весло
ветеран	вечеря	вечір	вечоріти

вибачати	вибір	вивезти	вивіз
вивіска	виводити	виводок	вивчати
вигадка	вигоїти	виграти	вигук

видовище	видумувати	вимова	вирій
вирувати	вистава	вислів	витвір
витівник	вихід	вияв	виявити

вівсяний	вівторок	вівця	вівчар
відбудова	відвага	відвезти	відвертий
відвідувач	віддавати	віддячувати	відігравати
відкривати	відправити	відчинив	відчувати

автор	австрієць	вголос	вгорі
вдруге	взірець	взути	навпроти
навряд	навскіс	навпіл	навстіж
навчати	назавжди	насправді	наставник
невдовзі	невже	певно	правда

актив	бавив	брав	вловив
вдавав	детектив	долав	заплив
заграв	зробив	зумів	зомлів
клюв	колектив	любов	мотив
намив	нерв	обрив	острів
приспів	прийшов	рукав	
розчинив	сплав	хлів	шов
югослав	Київ	Львів	Харків

2.4.7. Вимова звука [ф]

Орфоепічні помилки.

У деяких українських говірках замість звука [ф] промовляють звукосполучення [хв].

Вимова [хв] *акт* замість [ф] *акт*, [хв] *арс* замість [ф] *арс* нормами літературної мови не допускається.

Поради. Щоб позбутися небажаної вимови необхідно дотримуватися чіткої артикуляції звука [ф]. Стежте за правильною вимовою губно-зубного звука [ф] (нижня губа торкається передніх верхніх зубів).

Завдання. Промовляйте слова. Стежте, щоб у наведених словах звук [ф] вимовляли чисто.

факел	фазан	факт	факультет
фактичний	фальш	фанера	фантазія
фара	фарба	фарватер	фарс
фарфор	фатальний	фауна	фах
фаховий	ферма	фестиваль	фіалка
фігурний	фізик	філармонія	фін
фіолетовий	філософ	фіранка	фланг
флейта	флора	флюгер	фокус
фольклор	фонетика	фонтан	формула
фосфор	фотограф	фраза	француз

дельфін	зафарбувати	нафта	нафтовик
оформити	парфумерія	скафандр	сфера
трофей	трансформер	тиф	топограф
тріумф	торф	рельєф	

2.4.8. Вимова звука [й]

Орфоепічні помилки.

Під впливом російської мови зникає напруженість звука [й] на початку складу або слова перед голосним.

В українській мові у зазначених позиціях звук [й] більш напружений, ніж у російській.

Поради. Для утворення напруженого [й] необхідно до середнього піднебіння добре притиснути спинку язика.

У кінці складу і слова після голосного та на початку слова перед приголосним звук [й] менш напружений.

Завдання. Промовляйте слова. Стежте, щоб у наведених словах звук [й] вимовляли чисто.

Йод, йорж.

байдики	байка	байрак	виймАти
вИйняти	вийти	війна	військо
гайворон	дбайливий	двійка	дійовИй
дійсний	зайвий	зайти	зйомка
кайма	крейда	крейсер	майдан
найти	негайно	обійми	пейзаж

бистрий	білий	більший	блакитний
вдалих	ведучий	верхній	весняний
відвертий	вівсяний	вільний	вічний
газовий	гай	гідний	геній
даний	другий	жвавий	живий
звуковий	земний	іній	любий
милий	міцний	настрій	небесний

2.4.9. Вимова Ч, Щ

Орфоепічні помилки.

В українських говірках зустрічається, як занадто твердо, так і зовсім м'яка вимова Ч.

Інколи під впливом російської мови Щ звучить як один подовжений м'який звук [шьшь].

В українській мові приголосні Ч, Щ помірно тверді. Ч в літературній мові наближається до зливої вимови приголосних [т] і [ш], і мовиться помірно твердо [тш].

Те ж саме стосується і літери Щ, орфоепія якої наближається до зливої вимови приголосних [ш] і [ч], тобто [шч], і теж вимовляється помірно твердо.

І тільки в позиції перед І як Ч, так і Щ вимовляються напівпом'якшено.

Поради. Якщо звук Ч занадто твердий просуньте кінчик язика трішечки вперед і на слух відрегулюйте ступінь помірної твердості.

Якщо звикли до м'якої вимови цього звука, відтягніть кінчик язика назад і на слух відрегулюйте ступінь помірної твердості Ч.

Пам'ятайте, що в українській мові у сполученні приголосних звуків [шч] кожен звук має звучати виразно і помірно твердо, не зливаючись.

Не допускайте, щоб у вашому мовленні [тш], [шч] вимовлялись занадто твердо або, як у російській мові, м'яко.

Завдання. Промовляйте слова. Стежте, щоб у наведених словах звуки [тш] та [шч] вимовляли чисто.

Ч:

чай	чайник	чапля	чарівний
чарувати	час	часовий	часто
чвара	чверть	чекати	чемний
чемність	чемпіон	чепурний	червень
червоний	черга	черевики	череда
черемха	череха	честь	четвер
четверо	чинний	число	чистити
чистота	читати	чобіт	човен
чорниця	чотири	чохол	чудовий
чужий	чуйний	чуприна	чутка
чуткість	чутливий	чутно	чуття

безпечний	біжучий	білячий	бучний
ввічливий	вдача	вдячний	вивчати
визначати	виручати	відчуття	вічність
віддячити	вітчизна	вічний	гаряче
гачок	гірчичник	гнучкий	гучний
дівчина	довічно	доречно	доручати

засвідчити	зачинити	звичай	зручний
качечка	квітучий	круча	личити
лічити	маячити	мовчки	навичка
навчати	наочно	ночувати	охоче
почин	речення	співучий	стрічка

безліч	бич	глядач	далеч
зустріч	клич	ключ	ніч
обіч	павич	передавач	піч
підіймач	річ	родич	силач
складач	слухач	ткач	трубац
утікач	харч	хоч	шукач

чілісць	чіткий	чільний	чіп
вечір	зачіска	ночівля	печінка
поночі	двічі	орачі	овочі

Щ:

щабель	щавель	щадити	щасливий
щастити	щастя	щебет	щебетати
щедрість	щезати	щеплення	щетина
щиголь	щипці	щирий	щирість
щовечора	щогодини	щоденний	щодня
щодуху	щозими	щойно	щоправда

будь-що	будь-що-будь	видовище	виросувати
вичищати	вміщати	вогнище	водоймище
гонщик	горщик	гуща	дворище
дещо	заміщати	кращий	міщанин
навіщо	нащадок	площа	пощада
теща	хаща	явище	ящик

борщ	дощ	кущ	лящ
плащ	плющ	хрущ	хрящ

щілина	щільний	щіпка	щітка
ящірка	лящів	лестоців	пестоців
ласощі	лестощі	лінощі	мерщій
пахощі	ревнощі	хвастощі	хащі

2.4.10. Вимова звука [ц]

Орфоепічні помилки.

Вплив російської мови виявляється у завжди твердій вимові приголосного звука [ц]. Особливо у словах спільних для обох мов: укр.-*борець*, рос.-*борец*.

На відміну від російської мови, де звук [ц] завжди твердий, в українській мові звук [ц] може бути як твердим, так і м'яким.

Поради. Щоб позбутися зазначеної помилки, необхідно дотримуватися правил української орфоепії.

В українській мові звук [ц] зберігає твердість:

- у позиції перед [а], [о], [у], [е], [и]: *цирк*;
- у словах іншомовного походження: *паяц*;
- у вигуках: *бац!*

В усіх інших позиціях, зокрема на кінці слова, звук [ц] – м'який: *молодець*.

Завдання. Промовляйте слова. Стежте, щоб у наведених словах звук [ц] вимовляли чисто.

цап	цар	царина	цеберка
цегла	цемент	центр	церква
цибуля	циган	цирк	цитата
цокати	цоколь	цукерка	цуценя
бильце	блюдне	дефіцит	клацати
куций	лицар	лице	місце
міцний	оцей	порцеляна	рецепт
абзац	бац	клац	палац
цівка	ціль	цікавий	цілий
цього	ціпок	цюкати	цяцька
вранці	криця	годівниця	помічниця
залізниця	китиця	крамниця	паляниця
ланцюг	вівцю	потилицю	паляницю
вібрація	колекція	грецький	дикція
еволюція	зіниця	інформація	вовчиця
водиця	лисиця	столиця	заєць
молодиця	гірчиця	гонець	купець
австрієць	кінець	знавець	олівець
взірець	митець	місяць	горець
жилець	жнець	мудрець	запорожець

2.4.11. Вимова шиплячих звуків [ш], [ж]

Орфоепічні помилки.

Під впливом говірок [ш], [ж] вимовляють м'яко.

В українській літературній мові звуки [ш], [ж] як правило тверді, а перед голосними І, Я, Ю лише напівпом'якшуються.

Поради. Слідкуйте, щоб шиплячі вимовлялись твердо. Пам'ятайте, що перед І, Я, Ю повного пом'якшення не повинно бути, а лише напівпом'якшення. Напівпом'якшено вимовляються і подовжені [шш], [жж].

Завдання. Промовляйте слова. Стежте, щоб у наведених словах звуки [ш], [ж] вимовлялись чисто.

шабля	шаль	шана	шанс
шапка	шар	шарж	шати
швед	швець	шедевр	шелест
шепіт	шерех	шибеник	шибка
шипшина	ширма	широко	шити
аркуш	ваш	виграш	врукопаш
Лукаш	знаєш	ківш	куліш
леміш	облиш	суміш	сунеш
товариш	туш	фальш	фініш
банкир	баштан	бешкет	борошно
вишуканий	вирушати	вишина	вишня
душа	ешелон	залишок	замша
зшити	інший	кашкет	кошти
мурашка	насмішка	нашвидку	перевершити

шість	більшість	меншість	пашіти
кошіль	миші	першість	спішіть
затишшя	піддашшя	сумішню	тушню

жага	жаданий	жар	жалість
жарт	жати	ждати	жених
жертва	живий	живопис	життя
жнива	жовтень	журба	журчати

багаж	босоніж	гараж	заміж
корж	між	навстіж	ніж
платіж	подорож	поміж	рубіж
стаж	сторож	страж	раж

байдуже	бажати	ближчий	бряжчати
ведмежа	видужати	вижити	вражати
держав	держати	дружба	дюжина
книжка	кожний	міжміський	назавжди
належний	невже	ніжний	переможний

жінка	жіночий	свіжіти	тяжіти
гожі	дужі	межі	рожі
вужі	чижі	мережі	ножі
зарубіжжя	збіжжя	підніжжя	подорожжю

2.4.12. Вимова дзвінких приголосних

Орфоепічні помилки.

Часто зустрічається оглушення дзвінких приголосних під впливом говірок гуцульських та карпатських, а також під впливом фонетичних особливостей російської мови (*гриб-гри[n]*, *плод-пло[m]*).

Оглушення дзвінких приголосних не відповідає літературній нормі. Українська мова дзвінка.

Поради. Дзвінкі приголосні звуки [б], [в], [д], [з], [дж], [дз], [ж], [г], [ґ], щоб вони не втрачали своєї дзвінкості, необхідно чітко артикулювати:

- у кінці слова: *клуб, мед, полоз*;
- перед глухими в кінці складу: *рибка, грядка, везти*.

Завдання. Промовляйте слова. Стежте, щоб у наведених словах дзвінкі приголосні звуки вимовляли чисто.

герб	гриб	дуб	скарб
хліб	ямб	друг	діалог
каталог	мітинг	монолог	
пролог	абсурд	акорд	атомохід
брід	схід	вхід	град
народ	сусід	багаж	вернісаж
гараж	корж	метраж	паж
пасаж	стаж	страж	типаж
шарж	алмаз	гарбуз	віртуоз
джаз	образ	показ	сюрприз
француз	шлюз	блюз	
кукурудз	дзиг	герлиг	

діжка	міжпланетний	надпис	обклашка
обхід	обшивка	підкова	підпис
підсікати	підступ	підтекст	підхід
підчистка	підшивка	передпліччя	субтитр
губка	рибка	вишивка	грядка
загадка	ягідка	доріжка	книжка
берізка	казка	дубки	висівки
рабство	молодший	голубчик	зубчик

2.4.13. Вимова звука [г]

Орфоепічні помилки.

Під впливом російської мови літеру Г, що позначає в українській мові щілинний глотковий звук [г], промовляють як зімкнений задньоязиковий звук [г].

Поради. Позбутися небажаної вимови допоможе чітка артикуляція звука [г]. Г-приголосний глотковий або фарингальний (від pharynx – зів, глотка). Необхідно задню частину язика підійняти до піднебіння і, утворивши щілину за останніми кутніми зубами, промовити звук [г].

Можна використати такий прийом: вимовити звук [х], зафіксувати артикуляцію звука і потім корінь язика відтягнути назад трохи більше, ніж при Х і промовити звук [г].

Завдання. Промовляйте слова. Стежте, щоб у наведених словах звук [г] вимовляли чисто.

гавань	гадка	газета	газон
гай	галявина	гама	гаразд
геній	геолог	герой	гиря
гігант	гідний	гілка	гімн
глиб	гнів	голка	гордість
гравюра	гра	грати	грим
гурт	гумор	гучний	гуща
агов	алгебра	алегорія	багатий
бгати	бігти	благати	вага
вглиб	вголос	вигляд	виграш
довго	жонглер	загадка	загін
регіт	нагляд	пагін	повага
слуга	снага	суглоб	ягня

батіг	берег	борг	бульдог
друг	збіг	кетяг	монолог
обіг	обсяг	педагог	перебіг
пиріг	потяг	протяг	стяг

Пам'ятайте, що літера Г позначає зімкнений звук [г]

гава	ганок	гатунок	гандж
гедзь	гніт	грати	гречний
грунт	гудзик	гуля	агрус
хуга	гелгіт	дзига	гирлига

2.4.14. Вимова звука [р]

Орфоепічні помилки.

1. Під впливом південно-західної групи діалектів спостерігається ствердіння м'якого звука [р'], коли кажуть: *мора* замість *моря*, *рад* замість *ряд*.

2. Під впливом російської мови інколи твердий [р] вимовляється м'яко, порівняйте:

укр.- *крем, тепер*; рос.- *крем, теперь*.

Поради. Щоб позбутися помилок, слід пам'ятати, що в українській мові [р] на кінці слова і складу вимовляється твердо: *вир, вівчарство*. Пом'якшується [р] на початку та в середині складу перед І, Я, Ю: *рябий, крючечок*.

Завдання. Промовляйте слова. Стежте, щоб у наведених словах звук [р] вимовляли чисто.

равлик	рада	радісний	ранок
реаліст	ребус	регіт	режисер
рима	риса	ритм	риск

автор	агресор	буквар	вибір
вівчар	відбір	володар	дар
добір	договір	ефір	жар
зір	кадр	колір	лицар
аромат	артист	берег	борошно
варто	верх	вершина	вираз
віра	врода	гра	гурт
дарунок	добро	драма	задержати
рів	рівень	рівний	рідний
рідня	різний	рілля	річка
рішуче	рішення	річище	рішучість
буря	буряк	вигоряти	вирий
вирішити	відрядити	довіряти	дорідний
загоряти	закріпити	запрягати	зріст
зрілість	історія	крючок	рюкзак

2.4.15. Вимова звука [л]

Орфоепічні помилки:

1. Дуже тверда вимова звука [л] зустрічається в українських говірках на Поділлі – у Волині та Галичині;

2. Не нормативною є дуже м'яка вимова: *лекція*.

Поради. Необхідно пам'ятати, що літературна вимова звука [л] виявляє залежність від сусідніх голосних:

а) твердіше перед [а], [о], [у]: *лава, луки, лоб, коло*;

б) м'якше перед [е], [и]: *Лебедин, лихо, лиц*;

в) м'яко перед [і], [ю], [я], [ьо]: *ліхтар, любов, лялька, льох*.

Завдання. Промовляйте слова. Стежте, щоб у наведених словах звук [л] вимовляли чисто.

лава	лад	лагідний	лазня
логіка	локшина	лозунг	лопата
луг	лука	луна	лункий
блок	голуб	голка	вклад
галас	клас	клоун	клуб
мало	наголос	новела	область
плуг	плугатар	плутати	складний
лебідь	легенда	легкий	ледве
лекція	леопард	лестоці	летіти
лижі	линути	липа	липень
лис	лист	личити	лище
алея	бублик	вглиб	вдали
велетень	виделка	заклик	лелека
колесо	коли	легені	лижник
малий	млин	олень	палкий
лідер	ліки	ліпший	лірика
любий	люди	лютий	люлька
лягти	ляпас	лялька	лящ
льодовий	льодохід	льотчик	льох
бульба	будильник	будівля	булька
валіза	вальс	виліт	вигляд
визволяти	вільний	гуляти	залюбки

гул – гульк	відділ – віддаль	вал – даль
дятел – дуель	ідеал – ідеаліст	дозвіл – дозвілля
лист – Ліст	журнал – журналіст	зал – жаль

олень – олія	опалити – опалювати	вцілити – вціляти
галас – галява	журавлина – журавель	клуб – ключ
скло – склянка	класний – клястися	ковиля – коваль
долу – доля	змалу – змалював	злива – зліва
колись – колір	капела – капелюх	злак – злякати
колона – коліно	калорія – кольори	плани – плями

вугілля – гілля	дозвілля – зілля
ллю – ллєш	ллються – рілля

2.4.16. Вимова губних приголосних [б], [п], [в], [м], [ф]

Орфоепічні помилки.

Під впливом російської мови губні приголосні [б], [п], [в], [м], [ф] вимовляються м'яко, особливо перед голосною [е]. Порівняйте: укр. – *берег*, рос. – *берег*. В російській мові губні приголосні або тверді, або м'які. В українській мові – тверді, *напівном'якшені* і м'які.

Поради. Щоб позбутися небажаної вимови, необхідно пам'ятати, що в сучасній українській мові губні приголосні [б], [п], [в], [м], [ф] стверділи майже в усіх випадках: *степ, п'ять*. Перед *і, ьо, ю, я* губні приголосні лише напівном'якшуються.

Завдання. Промовляйте слова. Стежте, щоб у наведених словах губні звуки вимовляли чисто.

голуб	проруб	шлюб	хлібороб
кров	любов	спів	острів
сім	вісім	шолом	дім
степ	насіп	шип	принцип
верф	міф	штраф	топограф

берет	берег	береза	бетон
верба	весна	весело	верблюд
меблі	мед	медаль	мемуари
педагог	пейзаж	пекар	пень
федерація	ферма	фестиваль	феодалізм

бік	білий	бюлетень	бюро
вівторок	вівця	в'юн	в'ялий
мій	міміка	м'ята	м'яч
підряд	пілот	п'ята	п'ять
фіранка	фірма	фільм	фін

2.4.17. Завдання для самостійної роботи

1. Зробіть фонетичну транскрипцію в наданих прислів'ях та приказках. Відпрацюйте вимову приголосних.

В:

1. Дав, як кіт наплакав.
2. Слово – не полова: на вітер не викинеш.
3. Скрипливе дерево живе довше.
4. Скільки голів, стільки й розумів.
5. Знявши голову, за волоссям не плачуть.
6. Вола в'яжуть мотузкам, а людину – словом.

Г, Г:

1. Губами говори, а руками роби.
2. І сам не дам, і другому не дам.
3. Ні пава, ні гава.
4. Балакала-говорила сім мішків гречаного Гаврила.
5. На голові блистить, а в голові свистить.
6. Два газди і дві газдині гаразд газдували, їм газдується й донині, бо гараздували.

Р:

1. Вірний приятель – то найбільший скорб.
2. Робить, як море горить.
3. Учися розуму не до старості, а до смерті.
4. Краще з розумним загубити, як з дурнем знайти.
5. Розумний розсудить, а дурень осудить.
6. Що правда, то не гріх.
7. Сім раз одмір, а раз одріж.

Ц:

1. Дивиться лисицею, а думає вовком.
2. За двома зайцями не ганяйся.
3. Хто за все береться, тому нічого не вдається.
4. Молодець проти овець, а проти молодця сам вівця.

Ж, Ш:

1. З добрим дружись, а лихих стережись.
2. Узався за гуж – не кажи, що не дуж.
3. Берись дружно – не буде сутужно.
4. Шила в мішку не сховаєш.
5. Шануй старших – молодші тебе шануватимуть.
6. Як постелиш, так і поспиш.
7. Менше говори, а більше діла роби.
8. Дружній череді вовк не страшний.

Ч, Щ:

1. У чужому оці й порошок бачить, а в своєму й сучка недобачає.
2. Під лежачий камінь вода не тече.
3. Учений іде, а невчений ззаду спотикається.
4. Чого сам не любиш, того й другому на чини.
5. І в нещасті щастя буває.

6. Щасливий скаче, нещасний плаче.
7. Щастя добре, а правда краще.
8. Вчення в щасті прикрашає, а в нещасті утішає.

2. Зробіть фонетичну транскрипцію і прочитайте вголос прислів'я та приказки.

1. Коли цвіте біб, тоді тяжко на хліб, а як мак – то не так.
2. Як на сміх – випав сніг.
3. Знайшлася сапка – знайдеться й бабка.
4. Щоб рибку з'їсти – треба в воду лізти.
5. Хоч хліб з водою, аби, милий, з тобою.
6. Розпочали жнива, заочуй рукава.
7. Хто сміється, тому не минеться.
8. По своїй доріжці ходи.
9. Найбільше багатство – здоров'я.
10. Від ворон відстав, до пав не пристав.
11. Їж хліб з сіллю і з водою, живи правдою святою.
12. Ранні пташки росу п'ють, а пізні – слізки ллють.
13. Вода – джерело життя.
14. Яке коріння, таке й насіння.
15. Краса до вінця, а розум до кінця.

Контрольні запитання

1. Які орфоепічні помилки під час вимови голосних ви знаєте? Як їх виправити?
2. Які орфоепічні помилки під час вимови приголосних ви знаєте? Як їх виправити?

Справжнім майстром може стати той молодий митець, який сумлінно і вимогливо ставиться до свого мовлення, яке потрібно удосконалювати все життя.

2.5. ТЕКСТИ ДЛЯ ВПРАВ

2.5.1. Попурі зі скоромовок та приказок

Попурі зі скоромовок та приказок складено студентами 2-го курсу ХДУМ на заняттях зі сценічної мови.

Горішки та мишки.

Був господар, був господар, Та й розгосподарився На маленькі Полугосподаренята, Бо ніс Гриць пиріг Через поріг, Став на горіх, упав на пиріг. А Харитон і Трохим Віднесли горіх у льох. Ніс Пилип плуг через поріг, Став на горіх, упав на поріг. В горішнику горішина Горішками обвішана. Оришка і Тимішко Трусять горішки. Візьми ложку Та покуштуй горошку, Згадай мак та їж так. Прибігла Мишка до Мишка: – Позич горіхів півмішка! Мишко всміхається До Мишки:	– А принеси медку півмиски. На чужий коровай Очей не поривай, А свій дбай. Мишко просить Мишку: – Мишко, Не топчи мішки у Мишка. Дірявого мішка не Поповниш. Вибіг Гришка на доріжку, На доріжці сидить Кішка, Взяв з доріжки Гришка Кішку, Хай спіймає Кішка Мишку. Раз до Кішки Прийшла Мишка, Уклонила Кішці Мишка, Кішці смішки, Мишці нітрішки. Хто сміється, Тому не минеться.
--	--

Хоч гірше, аби інше.

А.Гніденко

Бабин біб, бабин біб, Бабин біб розцвів у дощ Буде бабі, буде бабі, Буде бабі, буде бабі, Буде бабі біб у борщ, Буде бабі біб у борщ. – Принеси, Трохиме, терку, Треба моркву перетерти. Ти, малий, скажи малому, Хай малий малому скаже, Хай малий теля прив'яже. Баба словом, як шовком, Вишиває, А ділом, як шилом, шпиняє. А треба – нахилиться, Щоб з криниці Води напиться. – Ти приніс, Трохиме, терку? Треба ж моркву перетерти! Хоч піду до них, Та не піду в двір, Хоч піду в двір, Та не піду в хату, Хоч піду в хату, Та не сяду за стіл, Хоч сяду за стіл,	Та не буду їсти. Про мене, Трохиме, Хай усі коло мене, Аби я зверху. А Трохим і каже бабі: – На дворі трава, На траві дрова, Під двором дрова, Біля двора дрова, Уздовж двора дрова, Не вмістить двір дрів, Треба дрова видворити, Раз – дрова, два – дрова, Три – дрова, У садочку барвінок, На барвінку – втінок. Заберемо втінок, Вирвімо барвінок. На печі гаряче, А на лавці тісно, На лежанці пече, А на полу смішно. Невигода нашій бабці Ні на печі, ні на лавці. Іще той ся не вродив, Щоби їй догодив.
---	---

І так не так, і сяк не так.

*О. Черкашина
Г. Кравченко*

Зараз бійку скоромовок Ви дозвольте розпочать, Зараз буду скоромовить, Інших прошу я мовчать. Коли б мені тії малярі, Вималювала б милого собі, Вималювала б На піддашечку, Щоб дивитися, Як на пташечку. О! Прийшов Прокіп – Налляв окріп. Іде Гаврило – Ще не зварилось. Прийшов Денис – Налляв сім мис. Прийшов Тарас – З'їв все враз. Якби-таки або так, або сяк, Якби-таки Запорозький козак! Якби-таки Молодий, молодий, Хоч по хаті Поводив, поводив. Страх мені не хочеться З дурнем морочиться. Ой Боже, Боже,	Переросла дуже, Якби мене той узяв, Що ложечки струже, Щоб трубочки не кутив, Горілки не нюхав, На вулиці не ходив, Тільки б мене слухав. Я йому про діло, А він мені про козу білу. Я йому: – Не ходи по полю, Не топчи квасолі, Не лупай очима – Не твоя дівчина. Ну нарешті Оженився дурний Та взяв біснувату, Та не знали, Що робить Підпалили хату. За Оксану сто кіп дав, Бо Оксану сподобав, За Марусю – п'ятака, Бо вона вже не така. – Жінка, а де гроші – Які? – А шість кіп? – Дурень!
--	--

Копу на сіль,
Копу за сіль,
За копу солі купили,
Копу пропили,
А копа єсть.
Отак і живеш,
Хоч ти в ліс по дрова
(Раз дрова, два дрова,
Три дрова),
А я буду вдома,
Хоч я буду вдома,
А ти йди в ліс по дрова
(Раз дрова, два дрова,
Три дрова).
Та щоб тобі щигликом
Щебетати,

Хай тобі інша щиглиха
Винесе горщик шербатий,
А в горщику шука зубата.
Чоловіче, Миколаю,
Коли вже я тебе поховаю?
І жив – не любила,
І вмер – не тужила,
І на лавці лежить –
І не буду любить,
І не буду тужить.
А ніхто ж не знав:
Тільки баба та громада,
Сич та сова,
Та й ще півсела.

Балакун.

В. Баглаєнко

Говорили говоруни
Скоромовили.
Говорили говоруни
Виговорювали.
Ось і я говорити візьмусь
Переговорити говорунів
Наважусь.
У мене слова м'ясні,
А пироги пісні!
Це було за царя Горошка,
Як було людей трошки,
Як пічки салом палили,

А соломою вогонь гасили.
Ішла баба дубнячком,
Зачепилась гапличком.
Сюди смик, туди смик:
– Одчепися, мій гаплик!
Ой гоп, та й усе,
Баба паску несе,
А дід пороса,
Воно плигнуло і в ліс,
Там узяв його біс.
А там на долині
Жуки бабу повалили

І сорочку зняли,
Прочуханів дали.
Кричи, не тужи,
За три милі гуляти біжи!
Яка ланка, така й ділянка!
Хто про Прокопа,
Хто про Прокопиху,
Хто про Прокопових дітей,
А я все про людей.
Йшов піп борозною,
Лічив копи бородою:
Одна копа з ковпаком,
Друга копа з ковпаком,
Третя копа з ковпаком.

Диваки.

М. Паршиков

Старому сому
Везли солому.
Навіщо солома
Старому сому?
А з соломою хлопець
Йшов по колоді через
воду.
Тільки став він на колоду –
Бовть у воду.
Викис, вимок, виліз, висох,
Став на колоду
Та знов – бовть у воду.
Рости, сину, хоч дурний,
Аби великий.

Вліз піп на копну,
Копна під попом,
Піп під ковпаком.
А нащо нам музики,
Коли в нас довгі язики!
А коли на умі,
То й на язиці,
То стільки наговорити
Можна,
Що й в шапку не збереш.
Гомонів, доки одурів!
Тин-ди-рин-ди,
З маком борщ!

А ні дзинь, а ні кукуріку.
На дворі трава,
На траві дрова.
Не рубай дрова,
Бо трава здорова.
Аби що, аби кому,
А йому нічого.
Вирубав з корінням все
І живе здорово.
Хитру сороку
Спіймати морока.
А сорок сорок,
Сорок морок.
Рада мати,

Що один такий у хаті.
Було б більше,
Було б гірше.
Та дурне не зле,
А зле не добре.
Дурний, дурний
Та й не журиться.
Та й ми не журилися –

Є де сміху взяти.
Ковпак натягне –
Копну нагляне.
Копна на ковпаці,
Ковпак на землі,
Або навпаки –
Молодці диваки.

Народ скаже, як зав'яже.

О. Скриннік

Півень вранці заспівав,
Всіх завзято закликав:
– Гей, вставайте!
Годі спати!
Треба сонце зустрічати.
Ніс Пилип плуг через
поріг.
Посіяв просо Пилип,
Просо поспіло,
Пташки прилетіли,
Просо поїли.
Плаче Пилип.
На покоси впали роси.
Не бряжчать об жито коси.
Плаче Пилип.
Пиляв Пилип поліна з лип,
Притупив пилку Пилип.
Плаче Пилип.
Пилип прилип,
Прилип Пилип.
Пилип прилип,

Прилип Пилип...
Плаче Пилип.
Що посісш, те й збереш.
Біля баби баба сіла.
Баба бабі бубоніла.
Бубоніла з півгодини
Баба бабі про новини:
Семен сіно віз – не довів:
Лишив сані – узяв віз.
У Кіндрата куртка
Короткувата.
Фірма ферму будувала.
Фірмі фарби було мало.
Хтось хитренький
хитрував
Нашу хвіртку поламав.
А у вашого діда капелюх
Не покапелюхівськи.
Бубнить Солоха,
Як діжка з горохом
Бубоніла, доки одубіла.

Кричить Архип:
 Синку, принеси синьку.
 Принеси синьку, Васильку.
 Король Орел, Орел – король.
 Лежать п'ять п'ятаків.
 На кожному п'ятаку
 Ще по п'ятаку.
 На возі коза,
 Під возом лоза.
 Побачив вовк козу,
 Забув про грозу.

Летів горобець,
 Сів на хлівець.
 А як вийшов стрілець,
 То утік горобець.
 Кричав Архип,
 Архип охрип.
 Не треба Архипу
 Кричати до хрипу.
 Млин меле – мука буде.
 Стільки наговорив,
 Що і в шапку не збереш.

Не бачила оком, не бреши язиком.

Ю. Калантир

Зараз бійку скоромовок
 Ви дозвольте розпочать.
 Я вам буду скоромовить
 Вас я прошу помовчать.
 Про це ніхто не знає:
 Тільки сич та сова,
 Та людей півсела!
 Що у сестрички Люби
 Випадають зуби.
 Каже усім Люба:
 Я тепер бежжуба.
 А Кіндрат, так Кіндрат
 Зуб зламав об мармелад.
 Рості, сину, хоч дурний
 Та великий.
 А наш Жоржик – лежебока,
 З лежебокою морока.
 Женья каже: Не лежи –

Жито жати поможи.
 Лежень каже: Дуже жалко,
 Жалко, Женечко, лежанки,
 Що ж, як будете ви жати,
 Зможу в житі я лежати.
 А надворі, в нашім дворі
 Пугач хвалиться котові:
 Півень дав мені пір'їну
 Причеплю, причепурюся,
 Потім Жоржу покажуся.
 Мовчок, мовчок:
 Розбив тато горщик,
 А мати два, та ніхто не зна!
 Летіла сова,
 Торохтіла слова:
 – Чи сон це, чи слон це,
 А може сонце?

Річковий – digest.

(річковий дайджест – вісник, зведення новин)

С. Бунзяк

Света ловить
 Рибку ловко,
 Скоромовить скоромовки.
 Виринає рибка близько
 Розсипає дрібні бризки.
 У річку вскочить
 І суха вискочить,
 На все тями вистачить.
 На річці серед мілин
 Збудував собі лін млин.
 Гріло сонце міліну,
 І дрімалося лину
 У млині на мілині.
 А як млин?
 Млин як млин
 Теж дрімав серед мілин.
 Спить старий
 Сердитий сом.
 Сниться сому сьомий сон.
 Сонце пестить поплавок.
 Сом сопе на весь ставок.

Ішов хлопець по колоді
 Через воду.
 Тільки став він на колоду –
 Бовть у воду.
 Викис, вимок, виліз, висох,
 Став на колоду
 Та знов – бовть у воду.
 На річці Лука
 Спіймав рака у рукав.
 Сто три брехні,
 Хоч вір, хоч ні.
 Стільки наговорила,
 Що в шапку не збереш.
 Бігла рапортувати
 Та не рапортувала.
 Стала рапортувати
 Та перерапортувала.
 Якщо на своєму язиці
 Не втримаєш, то на чужий
 Не сподівайся.

Оженився дурний та взяв біснувату.

Ю. Калантир

Оженився дурний
 Та взяв біснувату
 Трошки взуту
 Трошки босу.

Раз пішли копати,
 Забули лопати –
 Узяли лопати,
 Забули копати.

Така робота –
 Ні в тин, ні в ворота.
 У неділю рано-вранці
 Варка варила вареники.
 Василь взяв вареники
 Та перчив, перчив,
 Поки не переперчив.
 Варка Василя варехою,
 Василь Варку вареником.
 Сварка, сварка,
 Сварка, сварка,
 Кожен день життя є сварка.
 На тобі ковпак
 Не по-ковпаківськи
 Та ще куртка короткувата.
 І не можна цій жінці
 Ні рота заткнути,
 Ні язика зав'язати.
 Сварка, сварка,
 Сварка, сварка,
 Кожен день життя є
 сварка.
 – Ти, Василь, дурний.
 – Дурепа,
 І завжди ти, як халепа.
 – Вір своїм очам,
 А не чужим словам.
 – І схожий ти на орла,
 Як свиня на великий піст.
 Макогін на ночви,
 Колеса на оцет,

Цуцня на пиріг,
 Олія на дзвіницю.
 Та сто болячок
 Тобі у печенку,
 Та таких дрібних,
 Як маківка.
 Сварка, сварка,
 Сварка, сварка,
 Кожен день життя є сварка.
 – Добре, жінко, а де гроші?
 – Які?
 – А шість кіп?
 – Дурень!
 Я ж казала про покупки,
 Про покупки, про покупки,
 Про покупки, про покупки,
 Про покупочки мої.
 Трошки гречки,
 Трошки проса.
 Копу на сіль,
 Копу за сіль,
 За копу солі купили,
 Копу пропили,
 А копа єсть!
 Та таке життя прожити –
 Не дощову погоду
 Перестояти.
 Оженився дурний
 Та взяв біснувату,
 Та не знали, що робить –
 Підпалили хату.

Брехунці – молодці.

О. Соколовський

М. Терещенко

Млин меле – мука буде,
 Язик меле – біда буде.
 Ішли чоловіки із базару
 Забалакались про покришки
 І про покришенята.
 У кухаря Валерика
 Розварились вареники,
 Розварились вареники –
 Варениці у Валерика.
 Вередували
 вередниченьки,
 Що не зварили
 Варениченьків.
 Не вередуйте,
 Вередниченьки,
 Ось і зваряться
 Варениченьки.
 Наговорив сім міхів горіхів
 Гречаної вовни,
 Та всі неповні.
 Був собі Карпо Карпович
 Полукарпович
 Та розполукарпився
 На маленькі
 Полукарпенята.
 Ніхто ж не знає –
 Тільки баба та вся громада,
 Сич та сова

Та людей півсела.
 Чисто бреше і віяти не
 треба.
 Кричав Архип,
 Архип охрип.
 Не треба Архипу
 Кричати до хрипу.
 От Кіндрат, так Кіндрат
 Зуб зламав об мармелад.
 Тин-ди-рин-ди,
 З маком борщ!
 – Смачний борщ!
 – А ти їв?
 – Ні
 – А почім знаєш,
 що смачний?
 – Чув, як говорили,
 Що бачили, як їли.
 Ласий, як кіт на ковбаси.
 А у нас на дворі
 Погода
 розмокропогодилася.
 Водовоз віз воду
 З водопроводу.
 Семен сіно віз – не довів
 Лишив сани – узяв віз.
 Коваль кує коня.
 Кінь коваля копитом,

Коваль коня кулаком.
Мала з села вола вела,
В село віл малу вів.
Брехні слухають,
А брехунців б'ють.
А щоб тобі
Та бодай тобі,
Та коли б тобі,
Та нехай тобі.
Танцювала Пендюриха з
Пендюром
Загубила калиточку
З тютюном.
– Ой буде тобі, Пендюриха!
– Ой буде тобі, Ковалиха!
Сорочка цвинтарем

За що купив, за те й продав.

М. Стерлік

Як був собі, та не мав собі,
Та пішов собі, та узяв собі,
Та й витесав нетесаного
Тесана.
Був господар, був господар,
Та й розгосподарився.
У нас надворі погода
Розмокروطодилася.
Сів шпак на шпаківню,
Заспівав шпак півню
Так, як ти не вмію я,
Ти не вмієш, так як я.

Смердить,
А ще б танцювалось.
– Що ваші дівчата роблять?
– Шують та співають!
– А мати?
– Порують та плачуть.
Цить, Михайле, не плач,
Спече Сашко калач,
Медом помаже,
Тобі покаже,
А ми з'їмо.
Ми за мир, ми за труд,
Ми за те, щоб жив
щасливо
Весь трудящий люд.

Меле язиком, як хвостом.
Розбалакались,
Як свиня з гускою.
Прийшов хтось та узяв щось
Та пішов туди.
А баба мордується,
Що в чоботи не взується.
Гарна, як свиня в дощ.
Одна нога взута
Друга розбута,
А як би третя була,
То не знаю, як би була,

Ніхто ж не знає:
Тільки баба та вся громада,
Сич та сова,
Та людей півсела.
Сказав, як гвіздка забив.

Хай тобі грець,
Щоб тобі, та бодай тобі,
Та нехай тобі.
Я такий, як хліб м'який.
За що купив, за те й продав.

Отакої чеберячки.

А. Філатова

Ми кривого танця,
Та й не введем кінця.
Треба його
Та й виводити,
Кінець йому
Та й знаходити.
Аби танцювати вміла,
А бороти лихо навчить.
Польки, польки та кадрили
Та за чуба, та за двері.
Пішла Полька жито жати,
Та забула серп узяти.
Серп – узяла, хліб – забула,
Усе дома Полька була.
Танець – не робота,
Хто не вміє – срамота.
Танцювала краков'як –
Побила ботинки.
Зосталися на ногах
Чулки та резинки.
І танцювати не хочеться,
Так черевички просяться –
Отакої чеберячки.

Раз-два-три, раз-два-три.
Нащо мені музики,
В мене свої язики.
Як заграло – поскочу,
І нікому не плачу.
Раз-два, раз-два-три- чотири.
Поспішайте, тітко, швидко.
Крізь повітку квітку
Видко.
Квітка квітне в квітнику,
Кізка – неподалеку.
Ой, грай-грай –
Будеш плакати.
З жарту й біда часом буває.
(на мелодію шарманки)
І ти тут, і я тут,
А хто ж у нас дома?
Тільки піч та кирпич –
Солом'яні дрова.
І ти тут, і я тут,
А хто ж у нас дома?
А хто порубає солому
На дрова?

Вмій жартувати,
Та знай коли перестати.
Трошки гречки,

Трошки проса,
Трошки взута,
Трошки боса.

Вечорниці.

К. Міцай

Це було за царя Горошка,
Як було людей трошки,
Як пічки салом палили,
А соломою вогонь гасили.
Як був я собі, та не мав собі,
Та пішов собі, та узяв собі
Та й витесав нетесаного
Тесана.
Ой гоп, та й усе.
Танцювала риба з раком,
А цибуля з пастернаком.
Ой гоп, та й усе.
Танцювала Пендюриха з
Пендюром,
Загубила калиточку
З тютюном.
Буде тобі, Пендюрихо, лихо
Загубила калиточку тихо.

Танцюй, Ковалихо,
Буде тобі лихо!
Танцюй, Лукерія,
Шелестить матерія.
Коли б мені тії малярі,
Вималювала б милого собі,
Вималювала б на
Піддашечку,
Щоб дивитися,
Як на пташечку.
От і вся казка:
Оженився дурний
Та взяв біснувату,
Та не знали, що робити –
Підпалили хату.
Любощі та вечорниці
Доведуть до шибениці.

Плітка.

Н. Гаджибалаєва

Дайте, тіточко,
Води напиться,
Бо так їсти хочу,
Що й переночувати ніде.

Як молода була,
То сорок вареників з'їдала,
А тепер хамелю-хамелю
І насили п'ятдесят умелю.

Аби рот не гуляв,
Так вареником заткнути.
Вареники – це діло.
Наїлася як бочка,
Розкажу вам плітку.
Не можна мені губи заткати,
Язика зав'язати.
Це було
Ще за старого Хмеля,
Як було людей жменя
Та грім рака вбив,
А Мусій Малашку посватав
Та були весілля
Й похорон.
За царя Митрохи,
Коли людей було трохи.
За царя Панька,
Як земля була тонка.
Курка казала –
Тин поламала,
Сусіди почули –
Попові сказали,
А піп з печі – побив плечі,
Попада з груби –

Побила груди,
Дитина з колиски –
Побила стиски,
А баран з-під лави
Дитину рогами:
– Цить, дитина,
Не плач, спече мати калач,
Медом помаже, тобі покаже,
А сама з'їсть!
Смачного потрошки,
Щоб животик не болів.
Благодареники за вареники,
А галушок –
І вві сні не бачила.
Спасибі нізащо,
Дай боже нічим оддячить.
Язик без кісток:
Що хоче,
Те й лопоче.
Багато казать,
Та нема чого слухать.
За що купила,
За те й продала.

Хліб усьому голова.

Л. Кизименко

– Моя скоромовка
Про білого вовка
Та про білого бичка, –
Сказала бабина дочка.

– А моя скоромовка
Про чорного вовка
Та про чорного бичка, –
Сказала дідова дочка.

Вовк-вовцюг вівцю волік
 Вова вовку – вила в бік.
 Як завив же вовк – вовцюг
 Миттю випустив вівцю.
 Ти, малий, скажи малому,
 Хай малий малому скаже,
 Хай малий теля прив'яже.
 Говори, говори несенітницю.
 Я йому знаєш так і так,
 Так і так, а він мені
 Тее і тее, тее-то, як його.
 Був бик – тупогуб,
 Тупогубенький бичок.
 У бика була губа тупа.
 Старий бик борозни
 Не скривить,

Без охоти немає роботи.

Е. Бслова

Женя ловить рибку ловко,
 Скоромовить скоромовки.
 Виринає рибка близько
 Розсипає дрібні бризки.
 На річці серед мілин
 Збудував собі лин млин.
 Гріло сонце мілину,
 І дрімалося лину
 У млині на міліні.
 А як млин?
 Млин як млин
 Теж дрімав серед мілин.

Але й глибоко не оре.
 А глибше орати –
 Більше хліба жувати.
 Як з биком
 Так і зовсім з молоком.
 Сій хліб у годину –
 Будеш їсти кожну
 днину.
 Бо хліб-батько
 Усьому голова.
 Без хліба не до обіду.
 Оце тобі хліб і ніж:
 Бери, ріж і їж.
 На здоров'я їжте
 Та й мені уріжте.

А маленька праця
 Краще за велике безділля.
 Стоїть піп на горі,
 Ковпак на попі
 Копна під попом
 Піп під ковпаком.
 Кричить: «Жоржик,
 Лежень – Лежебоко!
 З лежебокою морока».
 Женя каже: «Не лежи –
 Жито жати поможи».
 Лежень каже: «Дуже жалко,

Жалко, Женечко, лежанки».
 Спить старий
 Сердитий сом.
 Сниться сому
 Сьомий сон.
 Сонце пестить поплавок.
 Сом сопе на весь ставок.
 – Що ж, як будете ви жати,
 Буду в житі я лежати.

Праця годує, а лінь марнує.

С. Брагіна

А. Торопченко

Пилип посіяв просо,
 Просо поспіло.
 Пташки прилетіли,
 Просо поїли,
 Пилип плаче.
 Ходить Пилип –
 Руками тіп.
 Ніс Пилип плуг через поріг,
 Пиляв Пилип поліна з лип,
 Притупив пилку Пилип,
 Плаче Пилип.
 А їхав Прокіп мимо кіп,
 Лічив снопи по три копи:
 Одна копа ковпаком,
 Друга копа ковпаком,
 Третя копа ковпаком.
 Летів горобець
 Через безверхий хлівець,

Жатка в полі жито жне,
 Жатку жайвір дожене.
 Добре лежать на печі,
 Як є у хаті калачі.
 Без охоти нема роботи!
 Білі руки,
 А сумління чорне!

Вхопив гороху
 Без червотуку.
 Прилетіли горобці –
 Говорили про крупці,
 Про крупці,
 Не про крупицю,
 А про круп'ячко.
 Летів горобчик,
 Сів на стовпчик,
 Прибіг хлопчик –
 Утік горобчик.
 Босий хлопець
 Сіно косить.
 Коси, коса, доки роса,
 А як росу додолу,
 То й ми додому.
 «Жоржик-лежень,
 Лежебока –

З лежебокою морока».
Женя каже: «Не лежи –
Жито жати поможи!»
Лежень каже:
– Дуже жалко,
Жалко, Женечко, лежанки.
Що ж, як будете ви жати,
Буду в житі я лежати.
Ти йому про діло,
А він тобі про козу білу.
Млин меле – мука буде,
Язык меле – біда буде.

Неправдою світ пройдеши, та назад не вернешся.

Д. Обєдніков

До Габсбургів зі Страсбурга
Ішов Данило гнилоногий
По розмокروطодженій
Погоді.
Хоч і довго вчився,
Та дурнем лишився,
А дурневі закон не писаний,
Та як був собі,
Та не мав собі,
Та пішов собі,
Та узав собі,
Та й витесав
Нетесаного тесана,
Та й бігає,
Висолопивши языка,
Як пес.

Я згоден косити, та нема
Кому коси носити.
Мусію, Мусію!
Муку сію, печу паляниці,
Кладу на полиці.
– Мусій, муку сій,
Печі паляниці,
Клади на полиці.
На полиці в коробиці
Півкараваю і паляниця.
Праця годує, а лїнь марнує.
Що посієш, те й збереш.

Біжить, наче його хто жене.
Очі темні, як ніч,
Роззявив рот, як вершу.
Язык, мов лопата,
Строчить, як із автомата,
Хоч тупий,
Як товкач у ступі.
Або пан, або пропав.
Біг рапортувати,
Та недорапортував.
А Прокіп їхав
З Прокопихою,
І забалакалися про горшки,
Про миски і про покришки.
Та про рододендрони
З дендрарію.

Хто про Прокопа,
Хто про Прокопиху,
Хто про Прокопових дітей.
Одне в плуг,
Інше в луг,
Бо як при Прокопові,
Так і при Прокописі
І при Прокопенятах.
Діти, діти, дїтвора
Утікайте із двора.
Хто не заховався,
Хай кричить - Ура!!!
Не той, товариші,
Товаришу товариш,
Хто при товаришах
Товаришу товариш,
А той, товариші,
Товаришу товариш,
Хто й без товаришів
Товаришу товариш.
– Це все колоніалїзм?

Сорока, сорока – голові морока!

От мені повезло:
Їхав я молото, молото
Моторолером у село.
І зустрілося дівча –
Не дівча, а краса!
Я до неї, а вона:
– Розкажи та й розкажи
Про покупочки свої.
Я все й розказав,

– Ні, це не колоніалїзм,
А неоконіалїзм,
Це в Кабардино – Балкарії
Валокордин із Болгарії.
Голова без розуму,
Як ліхтар без світла.
Наш полковник
Полковникував, поки
Не виполковникувався.
Дурний, аж світиться.
Бомбардир бомбардував
Бранденбург.
А прилетіли горобці
Говорили про крупці,
Не про крупці,
Не про покрупницю,
А про крупник та
Про покруп'ячко.
Хоч неправдою
Світ пройдеши,
Та назад не вернешся.

Що нічого не купляв,
В місті навіть не бував.
Їхав я тихенько полем,
Бачив, як вусате колосся
Росинок напилосся.
Чув, як сороки стрекочуть
Голову морочать.
Сестрице, чи ткачі тчуть
Чи не тчуть?

Чути-чути, тчуть,
 Ледь човники волочуть,
 Бо їсти й чуть-чуть
 Не чуть.
 – Нехай краще чуть-чуть
 Потчуть, бо вже чуть,
 Що перепілок печуть.
 На одній сосні високій
 Десь-колись жили сороки.
 Дві сороки білобокі
 Одинокі дві сороки.
 Сорока щороку
 Кравчика просила
 Сорочку широку
 Пошити для сина.
 Сиділа, сиділа –
 Знялась, полетіла,
 Летіла, летіла,
 Стомилась та й сіла.
 Ходить посмітюха
 По смітничку
 За своїми
 посмітюшенятами.
 Грізно грима, грім горою –

Гонить гомін градобою.
 Гнеться груш гнучке гілля
 Гонить гуси Гнат: «Гиля!»
 А сорока білобока
 Злякалася,
 З землі зірвалася
 І заховалася,
 Бо лякана сорока
 І куца боїться.
 Хитру сороку,
 Хитру сороку,
 Хитру сороку
 Спіймати морока,
 Спіймати морока,
 А на сорок сорок,
 Сорок сорок,
 Сорок сорок –
 Сорок морок,
 Сорок морок,
 А на сорок сорок –
 Сорок морок.
 То ж як не хочете морок,
 Не чіпайте ви сорок!

Слово – не полова, язик – не помело.

Ой, збирала Маргаритка
 Маргаритки на горі.
 Розгубила Маргаритка
 Маргаритки у дворі.
 На дворі – трава,

На траві – дрова.
 Дрова вшир двора,
 Дрова уздовж двора,
 Над двором дрова,
 Під двором дрова:

Раз – дрова, два – дрова,
 Три – дрова.
 Не вмістить двір дров,
 Треба дрова видворити.
 На дров'яний склад,
 Бо в нас надворі – подвір'ї.
 І погода
 Розмокروطогодилась.
 Ішов Данило довгоногий
 По розмокروطождженій
 Дорозі.
 Ішли гончарі, стали на горі
 І забалакались про горщики
 І про покришки.
 Хто про що, а жінки
 Про глечики
 Та про покришки.
 Ішли жінки з базару,
 Забалакались про
 покришки,
 Про покришки,
 Про покришки
 І про покришенята,
 Про покришенята,
 Про покришенята,
 Про покришки і
 Про покришенята,
 Про покупки, про покупки,
 Про покупочки свої.
 Ішов Прокіп з Прокопихою

І забалакались про горшки,
 Про миски і про покришки.
 Хто про Прокопа,
 Хто про Прокопиху,
 Хто про Прокопових дітей.
 Ішли три пани,
 Та всі Прокопи,
 Та зговорились:
 Хто про Прокопа,
 Хто про Прокопиху,
 Хто про Прокопових дітей.
 Їхали люди та побіч шинку
 Стали та забалакались
 Про Прокопа,
 Про Прокопиху,
 Про маленьких
 Прокопенят.
 Їхали крамарі,
 Стали на горі,
 Стали думать і гадать
 Про Прокопа,
 Про Прокопиху,
 Про маленьких
 Прокопенят.
 Ішов я попри Прокопа,
 Попри Прокопиху і
 Попри Прокопині діти.
 Не йди попри
 Прокопові ворота,
 попри Прокопишині!

2.5.2. Казки

Російська народна казка «Яєчко»

Переклад студентки Н. Дяченко.

Жив собі дід та баба, у них була курочка ряба; знесла у підпіл яєчко – плямисте та гостре, кістяне, мудрене! Дід бив – не розбив, баба била – не розбила, а миша прибігла та хвостиком роздавила. Дід плаче, баба плаче, курочка кудкудаче, ворота скриплять, з двору тріски летять, верх на хатині хитається!

Йшли за водою попові дочки, питають діда, питають бабу:

– Чого ви плачете?

– Як нам не плакати! – відповідають дід та баба. – Є у нас курочка ряба; знесла у підпіл яєчко – плямисте та гостре, кістяне, мудрене! Дід бив – не розбив, баба била – не розбила, а миша прибігла та хвостиком роздавила.

Як почули це попові дочки, з великого горя кинули відра додолу, поламали коромисла і повернулися додому з пустими руками.

– Ах, матінко! – кажуть вони попаді. – Нічого ти не знаєш, нічого не відаєш, а в світі он що робиться; живуть собі дід та баба, у них курочка ряба; знесла у підпіл яєчко – плямисте та гостре, кістяне, мудрене! Дід бив – не розбив, баба била – не розбила, а миша прибігла та хвостиком роздавила. Тому дід плаче, баба плаче, курочка кудкудаче, ворота скриплять, з двору тріски летять, верх на хатині хитається! А ми, йдучи за водою, відра покидали, коромисла поламали!

На той час попадає квашу місила. Як почула вона, що дід плаче, і баба плаче, і курочка кудкудаче, зразу ж з

великого горя перевернула квашу і все тісто по підлозі розметала.

Прийшов піп з книгою.

– Ах, батюшко! – гомонить попада. – Нічого ти не знаєш, нічого не відаєш, а в світі он що робиться; живуть собі дід та баба, у них курочка ряба; знесла у підпіл яєчко – плямисте та гостре, кістяне, мудрене! Дід бив – не розбив, баба била – не розбила, а миша прибігла та хвостиком роздавила. Тому дід плаче, баба плаче, курочка кудкудаче, ворота скриплять, з двору тріски летять, верх на хатині хитається! Наші дочки, йдучи за водою, відра покидали, коромисла поламали, а я тісто місила та з великого горя все по підлозі розметала!

Піп затужив – зарідав, свою книгу в клоччя порвав.

Ріпка

Стара казка, по новому розповів І. Франко.

Був собі дід Андрушка, а в нього – баба Марушка, а в баби – донечка Мінка, а в дочки – собачка Фінка, а в собачки – товаришка, киця Варварка, а в киці – вихованка, мишка Сіроманка.

Раз весною взяв дід лопату та мотику, скопав у городі грядку велику, гною трохи наносив, грабельками підпушив; зробив пальцем дірку – та й посадив ріпку.

Працював дід не марно: зійшла ріпка гарно. Щодень ішов дід у город, набравши води повен рот, свою ріпку поливав, їй до життя охоти додавав.

Тішиться дід, аж не знає, де стати. «Час, – каже, – нашу ріпку рвати!». Пішов він на город – гуп-гуп! Узняв ріпку за зелений чуб: тягне руками, уперся ногами, – мучився, потів увесь день, а ріпка сидить у землі, як пень.

Кличе дід бабу Марушку: «Ходи, бабусю, не лежи, мені ріпку вирвати поможи!»

Пішли вони в город – гуп-гуп! Узяв дід ріпку за чуб, баба діда – за плече – тягнуть, аж піт тече! Смикає дід ріпку за гичку, смикає баба діда за сорочку, працюють руками, упираються ногами. Промучились увесь день, а ріпка сидить у землі, як пень.

Кличе баба дочку Мінку: «Ходи, доню, не біжи, нам ріпку вирвати поможи!».

Пішли вони в город – гуп-гуп! Узяв дід ріпку за чуб, баба діда – за сорочку, дочка бабу – за торочку. Тягнуть руками, упираються ногами. Промучились увесь день, а ріпка сидить у землі, як пень.

Кличе дочка собачку Фінку: «Ходи, Фіночко, не біжи, нам ріпку вирвати поможи!». Пішли вони в город – гуп-гуп! Узяв дід ріпку за чуб, баба діда – за сорочку, дочка бабу – за торочку, собачка дочку – за спідничку. Тягнуть руками, упираються ногами. Промучились увесь день, а ріпка сидить у землі, як пень.

Кличе собачка кицю Варварку: «Ходи, Варварочку, не лежи, нам ріпку вирвати поможи!».

Пішли вони в город – гуп-гуп! Узяв дід ріпку за чуб, баба діда – за сорочку, дочка бабу – за торочку, собачка дочку – за спідничку, киця собачку – за хвостик. Тягнуть і руками, і зубами, упираються ногами. Промучились увесь день, а ріпка сидить у землі, як пень.

Кличе киця мишку Сіроманку: «Ходи, Сірочко, не біжи, нам ріпку вирвати поможи!». Пішли вони в город – гуп-гуп! Узяв дід ріпку за чуб, баба діда – за сорочку, дочка бабу – за торочку, собачка дочку – за спідничку, киця собачку – за хвостик, мишка кицю – за лапку.

Як потягли – та й покотилися.

Упала ріпка на діда Андрушку, дід – на бабу Марушку, баба – на дочку Мінку, дочка – на собачку Фінку, собачка – на кицю Варварку, а мишка – шуст у шпарку!

Три дурні й кіт Макар

І. Немирович

Жили собі три дурні –
Нездарніші з нездар;
Три дурні некультурні
І мудрий кіт Макар –
Музика й куховар.
Три дурні мали звичку
Ловити зранку гав,
А кіт сідав під дичку
І на бандурі грав.
Умів добряче грати!
А потім мудрий кіт
Йшов повагом до хати
Приготувать обід.
...І ще куліш варився,
Ще допікався пиріг,
Як дурні приплелися –
Ступили на поріг.
Покидали додолу
Пусті свої мішки,
Розсілися круг столу,
Взялися за ложки –
І ну ложками стукать:
– Давай обід скоріш! –
А кіт: – Помийте руки,

Тоді подам куліш.
– Облиш свої забави! –
Гукнули дурні вмить, –
Ти кинь!.. Не маєш права
Нас голодом морить!..
Та вдачу мав гарячу
Макар наш неспроста:
Він вуса наїжачив,
Задер свого хвоста,
Занявкав: – Гей, нероби,
Вам тільки попусти:
Ви хочете з мікробом
Якусь тяжку хворобу
У хату занести?!
Марш до води, бруднулі!
Он – мило у кутку!.. –
І дурні, наче кулі,
Метнулись на ріку.
Щоправда, замість мила,
Як бігли до ріки,
Три дурні захопили
Мальовані ложки.
До ложок, на додачу,
Схопили хто що зміг:

Один – куліш киплячий,
 А інші два – пиріг.
 До річки поки бігли,
 Їх кинуло у піт,
 Бо на ходу устигли
 Поїсти весь обід.
 Біля стрімкого броду,
 Де ріс густий бузок,
 Вони жбурнули в воду
 Порожній казанок.
 Зацокали ложками,
 Шумлять, мов на пожар:
 - Не хочемо кота ми!
 Нащо нам той Макар!
 Без нього будем жити.
 Свобода! Красота!
 Не треба руки мити,
 Плювають нам на кота!!! –
 Від того крику й гулу
 Тряслося все кругом...
 Та врешті-решт заснули
 Три дурні під бузком.
 Лягли в траву-отаву
 І зразу захопли...
 Аж тут підкралась гави
 І їх пограбували –
 Усі ложки взяли.
 Злетіли. Подивились
 (А дурні сплять та й
 сплять!).
 І гави заходились
 Ложки у них жбурлять!

Поцілили удало:
 У вухо, в лоб, в лице!
 І дурні заволали:
 – Рятуйте! Звідки це!? –
 І в річку з переляку
 Попхалися вони...
 А там їх – небораків,
 Хапати стали раки
 За ноги, за штани!
 Штовхає сом у спину,
 Щипає окунець!..
 Уже три дурні гинуть –
 Надходить їм кінець.
 Як жить лишилось мало,
 Як стало не до чвар –
 Три дурні пригадали,
 Що десь є кіт Макар.
 І майже з того світу,
 Ковтаючи намул,
 Устигли прохріпити:
 – Макаре! Караул!!!
 Прийди на допомогу,
 Рятуй скоріше нас!
 Ми ж митимем, їй-богу,
 Обличчя, руки й ноги
 На день по двадцять раз!
 Ловить не хочем гав ми
 Й віднині будем скрізь
 Себе поводить гарно!
 Макаре, озовись!!!
 А кіт під віттям дички
 З бандурою сидів

І пісню про Марічку
 Тихенько муркотів.
 Зачувши крики дурнів,
 Що линули з ріки,
 Макар поклав бандуру
 І кинувсь навпрошки.
 Устиг добігти вчасно
 Через кущі й горби
 І витягнув нещасних
 Із річки за чуби!..
 А вже як власноручно

Одкачував їх кіт:
 Робив дихання штучне
 Та інше все, що слід;
 І як вода лилася
 Три дні із трьох ротів,
 Що річка піднялася
 І вийшла з берегів.
 Про все те наслідок
 Хай розповість Макар –
 Найголовніший свідок
 І мудрий куховар.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / Уклад. і головний ред. В. Т. Вусел. – К. Ірпін: ВТФ «Перун», 2008. – 896 с.

2. Вербова Н. П. Искусство речи. Учеб. пособие для театр. учеб. заведений / Н. П. Вербова, О. М. Головина, В. В. Урнова. – М.: Искусство, 1977. – 316 с.

3. Гладішева А. О. Сценічна мова. Дикційна та орфоепічна нормативність. – Навч. Посібник. / А. О. Гладішева. – К.: Київськ. Нац. Університет театру, кіно і телебачення, 2007. – 266 с.

4. Диалоги о сценической речи. // Теория и практика сценической речи. Коллективная монография / Отв. ред. В. Н. Галендеев – СПб.: СПбГАТИ, 2005. – 135 с.

5. Козлянинова И. П. Произношение и дикция. – М., 1977. – 152 с.

6. Орфоепічний словник української мови. У 2 т. / За ред. Пещак – К.: Вид. товариство «Довіра», 1 т., 2001. – 918с.; 2т., 2003. – 955с.

7. Погрібний М. І. Орфоепічний словник. – К., 1984.

8. Савченко М. А. Методика виправлення вад вимови у дітей. – К.: Рад. школа, 1983. – 167 с.

9. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоножко та ін.. – К.: Наук. Думка, 2008. – 1104 с.

10. Сценическая речь: Учебник / Под ред. И. П. Козляниновой и И. Ю. Промптовой. 3-е изд. М.: ГИТИС. 2002. – 511 с.

11. Тоцька Н. І. Дидактичний матеріал з фонетики: посібник для вчителя. – К.: Рад. Шк., 1991. – 144 с.

12. Українсько-російський словник / Уклад.: Г. П. Їжакевич та інші. – К.: Наук. Думка, 2004. – 1008 с.

13. Филичева Т. Б. и др. Основы логопедии: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Педагогика и психология» / Т. Б. Филичева, Н. А. Чевелева, Г. В. Чиркина. – М.: Просвещение, 1989. – 223 с.

14. Черкашин Р. О. Художнє слово на сцені. – К.: Вища школа, 1989. – 327 с.

15. Пономарів О. «Культура слова: мовностилістичні поради: Пономарів О. Навч. посібник, – К.: Либідь, 2008. – 240 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ДИКЦІЯ.....	4
1.1. Загальні відомості про роботу мовного апарату.....	4
1.1.1. Будова і робота мовного апарату	4
1.1.2. Виявлення індивідуальних дикційних недоліків	6
1.1.3. Формування правильної звуковимови	8
1.1.4. Артикуляційно-резонаторний тренінг	10
1.2. Артикуляція голосних звуків.....	14
1.2.1. Голосні звуки.....	15
1.2.2. Тренінг голосних звуків	17
1.2.3. Недоліки вимови голосних звуків та засоби їх подолання.....	19
1.3. Артикуляція приголосних звуків.....	22
1.3.1. Артикуляція звуків Б – П, В, Ў, Ф.....	22
1.3.2. Артикуляція звуків Д – Т	27
1.3.3. Артикуляція звуків Г – К, Г – Х.....	30
1.3.4. Артикуляція звуків З – С, Ц – ДЗ	34
1.3.5. Артикуляція звуків Ш – Ж, Ч – ДЖ, Щ.....	41
1.3.6. Артикуляція звуків М, Н, Л, Р	48
1.3.7. Недоліки вимови приголосних та засоби їх подолання.....	55
1.4. Скоромовки.....	57

1.4.1. Методичні вказівки для самостійної роботи над скоромовками	58
1.4.2. Тренувальні тексти	60
1.4.3. Скоромовки ускладнені та комбіновані	73
1.5. Дикційний тренінг	76
1.5.1. Дихальні вправи, поєднані з дикційними.....	78
1.5.2. Дикційний тренінг, поєднаний з рухами рук	80
1.5.3. Тренінг артикуляційної бази української мови	85
1.5.4. Тренування сполучень приголосних звуків	88
1.5.5. Односкладові ритмічні структури.....	94
1.5.6. Виправлення сигматизму на групових заняттях	98
1.5.7. Дикційні вправи з м'ячем на взаємодію	99
1.5.8. Дикційний тренінг, поєднаний із пластичним.....	101
1.5.9. Вправа на активізацію артикуляційного апарату	102
1.5.10. Голосові вправи, поєднані з дикційними	103
1.5.11. Мовні ігри.....	104
1.5.12. Дикційні вправи, поєднані з рухами, та мовні етюди.....	106
РОЗДІЛ 2 .ОРФОЕПІЯ	117
2.1. Правила вимови голосних звуків	118
2.1.1. Завдання для самостійної роботи.....	119

2.2. Правила вимови приголосних звуків	120
2.2.1. Завдання для самостійної роботи	132
2.3. Наголос	133
2.3.1. Загальні відомості про наголос в українській мові	133
2.3.2. Особливості наголосу в українській мові	134
2.3.3. Наголос в українських та російських словах зі спільним коренем	136
2.3.4. Ритмічна будова слова в українській мові ..	137
2.3.5. Завдання для самостійної роботи	139
2.4. Виправлення орфоепічних помилок у мовленні студентів	140
2.4.1. Вимова голосних звуків [а] та [о]	141
2.4.2. Вимова [о] перед наголошеними [у] та [ї] ...	146
2.4.3. Вимова звука [і]	147
2.4.4. Вимова ненаголошених звуків [и] та [е]	149
2.4.5. Вимова Я	151
2.4.6. Вимова звуків [в] та [ў] на місці літери В ...	153
2.4.7. Вимова звука [ф]	154
2.4.8. Вимова звука [й]	155
2.4.9. Вимова Ч, Щ	156
2.4.10. Вимова звука [ц]	159
2.4.11. Вимова шиплячих звуків [ш], [ж]	161
2.4.12. Вимова дзвінких приголосних	162
2.4.13. Вимова звука [г]	164
2.4.14. Вимова звука [р]	165

2.4.15. Вимова звука [л]	166
2.4.16. Вимова губних приголосних [б], [п], [в], [м], [ф]	168
2.4.17. Завдання для самостійної роботи	169
2.5. Тексти для вправ	172
2.5.1. Попурі зі скоромовок та приказок	172
2.5.2. Казки	192
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	198

Навчальне видання

Людмила Андріївна Важньова

**СЦЕНІЧНА МОВА
ДИКЦІЯ ТА ОРФОЕПІЯ**

Підп. до друку 25.02.2010.

Формат 60 × 84 / 16. Друк ризографічний. Гарнітура таймс.
Умов. друк. арк. 11,86. Умов. вид. арк. 5,12. Тираж 1000 прим.
Зам. № 963.

Видавництво «Колегіум».
61093, м. Харків, вул. Іллінська, 57/121.
Тел./факс: (057) 703-53-74

Свідоцтво про держреєстрацію:
серія ДК № 1722 від 23.03.2004.

Надруковано у друкарні
СПД ФО Тарасенко В. П.
61124, м. Харків, вул. Зернова, 6/267.
Тел./факс: (0572) 52-82-11

ВАЖНЬОВА Людмила Андріївна

доцент кафедри сценічної мови Харківського державного університету мистецтв імені І. П. Котляревського, заслужена артистка України.

Закінчила Харківську державну академію культури та Державний інститут театрального мистецтва імені А. В. Луначарського у м. Москва нині Російська академія театрального мистецтва.

Почала творчу діяльність в Харківській філармонії в жанрі моновидав та літературних концертів. В репертуарі — перлини української й світової літератури. Моновистави: Л. Українка «Одержима», З. Сагалов «Три життя Айседори Дункан»,

М. Цветаєва «Судьба. Год 1919» і «Жінка у свічках», та ін.

Літературні концерти: Л. Українка «Струни серця», Б. Пастернак «Посвящение», М. Булгаков «Мастер и Маргарита», «Гори та сій, Зоре, свята!» (зі скарбниць духовної поезії) та ін. Усього близько 15 сольних програм. Гастролювала по Україні та за її межами.

Лауреат національних конкурсів читців (1979 р., 1985 р.).

Лауреат премії імені В. Чистякової за кращу жіночу роль року у моновиставі за твором Л. Українки «Одержима» (1997 р.)

Паралельно з цим працювала викладачем кафедри сценічної мови Харківської державної академії культури; з 2000 року й по теперішній час — доцент кафедри сценічної мови Харківського державного університету мистецтв імені І. П. Котляревського.

Має публікації у фахових наукових виданнях.

